

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Irina Šķupele

**Uzskatos par labu un ļaunu cilvēku
novērojamās kopīgās realitātes saistība
ar ideoloģisko orientāciju
un morāles pamatu nozīmīgumu**

Promocijas darbs psiholoģijas doktora grāda iegūšanai psiholoģijas
zinātņu nozarē sociālās psiholoģijas apakšnozarē

Darba vadītājs:

Asoc. prof., *PhD*, Ģirts Dimdiņš

RĪGA 2011

Pateicība

Esmu pateicīga Liktenim par iespēju studēt Latvijas Universitātē Psiholoģijas doktorantūrā un piedzīvot šo brīnišķīgo zinātniskās atklāsmes un radošuma piepildīto laiku!

Esmu ļoti pateicīga darba vadītājam asociētajam profesoram Ģirtam Dimdiņam par radošo sadarbību, liberālo vadības stilu, padomiem un iedrošinājumu promocijas darba izstrādē, kā arī par palīdzību zinātnisko publikāciju sagatavošanas procesā.

Esmu no sirds pateicīga profesorei Ārijai Karpovai par iedrošinājumu studēt doktorantūrā un sirsnīgo atbalstu studiju laikā. Paldies par vērtīgajiem ieteikumiem promocijas darba tapšanas laikā!

Liels paldies profesorei Malgožatai Raščevskai par emocionālo atbalstu studiju laikā, par to, ka brīdī, kad pavisam neticēju saviem spēkiem, neļāvāt man aiziet no doktorantūras, kā arī par sniegtajiem padomiem praktiskās daļas veidošanā un datu apstrādes uzlabošanā.

Lielu paldies vēlos teikt profesorei Sandrai Sebrei par vērtīgajiem jautājumiem promocijas darba priekšizstāvēšanas laikā, kas lika man, pētot ideoloģiju un morāli, ieskatīties savā sirdī; tas veidoja manu darbu dziļāku un personiskāku.

Esmu ļoti pateicīga mana darba recenzentam profesoram Ivaram Austeram par atbalstu, par sniegtajiem padomiem darba uzlabošanā, kā arī par zinātniskās godkāres atmodināšanu. Bez tās šis darbs nebūtu tapis.

No visas sirds pateicos visiem tiem cilvēkiem, bez kuru atbalsta un atsaucības šis promocijas darbs nebūtu iespējams. Liels paldies Dacei Landmanei, Andželai Rožcenkovej, Irinai Fiļipovai, Jeļenai Ļevinai, Jeļenai Koļesnikovai, Ingai Skreitulei-Pikšei, Līvai Gabrānei, Inesei Muzikantei, Ingrīdai Trups-Kalnei, Allai Plaudei, Aldai Valdmanei, Diānai Timofejevai, Iļgali Išmuhametovam, Svetlanai Kečedži, Ievai Lapiņai un Žannai Jaunbrālei. Paldies maniem skolotājiem psihoterapijā Kristīnei Onai Polukordienei, Rimantam Kočunasam un Robertam Petronim par iedrošinājumu studēt un emocionālo atbalstu visu studiju garumā! Esmu pateicīga Kristīnei Vulānei par palīdzību, tulkojot no angļu valodas, Annai Kalniņai – no vācu valodas, kā arī liels paldies Maretai Krisbergai par latviešu valodas rediģēšanu.

Eiropas Sociālā fonda projekta “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” Nr.2009/0138/1DP/1.1.2.1.2/09/IPIA/VIAA/004 piešķirtā stipendija laika posmā no 2009.gada 1.oktobra līdz 2011.gada 30. aprīlim palīdzēja pabeigt iesākto darbu.

Vislielākais paldies manai ģimenei, vīram un bērniem par to, ka kopā ar mani izdzīvojāt šo laiku, par kaislīgajām diskusijām un strīdiem par morāli, ideoloģiju, Labo un Ļauno. Paldies par to, ka ticējāt manām spējām un atbalstījāt mani!

Šis darbs nebūtu iespējams bez Jums visiem!

Saturs

Pateicība	2
Ievads	5
1. Teorētiskā daļa	19
1.1. Kopīgās realitātes teorija	19
1.2. Politiskā ideoloģija kā motivēta sociālā izziņa	23
1.2.1. Politiskā ideoloģija kā kopīgā realitāte	32
1.3. Morāles izpratne dažādās psiholoģijas pieejās	36
1.3.1. Morāles pamati un kopīgā realitāte	46
1.4. Vērtējums „labs - ļauns” psiholoģijā	53
1.5. Kopsavilkums	59
2. Metode	63
2.1. Pētījuma dalībnieki	63
2.2. Instrumenti	64
2.3. Procedūra	66
2.4. Datu apstrādes un analīzes metodes	67
3. Pētījuma rezultāti	68
3.1. Pētījuma instrumentu psihometriskās īpašības	68
3.1.1. Apakšgrupu veidošana ideoloģijas analīzei	73
3.1.2. Apakšgrupu veidošana morāles pamatu nozīmīguma analīzei	76
3.2. Morāles pamatu saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze	79
3.3. Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze	86
3.4. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze	91
3.5. Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar morāles pamatu nozīmīgumu analīze	102
3.6. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar morāles pamatu nozīmīgumu analīze	106
4. Iztirzājums	113
4.1. Pētījuma ierobežojumi	121
4.2. Ieteikumi turpmākajiem pētījumiem	122
4.3. Praktisks pielietojums	123

4.4. Secinājumi	124
Nobeigums	127
Literatūras saraksts	129
Summary	147
1. pielikums	148
2. pielikums	150
3. pielikums	152
4. pielikums	154
5. pielikums	156

Ievads

„Ja politiķu vidū ir pārāk maza interese par ētiku, pilsoņiem var rasties vilinājums uztvert demokrātiju par politisku režīmu, kurā nozīme ir tikai šķitumam un blēdībām un kuram nav reālas ietekmes uz viņu dzīvi” (Landes, 2008)

Ideoloģiju dēvē par visnetveramāko sociālo zinātņu koncepciju, kā min Džons Džosts ar kolēģiem (Jost, Federiko & Napier, 2009), atsaucoties uz Maklelanu (McLellan, 1986). Jēdzienu “ideoloģija” 1796. gadā piedāvāja franču filozofs Destuts de Trassi (de Tracy, 1801/2011), saprotot ideoloģiju kā filozofisku sistēmu, kuras objekts ir idejas un to veidošanas likumi. 19. gadsimtā aizsākās kritiska attieksme pret ideoloģiju. Karls Markss un Frīdrihs Engelss definēja ideoloģiju kā ideju un teoriju kopumu, kas nepatiesā un mistificētā formā pauž lielu sociālo grupu intereses, ko izmanto, lai slēptu un saglabātu ekspluatējošās sabiedriskās attiecības, un uzsvēra, ka katrā laikmetā valdošās klases idejas kļūst par valdošām idejām (Marx & Engels, 1846/1970). Karls Manheims (Manheim, 1936/1994) uztvēra ideoloģiju kā viltus apziņu un apgalvoja, ka zinātnei par ideoloģiju ir jāatklāj meli un maskēšanās, ko izmanto atsevišķu cilvēku grupas, piemēram, politiskās partijas. Arī Jurgens Hābermass (Habermas, 1989) skatīja ideoloģiju kā sistemātiski izkropļotas saskarsmes formu.

Šobrīd empīriskie pētījumi socioloģijā, politikas zinātnē un psiholoģijā balstās uz neitrālu attieksmi, saskaņā ar kuru ideoloģija ir pārliecību kopums par nepieciešamo kārtību sabiedrībā un par to, kādā veidā šo kārtību iespējams sasniegt (Erikson & Tedin, 2003). Pārsons ir norādījis, ka ideoloģija ir cilvēku grupas kopīgi ierāmēts mentāls modelis, kas nodrošina apkārtējās vides interpretāciju un palīdz strukturēt apkārtējo vidi (Parsons, 1951, kā minēts Jost, Federiko & Napier, 2009). Džosts ar kolēģiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2009) definē politiskās un reliģiskās ideoloģijas kā savstarpēji saistītus uzskatu un attieksmju kopumus, kas palīdz cilvēkiem izveidot līdzīgus uzskatus par pasauli un sazināties vienam ar otru; tās ir īpaši noderīgas, lai izveidotu un uzturētu kopīgās realitātes izjūtu. Ideoloģijas palīdz interpretēt un reglamentēt starppersonu attiecības un veidot sekmīgāku iekļaušanos sociālajā un politiskajā dzīvē (Jost, Federiko & Napier, 2009).

Sociologs Makss Vēbers saikni starp idejām un vajadzībām sauc par izvēles pievilcību (angļu val. elective affinities) (Weber, 1905 /2002). Džosts ar kolēģiem uzskata, ka izvēles pievilcība ir tas jēdziens, kas skaidro pievilksnās spēku, kurš pastāv starp uzskatu sistēmu saturu un struktūru un cilvēku un grupu pamatvajadzībām (Jost, Federiko & Napier, 2009). Cilvēki meklē idejas, kuras, kā raksta Silvans Tomkins, rada ideoafektīvu rezonansi (Tomkins, 1963, kā minēts Jost, Federiko & Napier, 2009).

Šobrīd zinātnieku uzmanības centrā ir divas atšķirīgas ideoloģisko uzskatu sistēmas, kuras tiek klasificētas kā kreisas vai labējas jau kopš Lielās Franču revolūcijas laikiem, kur „status quo” atbalstītāji ieņēma vietas Francijas Nacionālās Asamblejas zāles labajā pusē, bet viņu pretinieki – kreisajā. Amerikas Savienotajās Valstīs un citur Rietumu pasaulē arvien populārāk kļūst aizstāt šo dalījumu ar jēdzieniem „liberāls” un „konservatīvs” (Jost, Federico & Napier, 2009). Sākot no 1980. gadiem, ASV politiskās dzīves konflikti, tā sauktie „kultūras kari”, bieži tiek aprakstīti bināros jēdzienos kā konflikti starp diviem skatu punktiem uz pasauli, morāli un varu (Hunter, 1991; Sowell, 2002). Labējie (konservatīvie) uzskata, ka viņu pusē ir objektīvā morālā patiesība, tradicionālās institūcijas tiek uzskatītas par gudrības iemiesojumu, tāpēc atspoguļo šo morālo patiesību. Kreisie (liberālie) uzskata, ka morālā patiesība ir mainīga un tā ik pa laikam jāmaina, lai radītu lielāku labklājību visiem cilvēkiem (Sowell, 2002; Lakoff, 2002). Psihologi ir izmēģinājuši morālo spriedumu atšķirības (Graham, Haidt & Nosek, 2009) un atrada tās individuālās iezīmes, kas ir liberālo un konservatīvo uzskatu atšķirību pamatā. Piemēram, politiski konservatīvie ir iecietīgāki pret nevienlīdzību, bet mazāk iecietīgi pret pārmaiņām (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003), ir apzinīgāki (Carney, Jost, Gosling & Potter, 2008), jūtīgāki pret riebumu (Inbar, Pizarro, Knobe & Bloom, 2009), politiski liberālie ir atvērtāki jaunai pieredzei (Carney, Jost, Gosling & Potter, 2008) un empātiskāki (McCue & Gopoiian, 2001). Džosts ar kolēģiem (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003) uzsver, ka labējais un kreisais ideoloģiskās orientācijas aspekts sakņojas cilvēku epistēmisko, eksistenciālo un attiecību vajadzību un motīvu kopumā. Cilvēki vismaz daļēji pieņem politisko konservatīvismu, lai mazinātu bailes, trauksmi, nedrošību un izvairītos no pārmaiņām, posta, divdomības, kā arī lai attaisnotu cilvēku un grupu nevienlīdzību. Individīda līmenī ideoloģiju visbiežāk operacionalizē kā liberālu vai konservatīvu ideoloģisko pārliecību. Pētījumos, kuri balstās uz mūsdienu liberālisma izpratni (Mill, 1859/1989; Green, 2006), ir konstatēti divi galvenie kritēriji, kas nosaka ideoloģisko orientāciju (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003): 1) sociālo pārmaiņu pieņemšana vai nepieņemšana; 2) nevienlīdzības pieņemšana vai atraidīšana.

Kērtiss Hārdins un Torijs Higinss (Hardin & Higgins, 1996) akcentē, ka priekšstats par realitāti rodas un tiek individuāli uzturēts, ja ir kopīgs ar citiem cilvēkiem; kopīgā realitāte regulē un nosaka sociālo mijiedarbību. Kopīgā realitāte ir veids kā apmierināt vajadzības pēc izzināšanas un attiecībām. Džeralds Ehterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) uzsver četras galvenās kopīgās realitātes pazīmes: pirmkārt, kopīgā realitāte balstās uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem, ne tikai uz ārēji līdzīgu uzvedību; otrkārt, kopīgajai realitātei vienmēr ir kāds atskaites punkts attiecībā pret kuru tā tiek veidota, lai labāk saprastu pasauli kopā ar otru cilvēku; treškārt, kopīgās realitātes pamatā ir cilvēku fundamentāli izzināšanas un attiecību motīvi, kuri ietekmē tās veidošanos un izpausmes; ceturtkārt, kopīgā realitāte ir iespējama tikai tad, ja cilvēks izjūt, ka citi cilvēki noteiktu fenomenu uztver līdzīgi viņam. Šajā

darbā par kopīgās realitātes atskaites punktu tiek izmantoti uzskati par labu un ļaunu cilvēku, mērīti ar morāles pamatu aptauju (Graham, Haidt & Nosek, 2007).

Sākot ar 2001. gadu, morāle ir kļuvusi par vienu no galvenajām tēmām starpdisciplināros pētījumos, kuros kopā ar sociālajiem psihologiem, neirozinātniekiem un evolucionārajiem pētniekiem iesaistījās arī antropologi (Boehm, in press; Henrich & Henrich, 2007), kognitīvās zinātnes pārstāvji (Casebeer, 2003; Lakoff, 2008), attīstības psihologi (Bloom, 2004), ekonomisti (Clark, 2007; Gintis, Bowles, Boyd & Fehr, 2005; Fehr & Gächter, 2002), vēsturnieki (McNeill, 1995; Smail, 2008), tiesību speciālisti (Kahan, 2005; Roberson, Kurzban & Jones, 2007; Sunstein, 2005) un filozofi (Appiah, 2008; Caruthers, Laurence & Stich, 2006; Joyce, 2006, kā minēts Haidt & Kesebir, 2010). Tomēr morālo jautājumu loks ir diezgan šaurs, tas iekļauj tikai kaitējuma un taisnīguma jautājumus (Haidt, 2007).

Intuitīvās morāles teorijas autori, paplašinot morālo jautājumu loku, morāli definē kā savstarpēji saistītu vērtību, tikumu, normu, paradumu, identitāšu, institūciju, tehnoloģiju un attīstītu psiholoģisko mehānismu salikumu sistēmas, kuras veidojas, lai regulētu egoismu un padarītu iespējamu sociālo dzīvi (Haidt & Kesebir, 2010). Izskatot dažādu zinātņu nozaru ētikas pārskatus, piemēram, antropoloģijas (Fiske, 1992; Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997), psiholoģijas (Schwartz & Bilsky, 1990) un evolucionāro teoriju par cilvēku un primātu socializāciju (Brown, 1991; de Waal, 1996), tika atklātas piecas morāles pamatsistēmas (pamati), kuras ļauj uztvert cilvēku darbības kā slavējamās vai nosodāmas. Katra kultūra balstās uz morāles pamatiem, atšķirīgi veidojot morālo dzīvi - vērtības, normas, tikumus, netikumus, institūcijas un reliģijas (Haidt, Graham & Joseph, 2008).

Morāles pamats kaitējums /rūpes ir veidojies cilvēka kā zīdītāja attīstības ceļā, ar tā piesaistes sistēmu, nepieciešamību rūpēties par vājajiem un neaizsargātajiem, ar spēju izturēties nosodoši pret tiem, kas rada kaitējumu (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Šī pamata tikumi ir labsirdība un līdzjūtība, bet netikumi - cietsirdība un agresija. Bez šīs morāles sistēmas cilvēku attiecības vispār nebūtu iespējamās. Morāles pamats godīgums /savstarpīgums ir veidojies savstarpējā altruisma procesā, darot cilvēku jūtīgu pret vienlīdzības un taisnīguma jautājumiem un spiežot nosodīt to cilvēku rīcību, kas pārkāpj šos principus (Trivers, 1971, kā minēts Graham, Haidt & Nosek, 2009). Šī pamata tikumi ir godīgums un taisnīgums. Morāles pamats iekšgrupa /lojalitāte balstās uz pienākuma apziņu un piesaisti grupai. Cilvēks jūt sociālās emocijas, saistītas ar savas grupas locekļu atzīšanu, uzticēšanos un sadarbību ar tiem, tai pašā laikā neuzticoties un izturoties rezervēti pret citas grupas locekļiem. Šī morāles pamata tikumi ir lojalitāte, patriotisms un heroisms, bet savas grupas kritizēšana ir uzskatāma par nodevību (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Morāles pamats autoritāte /cieņa veidojās miljonos primātu un hominīdu attīstības gadu, kas dzīvoja hierarhiski strukturētās kopienās (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Cilvēku smadzenes ir

pielāgotas dzīvošanai hierarhiski veidotā sabiedrībā. Daudzās sabiedrībās sevišķi tiek cienītas īpašības, saistītas ar pakļaušanos, piemēram, cieņa, pienākums, paklausīgums. Morāles pamats tīrība /svētums balstās uz unikālu, tikai cilvēkam piemītošu riebuma izjūtu, ko cilvēks jūt ne tikai pret bioloģiskajiem atkritumiem, bet arī pret tādām parādībām kā nespēja savaldīt slāpes, skopums, slinkums. Jūtīgums pret šo morālo sfēru par samaitātiem, amorāliem un nešķīstiem liek uzskatīt tos cilvēkus, pār kuriem valda miesas baudas (iekāre, rijība, skopums un dusmas), bet tos, kuru prāts un gars kontrolē ķermeni, uzskatīt par šķīstiem un morāliem (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Pirmie divi pamati ir individuālās morāles sistēmas; tādi tikumi kā līdzjūtība un godīgums palīdz veidot attiecības indivīdu līmenī. Pārējie trīs ir saistību morāles pamati, jo palīdz cilvēkam vieglāk iekļauties grupā, regulē attiecības grupas līmenī.

Intuitīvās morāles teorijas autori ir pierādījuši, ka konfliktu pamatā, kas norisinās starp liberālu un konservatīvu politisko uzskatu piekritējiem, ir atšķirīgi morāles pamati, kuri ir šo ideoloģisko uzskatu pamatā (Haidt & Graham, 2007). Cilvēki ar liberālu ideoloģisko orientāciju dzīvo divdimensionālā telpā, viņu morāle ir balstīta uz diviem pirmajiem morāles pamatiem, svarīgāko nozīmi piešķirot pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Tēmas, kuras skar morāles pamatus autoritāte /cieņa un tīrība /svētums cilvēkiem ar liberālu ideoloģisko orientāciju nav tik nozīmīgas. Savukārt, cilvēkiem ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju ir vienādi svarīgi visi pieci morāles pamati.

Pēc 2001. gada jēdziens „ļauņums” piedzīvoja renesansi, ļoti populāras kļuva grāmatas un filmas par ļaundariem (Svendsen, 2010). Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009), definējot politisko ideoloģiju kā vienu no kopīgās realitātes veidiem, uzskata, ka katra ideoloģija nosaka to, kas ir labs (ļauņums), jo līdzīgi uzskati par pasauli ļauj cilvēkiem saprasties. Labs – ļauņums ir divi morālo spriedumu pretpoli, kas tradicionāli atrodas ētikas centrā (Rubenis, 2008). Rejs Funkhauzers (Funkhouser, 1991) uzskata, ka ļaunuma būtība ir iznīcināt integritāti, laimi un labklājību sabiedrībā. Tā ir slēpta, graužoša agresija, kas ir bīstama pašos pamatos. Atšķirībā no tā, labais ir orientēts uz nozīmīgu, pozitīvu dzīves mērķu sasniegšanu un palīdzības sniegšanu citiem, piemēram, altruisms. Psiholoģijā ir dispozionāls un situatīvs ļaunuma skaidrojums. Dispozionālā pieejā tiek meklētas ģenētiskas ļaunuma sēklas, personības iezīmes, kas nosaka „ļauņo” uzvedību (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levenson & Sanford, 1950). Šī pieeja nodala ļaundarus no citiem cilvēkiem, skaidro ļaunu rīcību ar cilvēka ļauno dabu (Miller, 2004). Savukārt, situatīvs skaidrojums lielu lomu piešķir situācijas ietekmei. Filips Zimbardo (2007), apskatot pētījumus saistībā ar pakļaušanos, padevību autoritātēm, lomu spēlēm, cilvēcības zaudēšanu, individualitātes zaudēšanu un morāles trūkumu, secina, ka situācijas ietekme ir pārāka par personības nosliecēm un ikviens cilvēks attiecīgā situācijā var kļūt ļauns. Tomēr tradicionālais uzskats par ļaunumu ir diezgan šaurs un aprobežojas tikai ar kaitējuma jautājumiem. Džese Greiems un Džonatans Heits (Graham & Haidt, in press) paplašina

priekšstatu par ļaunumu, apgalvojot, ka ļaunumam ir piecas saknes – pieci morāles pamati, ja kļūst pārāk nozīmīgi un sakralizēti. Promocijas darbā, pētot morāles pamatus Latvijas studentiem ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju, ir izmēģināta **oriģināla** ideja paskatīties uz labo un ļauno kā uz kopīgās realitātes veidojumu, ko izmanto par morālo spriedumu rāmi. Tādējādi katrs morāles pamats ietver gan labo, gan ļauno, bet saturiski to nosaka un veido kopīgā realitāte.

Intuitīvās morāles teorijā morālā intuīcija ir viens no centrālajiem jēdzieniem, tā tiek definēta kā vērtējošas izjūtas (patīk – nepatīk, labs – slikts) parādīšanās apziņā vai apziņas tuvumā par kāda cilvēka raksturu vai rīcību bez apdomāšanas, analizēšanas un secināšanas (Haidt & Bjorklund, 2008). Morālā intuīcija palīdz izjust, kas ir labs vai slikts. Aprakstot to, kā cilvēks, balstoties uz morālo intuīciju, veido morālo spriedumu, Heits piedāvā sociāli-intuitīvo modeli, kurš skaidri rāda, ka morālā spriešana veidojas un pastāv kā kopīgā realitāte (Haidt, 2001; Haidt & Bjorklund, 2008). Tomēr šīs teorijas autori nesaista intuitīvās morāles teoriju ar kopīgās realitātes teoriju. Tāpēc promocijas darba ideja paskatīties uz morāles pamatsistēmām kā uz kopīgo realitāti ir **inovatīva**. Esošo teorētisko avotu analīze rāda, ka politiskā ideoloģija ir kopīgās realitātes veids, bet vēl nav pētījumu, kuros kopīgā realitāte tiktu operacionalizēta saistībā ar politisko ideoloģiju, tāpēc šis pētījums ir **inovatīvs**, jo operacionalizē jau izkristalizējušos iekšgrupas kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupās ar liberālu vai konservatīvu ideoloģisko orientāciju (atšķirībā no esošajiem pētījumiem, kuros kopīgā realitāte tiek pētīta kā uzskatu maiņa, pielāgojoties grupai, piemēram, Echterhoff, Lang, Kramer & Higgins, 2009). Kopīgā realitāte ir pētīta arī starpgrupu līmenī kā ideoloģijas grupu vidējo vērtējumu uzskatos par labu un ļaunu cilvēku līdzība; atbilstoši kopīgās realitātes trūkums ir operacionalizēts kā šo vidējo vērtējumu statistiski nozīmīga atšķirība (Dimdins, & Montgomery, 2004).

Pētījums ir **oriģināls**, jo skata morāles pamatus kā kopīgo realitāti, tādējādi paplašinot izpratni par to, kā veidojas kopīgā realitāte. Ne tikai ideoloģijas veido un audzina cilvēkus un attīsta viņu morāli, bet cilvēki ar atšķirīgu morāles pamatu nozīmīgumu veido kopīgās realitātes un, iespējams, ideoloģijas.

Promocijas darba uzmanības centrā ir politiskā ideoloģija, kura saturiski tiek apskatīta trīs dažādos veidos – pētot sociālo konservatīvismu, atbalstu brīvajam tirgum un politisko orientāciju; un metodoloģiski tiek pētīta trīs dažādos veidos – pētot morāles pamatus grupām ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju, pētot kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupām ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju, kā arī pētot morāles pamatu nozīmīgumu. Pētījums apvieno politiskās ideoloģijas, kopīgās realitātes un intuitīvās morāles teorijas, skatot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku kā kopīgās realitātes atskaites punktu, lai labāk saprastu, kā politiskā ideoloģija veido kopīgo realitāti un kādi morāles pamati ir šī procesa pamatā.

Pētījums ir **aktuāls un nozīmīgs**, jo atklāj saistību starp kopīgo realitāti, politisko ideoloģiju un intuitīvo morāli, atklājot morāles pamatsistēmas, kuras ir kopīgās realitātes veidošanās pamatā.

Pētījuma mērķis ir padziļināt izpratni par kopīgās realitātes, politiskās ideoloģijas un morāles pamatu saistību. Analizējot literatūru, tika secināts, ka politiskā ideoloģija ir kopīgās realitātes veids; ir veikti pētījumi, kuri skata saistību starp politisko ideoloģiju un morāles pamatiem, bet vienoti nav skatītas kopīgās realitātes, ideoloģijas un morāles pamatu teorijas, nav meklēta saistība starp morāles pamatiem un kopīgo realitāti.

Promocijas darba mērķa sasniegšanai tiek izmantota kvaziekperimentāla **metode**; aprakstošs sakarību pētījuma dizains, ar kura palīdzību tiek meklētas atšķirības morāles pamatos cilvēkiem ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju, atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku respondentiem ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju un zemu vai augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu, tiek arī pētīta iekšgrupas kopīgā realitāte ideoloģijas apakšgrupās un morāles pamatu nozīmīguma apakšgrupās.

Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008) uzsver, ka viens no morāles pamatu teorijas izveides mērķiem ir morālās psiholoģijas jautājumu loka paplašināšana, salīdzinot ar Kolberga (Kohlberg, 1969) taisnīguma morāli un Giliganas (Gilligan, 1984) rūpju morāli. Šī paplašinātā perspektīva uzreiz izgaismoja konfliktus, kuri norisinās ASV starp liberālu un konservatīvu politisko uzskatu piekritējiem. Tika konstatēts, ka tādus strīdīgus jautājumus kā aborts, viendzimuma laulības un nāves sods cilvēki ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju redz, balstoties uz atšķirīgiem morāles pamatiem (Haidt & Graham, 2007). Cilvēki ar liberālu ideoloģisko orientāciju dzīvo divdimensionālā telpā, viņu morāle ir balstīta uz diviem pirmajiem morāles pamatiem, svarīgāko nozīmi piešķirot pamatsistēmām kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Heits un Greiems (Haidt & Graham, 2007) uzskata, ka kaitējuma un taisnīguma jēdzieni labi regulē cilvēku attiecības indivīdu līmenī, bet, kad grupa tiek apdraudēta no ārpuses, ieslēdzas citi psiholoģiskie mehānismi. Cilvēki ar konservatīvu politisko orientāciju, kas ciena autoritāti un lojalitāti, labāk veic grupas interešu aizsardzību, kaut gan tas bieži liek pārkāpt indivīda tiesības. Morālā izvēle šiem cilvēkiem ir jāizdara piecās dimensijās, kuras viņiem ir svarīgas. Tas ir ļoti grūti, iespējams, tāpēc cilvēki ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju ir tendēti būt dogmatiski. Cilvēkus ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju šķir būtiskas psiholoģiskās barjeras, kas traucē saprasties un veicina konfliktus sabiedrībā.

Ņemot vērā šos apgalvojumus, tiek izvirzīta 1. hipotēze: *grupās ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības piecos morāles pamatos, šī atšķirība atbilst morāles pamatu hipotēzei (Haidt & Graham, 2007; Haidt, 2007; Graham, Haidt & Nosek, 2009) – grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piešķir lielāku nozīmīgumu individuālās morāles*

pamatiem – kaitējums /rūpes un godīgums/savstarpīgums; grupām ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju vienādi nozīmīgi pieci morāles pamati – kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums, iekšgrupa/lojalitāte, autoritāte/cieņa un tīrība/svētums.

Kērtiss Hārdins un Torijs Higinss (Hardin & Higgins, 1996) norāda, ka priekšstats par realitāti rodas un tiek individuāli saglabāts, ja tas saskan ar citu cilvēku priekšstatiem; kopīgā realitāte palīdz apmierināt vajadzības pēc izziņas un attiecībām. Politiskā ideoloģija ir kopīgās realitātes veids; katra ideoloģija nosaka normatīvi labo un ļauno, ko kopīgās realitātes veidā nodod ideoloģisko viedokļu sekotājiem (Jost, Federico & Napier, 2009).

Balstoties uz šiem argumentiem, tiek izvirzīta 2. hipotēze: *grupās ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar liberālu ideoloģisko orientāciju un grupā ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai ideoloģiskā orientācija nav tik izteikta, un 3. hipotēze*: *starp grupām ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku: grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam individuālās morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu svarīgumu, bet grupas ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam visu morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu.*

Pētījumu rezultāti rāda, ka pastāv individuālās un saistību morāles pamatu starpkultūru atšķirības (Haidt & Joseph, 2004; Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997; Shweder, Mahapatra & Mueller, 1987), ideoloģiskās atšķirības (Haidt & Graham, 2007; Graham, Nosek & Haidt, u.c., 2011; Graham, Haidt & Nosek, 2009; Nosek, Greenwald & Banaji, 2006). Dažādu pētījumu rezultāti atklāj, ka indivīdi ar līdzīgu individuālās un saistību morāles pamatu profilu (individuālās un saistību morāles pamatu svarīguma savstarpējā attiecība) līdzīgi uztver un interpretē pasauli, savukārt, starp indivīdiem ar atšķirīgiem morāles pamatu profiliem pastāv atšķirības personības iezīmēs, izziņas procesos un vērtībās (Haidt, Graham & Joseph, 2008). Visi esošie pētījumi skata individuālās un saistību morāles pamatu svarīguma savstarpējo attiecību (morāles pamatu profilu). Šajā darbā individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums tiek izmantots kā individuālo atšķirību mainīgais, salīdzinot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Šie argumenti ļauj izvirzīt 4. hipotēzi: *grupās ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums ir vidēji izteikts, un 5. hipotēzi*: *starp grupām ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā*

realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku: grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piedēvēs labam cilvēkam individuālās morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu svarīgumu, bet grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju), piedēvēs labam cilvēkam visu morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu.

Šajā darbā iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku tiek mērīta kā uzskatu par labu un ļaunu cilvēku iekšējā saskaņotība grupā, kā to piedāvā Lūciāns Konvejs un Markss Šēlers (Conway III & Schaller, 1998). Grupām ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju (2. hipotēze) un zemu vai augstu morāles pamatu nozīmīgumu (4. hipotēze) uzskatu par labu un ļaunu cilvēku vidējās dispersijas tiek salīdzinātas ar tās grupas dispersiju, kurai ideoloģiskā orientācija un morāles pamatu nozīmīgums ir vidēji izteikts, vēršot uzmanību uz to, kādā virzienā ir atšķirības tur, kur starp dispersijām ir statistiski nozīmīga atšķirība (kurā grupā dispersija ir lielāka). Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par vidējās grupas dispersiju (uzskati par labu vai ļaunu cilvēku ir saskaņotāki).

Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku pētījumam ir izmantots jaukts dispersijas analīzes modelis, kur politiskās ideoloģijas mainīgais ir starpgrupu mainīgais. Šī analīze tika atkārtota trīs reizes, mērot ideoloģisko orientāciju trīs dažādos veidos: kā sociālo konservatīvismu (veidojot apakšgrupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni); kā atbalstu brīvajam tirgum (veidojot apakšgrupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum); kā politiskās orientācijas pašnovērtējumu (veidojot apakšgrupas ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu). Piederība etnolingvistiskajai grupai (latvieši, krievi) ir starpgrupu mainīgais. Pieci morāles pamati ir atkārtoti mērītais mainīgais. Dzimums, vecums un reliģijas nozīmīgums analīzē tika iekļauti kā kovariatīvie mainīgie. Starpgrupu atšķirību noteikšanai tiek izmantots Stjūdenta t-tests (vai Mana-Vītneja U-tests normāla sadalījuma trūkuma gadījumā). Starpgrupu atšķirību esamība liecina par kopīgās realitātes trūkumu starp abām grupām, bet starpgrupu atšķirību neesamība nozīmē, ka starp abām grupām pastāv kopīgā realitāte (Dimdins & Montgomery, 2004) (3. un 5. hipotēze).

Pētījuma priekšmets – morāles pamati, ideoloģiskā orientācija, mērīta trīs dažādos veidos (kā sociālais konservatīvisms, kā atbalsts brīvajam tirgum un kā liberāls vai konservatīvs politiskās orientācijas pašnovērtējums), uzskati par labu un ļaunu cilvēku, mērīti ar *morāles pamatu aptauju*.

Pētījumā izlasi veido 430 **dalībnieki**, dažādu augstskolu pilna laika klātienē un neklātienē studenti no dažādiem Latvijas novadiem – pedagoģijas studenti, psiholoģijas studenti, sociālā darba studenti, ekonomikas studenti, tiesību zinātņu studenti, tehnisko zinātņu studenti, militāro zinātņu studenti vecumā no 18 līdz 48 gadiem, no tiem 297 sievietes (69 %),

133 vīrieši (31%); 202 latvieši (47%), 195 – krievi (45%), 33 citu tautību pārstāvji (8%). 58% ir ar vidējo izglītību, 20% – ar vidējo profesionālo izglītību, 22% – ar bakalaura vai maģistra grādu. 46% respondentu norāda, ka nav reliģiozi un reliģija viņiem nav nozīmīga; 46% ir reliģiozi un reliģija viņiem ir nozīmīga, 8% – ļoti reliģiozi un reliģija viņiem ir ļoti nozīmīga. 37% respondentu raksturo savu ideoloģisko orientāciju kā liberālu, 38% – kā centrisku, 23% – kā konservatīvu, 2% neatbildēja uz šo jautājumu.

Pirms pētījuma sākšanas tika pārbaudīta aptauju versiju krievu un latviešu valodā ekvivalence, izmantojot bilingvālas grupas shēmu (Oakland, 2000). Tika veidota bilingvāla grupa, kura ietvēra 25 dažādu augstskolu studentus, kas tika atlasīti pēc šāda kritērija: viņu ģimenēs tiek lietota latviešu un krievu valoda un viņi paši lieto šīs abas valodas.

Pētījums tika veikts Rīgā vairākās augstskolās pilna un nepilna laika programmu studentiem divos posmos. Pētījuma pirmajā posmā dati tika ievākti 2007. gada oktobrī – novembrī. Katram respondentam piedāvāja anketas ar sešām aptaujām latviešu valodā:

- *Morāles pamatu aptauju* (Moral Foundations Questionnaire (MFQ41), Graham, Haidt & Nosek, 2007) respondenti aizpildīja vispirms par sevi un tad – no vēl diviem skatu punktiem – ļauna cilvēka un laba cilvēka – respondentiem tika piedāvāts iedomāties visļauņāko cilvēku un aizpildīt MFQ aptauju tā, kā to darītu visļauņākais cilvēks, tad iedomāties vislabāko cilvēku un aizpildīt MFQ aptauju tā, kā to darītu vislabākais cilvēks;
- *Politisko attieksmju aptauju* (Political Attitudes Questionnaire (PAQ), Koleva, Graham, Haidt, Iyer & Ditto, 2009);
- *Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu* (Political Orientation Scale, Jost, 2006);
- *Kapitālisma skalu* (Capitalism Scale, Weiss, 2003);
- *Egalitārisma skalu* (World Values Surveys Egalitarianism Scale, Inglehart, 2005);
- anketu sociāli demogrāfisko datu pētīšanai (dzimums, vecums, izglītība, nodarbošanās, tautība, reliģijas piederība, reliģijas nozīmīgums).

2008. gada martā – septembrī tika veikts pētījuma otrais posms, kurā izmantoja visas iepriekš minētās aptaujas krievu valodā.

Aptaujas tika aizpildītas frontāli un individuāli bez laika ierobežojuma (450 anketas), kā arī 30 anketas tika atsūtītas pa e-pastu. Respondenti tika instruēti par korektu anketu aizpildīšanu, kā arī tika informēti, ka nav pareizu un nepareizu atbilžu. Respondenti tika informēti, ka dati ir konfidenciāli un anketas ir anonīmas. Par derīgām tika atzītas 430 anketas, no tām pētījuma izlasē tika atstātas tikai krievu un latviešu respondentu aptaujas (n=387), lai kontrolētu etnolingvistiskās grupas ietekmi uz pētījuma rezultātu un lai politiskās ideoloģijas apakšgrupas un morāles pamatsistēmu nozīmīguma apakšgrupas varētu pielīdzināt pēc tautības (pētījumā piedalījās arī citu etnolingvistisko grupu pārstāvji: armēņi, ukraiņi, uzbeki, igauņi,

ebreji, kas aizpildīja aptaujas krievu valodā; šīs grupas bija pārāk nelielas, lai izveidotu atsevišķas apakšgrupas).

Datu analīzē izmantots: skalu ticamības analīzes metode (Reliability Analysis), faktoru analīzes pamatkomponentu metode ar varimaksa rotāciju, korelatīvā analīze. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku pētījumam ir izmantots jaukts dispersijas analīzes modelis: 5 (morāles pamati) x 2 (ideoloģijas grupas) x 2 (etnolingvistiskās grupas), kur pieci morāles pamati ir atkārtoti mērītais mainīgais; politiskās ideoloģijas mainīgais ir starpgrupu mainīgais (grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni, grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum un grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu) divām etnolingvistiskajām grupām (latviešu, krievu). Vecums, dzimums un reliģijas nozīmīgums ir kovariatīvie mainīgie. Starpgrupu atšķirību noteikšanai tika izmantots Stjudenta (Student's) t-tests vai Mana-Vītneja (Mann-Whitney) U-tests normāla sadalījuma trūkuma gadījumā. Iekšgrupas kopīgā realitāte tika aprēķināta ar Levina (Levene's) F-testa palīdzību. Sadalījuma normalitāte aprēķināta ar Kolmogorova-Smirnova testu (Kolmogorov-Smirnov).

Datu apstrādē tika izmantota SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 17.0 versija un programma EXCEL 2003.

Promocijas darba izstrādes gaitā tika veikti šādi uzdevumi:

- 1) zinātniskā literatūras apzināšana un analīze;
- 2) pētījuma projekta izstrāde;
- 3) pētījuma instrumentu izvēle un psihometrisko īpašību un iekšējās saskaņotības izpēte;
- 4) pētījuma metožu aprobācija pilotpētījumā;
- 5) datu vākšana, apstrāde un analīze;
- 6) rezultātu apzināšana un interpretācija, secinājumu izdarīšana;
- 7) pētījuma rezultātu publicēšana un prezentēšana konferencēs.

Promocijas darba rezultātus atspoguļojušās publikācijas:

Dimdiņš Ģ. un Šķupele I. (2011). Politiskā ideoloģija kā kopīgās realitātes pamats. *Latvijas Universitātes raksti: Psiholoģija*. 768, 26-40.

Šķupele I. (2008). Respondentu ar dažādiem politiskiem uzskatiem un reliģiozitāti priekšstati par laba un ļauna cilvēka morāles pamatiem. *Latvijas Universitātes raksti: Psiholoģija*. 742, 78 - 94.

Šķupele I. (2008). Priekšstati par laba un ļauna cilvēka morāles pamatiem respondentiem ar atšķirīgiem politiskiem uzskatiem. *Daugavpils Universitātes rakstu krājums 50. starptautiskai zinātniskajai konferencei*. http://dukonference.lv/raksti_pdf/Skupele+.pdf

Promocijas darba rezultātus atspoguļojušās pētījumu kopsavilkumu publikācijas:

Skupele, I. (2008). Can Evil be Moral? Moral Representations of Good and Evil in People with Different Need for Cognitive Closure. *International Journal of Psychology*, 43 (3/4), 298. Abstracts of the XXIX International Congress of Psychology. Berlin.

Dimdins, G. & Skupele, I. (2008). Political ideology, moral foundations, and beliefs about good and evil. *Individual Presentations Abstracts of the ISPP 31st Annual Scientific Meeting*, Paris, France. <http://www.allacademic.com/one/ispp/ispp08/>

Skupele, I. & Dimdins, G. (2011). Beliefs about good and evil as a shared reality of women in Latvia. *Abstracts of the 4th World Congress on Women's Mental Health*. 16-19 March, Madrid, Spain.

Promocijas darba rezultātus atspoguļojušās pētījumu prezentācijas konferencēs:

Skupele, I., & Dimdins, G. (2011). Beliefs about good and evil as a shared reality of women in Latvia. 4th World Congress on Women's Mental Health. 16-19 March, Madrid, Spain.

Škupele I. (2010). Izpratne par Labo un Ļauno psiholoģijā un psihoterapijā: kā zinātniskie pētījumi var palīdzēt psihoterapeita darbā. VI starptautiskā eksistenciālās psihoterapijas konference, Lietuva, Birštonas, 20.-26.09.

Skupele, I. (2008). Can Evil be Moral? Moral Representations of Good and Evil in People with Different Need for Cognitive Closure. XXIX International Congress of Psychology ICP, Berlin.

Dimdins, G. & Skupele, I. (2008). Political ideology, moral foundations, and beliefs about good and evil. *Individual Presentations of the ISPP 31st Annual Scientific Meeting*, Paris, France.

Škupele I. (2008). Pieci morāles pamati cilvēkiem ar atšķirīgu politisko ideoloģiju. Latvijas Universitātes 66. konference.

Škupele I. (2008). Morālie priekšstati par Labo un Ļauno cilvēkiem ar atšķirīgu politisko ideoloģiju un reliģiozitāti. 50 International Scientific Conference of Daugavpils University. Balstoties uz darbā veikto analīzi un iegūto rezultātu interpretāciju, aizstāvēšanai tiek izvirzītas šādas **tēzes**:

1. Pastāv atšķirības morāles pamatos saistībā ar politisko ideoloģiju, kas daļēji saskan ar morāles pamatu hipotēzi:
  - 1.1. grupai ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) ir nozīmīgāki saistību morāles pamati tīrība/svētums un autoritāte/cieņa, salīdzinot ar grupu ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju);
  - 1.2. grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati godīgums/savstarpīgums un

- kaitējums/rūpes, salīdzinot ar grupu ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju);
- 1.3. grupai ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu ir mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati autoritāte/cieņa, tīrība/svētums, salīdzinot ar grupu ar konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu, un abām grupām neatšķiras individuālās morāles pamati kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums.
  2. Morāles pamatu nozīmīgums ir atkarīgs no dzimuma, vecuma, reliģijas nozīmīguma un tautības:
    - 2.1. sievietēm, salīdzinot ar vīriešiem, ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums un saistību morāles pamats tīrība/svētums;
    - 2.2. līdz ar vecumu pieaug morāles pamatu kaitējums/rūpes un tīrība/svētums nozīmīgums;
    - 2.3. līdz ar reliģijas nozīmīgumu pieaug morāles pamata tīrība/svētums nozīmīgums;
    - 2.4. morāles pamati latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās atšķiras, krievu respondenti piešķir mazāku nozīmīgumu saistību morāles pamatiem lojalitāte/piederība grupai un autoritāte/cieņa, savukārt, latviešu respondentiem šie morāles pamati ievērojami nozīmīgāki. Individuālās morāles pamati abās grupās neatšķiras.
  3. Pastāv saistība starp ideoloģisko orientāciju un uzskatiem par labu un ļaunu cilvēku, šī saistība ir līdzīga morāles pamatu ideoloģiskajām atšķirībām:
    - 3.1. grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/rūpes un tīrība/svētums, salīdzinot ar grupu ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju);
    - 3.2. grupa ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piešķir lielāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/rūpes, iekšgrupa/lojalitāte un tīrība/svētums, salīdzinot ar grupu ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju);
    - 3.3. grupa ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu piešķir lielāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/rūpes, salīdzinot ar grupu ar konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu;
    - 3.4. grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piešķir augstāku nozīmi ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa/lojalitāte un tīrība/svētums, salīdzinot ar grupu ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju).
  4. Uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir atkarīgi no dzimuma, vecuma, reliģijas nozīmīguma un tautības:

- 4.1. vīrieši salīdzinot ar sievietēm piedēvē augstāku nozīmīgumu ļauna cilvēka saistību morāles pamatam tīrība /svētums;
- 4.2. līdz ar reliģijas nozīmīgumu pieaug nozīmīgums laba cilvēka morāles pamatam tīrība/svētums;
- 4.3. pastāv atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās: krievu respondenti piešķir augstāku nozīmīgumu laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums; savukārt, latviešu respondenti piešķir augstāku nozīmīgumu laba cilvēka saistību morāles pamatam iekšgrupa/lojalitāte un ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa/lojalitāte un autoritāte/cieņa.
5. Ideoloģija daļēji veido iekšgrupas kopīgo realitāti uzskatos par ļaunu cilvēku:
  - 5.1. grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par ļauna cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums, savukārt, grupā ar konservatīvo politiskās orientācijas pašnovērtējumu iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu vai ļaunu cilvēku nepastāv.
6. Kopīgās realitātes veidošanās pamatā daļēji ir individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums:
  - 6.1. grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums; savukārt, grupā ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu vai ļaunu cilvēku nepastāv;
  - 6.2. grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka pieciem morāles pamatiem kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums, iekšgrupa/lojalitāte, autoritāte/cieņa un tīrība/svētums; savukārt, grupā ar zemu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu vai ļaunu cilvēku nepastāv;
7. Pastāv saistība starp morāles pamatu nozīmīgumu kā individuālo atšķirību mainīgo un uzskatiem par labu un ļaunu cilvēku:
  - 7.1. grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piedēvē labam cilvēkam piecu morāles pamatu augstāku nozīmīgumu, salīdzinot ar grupu ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu;
  - 7.2. grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piedēvē labam cilvēkam augstāku saistību morāles

- pamatu nozīmīgumu, bet ļaunam cilvēkam - augstāku individuālās morāles pamatu nozīmīgumu, salīdzinot ar grupu ar zemu saistību morāles pamatu nozīmīgumu;
8. Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala, sociālā konservatīvisma faktors, kas mēra attieksmi pret abortu, viendzimuma laulībām un lielāku brīvību reliģiskajām izpausmēm skolās, un brīvā tirgus atbalsta faktors ar trim attieksmēm - pret bezdarbnieku pabalstiem, pret nabadzīgajiem un pret brīvu komercdarbību - ir izmantojami Latvijas kultūrvīdē politiskās ideoloģijas pētīšanai gan krievu, gan latviešu valodā.
  9. Morāles pamatu aptauja (MFQ40) krievu un latviešu valodā ir izmantojama pētniecībai Latvijas kultūrvīdē.

Promocijas darbs sastāv no četrām nodaļām. Pirmajā nodaļā tiek raksturotas teorētiskās nostādnes kopīgās realitātes, politiskās ideoloģijas un morāles izpratnē; apskatīts, kā psiholoģijā veidojas vērtējums labs-ļauns, un tiek pamatotas izvirzītās hipotēzes. Otrajā nodaļā tiek aprakstīta pētījumā izmatotā metode, raksturota pētījuma izlase, pētījuma procedūra un datu apstrādes metodes. Rezultātu raksturošanai ir veltīta trešā nodaļa. Secinājumiem un diskusijai par turpmākajām iespējām tēmas izpētē veltīta ceturrtā nodaļa. Promocijas darbā ievietota 31 tabula un 11 attēli, literatūras sarakstā ir minēti 293 literatūras avoti angļu, vācu, latviešu un krievu valodā. Darba apjoms bez pielikumiem ir 147 lapaspuses, pielikumi ir papildu 21 lapaspuse, kur ievietotas 22 tabulas.

1. Teorētiskā daļa

1.1. Kopīgās realitātes teorija

2010. gada 17. martā Francijas 2TV kanāls parādīja jaunu šovu *Nāves spēle*. 80 brīvprātīgie, kurus atlasīja psihologu komanda, tika informēti, ka piedalīsies televīzijas šova izmēģinājuma raidījumā. Šova dalībniekiem bija jāuzdod jautājumi saviem partneriem, par nepareizām atbildēm sodot tos ar elektrības triecienu. Šova studija bija pilna ar skatītājiem, kuri ar entuziasmu pieprasīja sodīt nepareizo atbilžu autorus. Vairums dalībnieku nespēja atteikties nospiegt spīdzināšanas pogu, baidoties izjaukt šovu. Saņemot elektrības triecienu, spēles dalībnieki mokās kļiedza un vairāki cilvēki pat „nomira”. Spēles skatītāji tobrīd nezināja, ka viņu priekšā tiek spīdzināti speciāli algoti aktieri, kas nāves mokas un nāvi tēloja. Televīzijas šova producers Kristofs Niks paziņoja, ka no 80 dalībniekiem tikai 16 cilvēki atteicās nodarīt sāpes saviem upuriem (*The Daily Telegraph*, 18.03.2010).

Šis eksperiments sekoja Stenlija Milgrema eksperimentam, veiktam Jēlas Universitātē 1963. gadā, kas demonstrēja vieglumu, ar kādu cilvēki tiek pamudināti, pakļaujoties autoritātei, darīt ļauno (Milgram, 1974). Toreiz 62 procenti dalībnieku piekrita ar elektrošoku spīdzināt savus upurus, bet 2010. gadā televīzijas kameru priekšā to bija gatavs darīt 81 procenti eksperimenta dalībnieku. Iespējams, tas ir kopīgās realitātes ietekmes efekts, kuru radīja skatītāju klātbūtne, televīzijas kameras, publicitāte. Svarīgi saprast, kas ir tas mehānisms, kurš liek cilvēkiem darīt sev neraksturīgas lietas. Kopīgās realitātes teorija piedāvā tādu skaidrojumu.

Šajā nodaļā tiek analizēta kopīgās realitātes teorija un atainotas četras tās veidošanās pazīmes, kā arī pamatoti iespējamie kopīgās realitātes operacionalizācijas veidi.

Kopīgās realitātes (angļu val. *shared reality*) teorijas autori Kērtiss Hārdins un Torijs Higinss (Hardin & Higgins, 1996) skaidro, ka cilvēki ir motivēti dzīvot realitātē, kura ir kopīga ar citiem cilvēkiem, jo tas ļauj veidot, uzturēt un regulēt starppersonu attiecības. Kopīgā realitāte ļauj apmierināt vajadzības pēc attiecībām un piesaistes (attiecību motīvi), kā arī palīdz uztvert apkārtējo vidi kā stabilu, paredzamu un potenciāli ietekmējamu, tādējādi apmierinot vajadzības pēc drošības un noteiktības (epistēmiski motīvi). Hārdins un Higinss apgalvo, ka tikai citu cilvēku atzīta indivīda pieredze sasniedz objektīvās realitātes statusu. Pieredze kļūst derīga un ticama tikai tad, kad ir kopīga ar citiem cilvēkiem (Hardin & Higgins, 1996).

Kopīgās realitātes teorija sākotnēji balstījās uz Leona Festingera sociālā salīdzinājuma teoriju (Festinger, 1954, kā minēts Hardin & Higgins, 1996). Festingers uzskatīja, ka sociālās salīdzināšanas procesi sākas, ja ārējā realitāte ir neskaidra un grūti uztverama, ja pastāv duālisms starp fizisko un sociālo realitāti. Kopīgās realitātes teorija nenošķir „fizisko” un „sociālo” realitāti. Tiek postulēts, ka jebkura pieredze - sākot no tūlītējas taustes sajūtas, pieskaroties

akmenim, līdz abstraktai izpratnei par filozofisku jēdzienu – tiek izdzīvota kā uzticama, derīga un prognozējama, ja ir sociāli apstiprināta.

Viens no zināmajiem piemēriem par kopīgās realitātes nozīmi individuālās pieredzes izveidē un uzturēšanā ir atrodams Muzafera Šerifa klasiskajos autokinētiskajos eksperimentos (Sheriff, 1936, kā minēts Hardin & Higgins, 1996). Eksperiments izskatījās šādi: pilnīgi tumšā istabā piecu metru attālumā no dalībniekiem ievietoja sīku gaismas avotu, kurš radīja kustības ilūziju (autokinētisko efektu). Eksperimenta dalībniekiem deva instrukciju: „Jūs ieraudzīsiet tumsā gaismas avotu, kurš pēc laika sāks kustēties, un jums būs jāpasaka attālums, par kādu ir pārvietojies gaismas avots”. Rezultāti liecināja, ka dalībnieku spriedumi, kuri strādāja divatā ar eksperimentētāju, koncentrējās ap centrālo tendenci, bet, strādājot grupā ar citiem cilvēkiem, individuālie spriedumi saplūda, izveidojot grupas normu. Turpmākajos pētījumos ir pierādīts, ka kopīgā realitāte, ko rada grupa, saglabājas stabila arī pēc tam, kad sākotnējie normas iniciatori nav klāt (Jacobs & Campbell, 1961; Weick & Gilfillan, 1971, kā minēts Hardin & Higgins, 1996). Vēsturiski daudzas pieredzes un uzskati ir bijuši kopīgi ar kādu svarīgu citu cilvēku un šī iemesla dēļ var būt diezgan noturīgi pret jaunas informācijas izaicinājumu.

Kā atzīst Torijs Higinss un Tens Pitmens (Higgins & Pittman, 2008), cilvēku no dzīvnieka atšķir tieši motivācija saprast otru cilvēku, mācēt apieties ar viņu, veidot kopīgus iekšējos stāvokļus, ieskaitot ticējumus, uzskatus, jūtas, mērķus un standartus. Cilvēki ir motivēti tam, lai viņu pasaule būtu kopīga ar kādu citu, sevišķi sociālā pasaule (Hardin & Higgins, 1996). Dzīvnieki arī pievērš uzmanību tam, kas interesē viņu sugas pārstāvjus (Call, 2005), bet tikai cilvēki, ieskaitot mazus bērnus, aktīvi sadarbojas savstarpēji un dalās ar citiem cilvēkiem savos iekšējos stāvokļos, uzskatos un pārdzīvojumos par pasauli (Higgins, 2005; Nelson, 2005; Terrace, 2005; Tomasello, Carpenter, Call, Behne & Moll, 2005, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Ikdienas dzīve ir pārpildīta ar piemēriem, kad notiek iekšējo stāvokļu „sociālā kopīgošana”. Piemēram, kad cilvēki satiek jaunu kolēģi savā darba vietā, viņiem ir tendence veidot priekšstatu par jaunatnācēju kopā ar citiem kolēģiem, jo viedokļu sakritība palīdz justies drošāk. Cilvēki izsecina citu cilvēku, sevišķi svarīgu cilvēku, viedokļus par dažādiem jautājumiem, ko tie domā, par ko balsos vēlēšanās vai kuru nosoda par amorālu uzvedību, kura filma ir laba, lai veidotos izjūta, ka filmu ir vērts redzēt, ka par deputātu var balsot un vispār, lai izveidotu politisku, morālu vai reliģisku pārliecību. „Sociālās kopīgošanas” trūkums var būt bīstams cilvēka fiziskajai un psihiskajai veselībai un var izjaukt savienotības izjūtu kā arī realitātes apzināšanos. Gerald Echterhofs min Ričarda Bērda (Richard Byrd, 1938) piemēru, kurš pavadīja sešus mēnešus Antarktīdas klimatiskajā stacijā pilnīgā vientulībā, bez jebkādam sociālām saitēm. Tas radīja nopietnu depresiju un pat halucinācijas un nereālas fantāzijas (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Jebkura noturīga individuālā izpratne

ir atkarīga no kopīgās realitātes, tā indivīdam rada jēgu, attēlojot ārējās pasaules formu un funkcijas. Hārdins un Higinss (Hardin & Higgins, 1996) uzsver, ka viņu veiktie eksperimenti ir snieguši liecības, kas izgaismo kopīgās realitātes lomu sociālajās jomās, - pieredze par realitāti vai jēgu rodas un tiek individuāli saglabāta, ja tā ir kopīga ar citiem cilvēkiem; sociālā mijiedarbība kļūst regulējama un noteikta tad, kad tiek izstrādāta vienota realitāte. Kopīgā realitāte, kas ir sasniegta sociālās mijiedarbības rezultātā, savukārt, regulē sevi, slēdzot „es - sabiedrība” loku.

Lai veidotos kopīgā realitāte, nepietiek tikai ar ārēji novērojamiem ziņojumiem un uzvedību, jābūt iesaistītai iekšējo stāvokļu kopībai (Brickman, 1978, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009), jo cilvēki pēc ārējām pazīmēm spriež arī par cilvēku viedokļiem, uzskatiem, attieksmēm un ticējumiem (Higgins, 2005). Higinss un Pitmans (Higgins & Pittman, 2008) uzsver citu cilvēku uzskatu nozīmi cilvēka pašregulācijā, tie veicina sociālās apziņas attīstību.

Fenomenologi Edmunds Huserls (Husserl, 1913/1931) un Francs Brentāno (Brentano, 1874/1974) uzsver, ka cilvēka apziņu raksturo intence (virzība), apziņa vienmēr ir par kaut ko (skatīt arī Heider, 1958, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Cilvēki grib paplašināt savas zināšanas par pasauli, tāpēc citu cilvēku uzskatu noskaidrošana palīdz paplašināt arī priekšstatu par pasauli kopumā un atsevišķiem tās aspektiem. Tāpēc kopīgā realitāte iesaista triādiskās attiecībās: es, otrs cilvēks vai cilvēku grupa, ar kuru veido kopīgo realitāti, un kopīguma mērķis vai atskaites punkts, par kuru veido kopīgo realitāti.

Echterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) atzīst, ka kopīgās realitātes veidošanās procesā nevar atdalīt mērķi no paša procesa; ja mērķis ir atskaites punkta atrašana kopā ar citu cilvēku vai grupu, tad process, kura laikā tas notiek, arī ir ļoti svarīgs, jo ietver motīvus, kuru dēļ ir meklēta kopība. Saskaņā ar kopīgās realitātes teoriju uz kopīgās realitātes saglabāšanu un regulēšanu starppersonu attiecībās balstās divas fundamentālās adaptīvās cilvēka izdzīvošanas prasības (sociālā iekļaušana un zināšanas par apkārtējo pasauli) (Hardin & Conley, 2001). Pētījumi rāda, ka starppersonu attiecības un subjektīvā realitātes pieredze ir saistītas un cilvēki pieskaņo savus ticējumus, uzvedību un attieksmi citiem cilvēkiem, atdarina nozīmīgu cilvēku un grupu uzvedību un atšķirības (Cesario, Plaks & Higgins, 2006; Chartrand & Bargh, 1999), maina attieksmi pret tuviem attiecību partneriem (Davis & Rusbult, 2001), pielīdzina savus pašnovērtējumus un pašizpratni nozīmīgu cilvēku viedokļiem (Baldwin & Holmes, 1987; Hinkley & Andersen, 1996; Sinclair, Dunn & Lowery, 2005a; Sinclair, Lowery, Hardin & Colangelo, 2005c, kā minēts Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008).

Echterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) min vēl vienu svarīgu aspektu, kuram ir kritiska nozīme kopīgās realitātes veidošanās procesā. Nepietiek tikai ar nodomu veidot kopīgo realitāti, kopīgā realitāte ir jāspēj just, tā ir jāizdzīvo, tas notiek kā

subjektīvs kopīgas pieredzes pārdzīvojums. Šeit ir jānošķir divi procesi - cilvēki bieži piedēvē otram cilvēkam savas domas, kas nemaz nesaskan ar patiesību. Piemēram, zināšanu egocentriskā projekcija (Nickerson, 2001, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) un viltus vienprātība (Ross, Greene & House, 1977, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) demonstrē, ka cilvēkiem ir tendence uzskatīt par citu cilvēku iekšējo stāvokli to, kas saskan ar viņu pašu domām, tāpēc uzskata, ka cilvēki piekrīt viņiem, pat ja tas tā nav (Higgins & Pittman, 2008). Atsaucoties uz Džonu Tērneru (Turner, 1987, p. 19, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009), Echterhofs ar kolēģiem citē: „cilvēki ir motivēti radīt izjūtu, pat iluzoru, ka daļa kopīgu pasauli”, lai „varētu ģenerēt vārdos neizteiktu pieņēmumu, ka „tur” pastāv ārēja faktiskā kārtība”. Tāpēc, lai spētu veidot kopīgo realitāti, indivīda dzīves pieredzē ir jābūt kopīgas pieredzes subjektīvam pārdzīvojumam.

Echterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) apgalvo, ka vajadzība pārdzīvot kopīgo realitāti ar citiem cilvēkiem ir viena no fundamentālākajām cilvēka vajadzībām. Šāda pieredze dod iespēju pieredzēt pozitīvu saikni ar citu cilvēku. Kad sociālās mijiedarbības procesā pieredze kļūst kopīga ar citiem cilvēkiem, tā paliek uzticama, spēcīga esoša, vispārīga un prognozējama. Echterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) papildina kopīgās realitātes koncepciju, ņemot vērā pēdējās desmitgades empīrisko pētījumu rezultātus. Saskaņā ar autoru definēto modeli kopīgo realitāti raksturo četras galvenās pazīmes:

pirmkārt, kopīgā realitāte balstās uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem, ne tikai ārēji līdzīgu novērojamu uzvedību, kopīgā realitāte iesaista uzskatus, spriedumus un jūtas, kurus var uztvert neverbāli, lai labāk saprastu otru cilvēku;

otrkārt, kopīgajai realitātei vienmēr ir kāds atskaites punkts, attiecībā pret kuru tā tiek veidota, kopīgā realitāte ir vienmēr par “kaut ko”, skar kādu mērķi, uzdevumu, lai labāk saprastu pasauli kopā ar otru cilvēku;

treškārt, kopīgās realitātes pamatā ir fundamentāli cilvēku motīvi, kuri ietekmē tās veidošanos un izpausmes - epistēmiskie un attiecību motīvi;

ceturtkārt, kopīgā realitāte balstās uz subjektīvu kopīgas pieredzes pārdzīvojumu (proti, indivīds izjūt, ka citi cilvēki noteiktu fenomenu uztver līdzīgi viņam).

Šī pieeja kopīgajai realitātei ir pavisam jauna, bet autori pamato to arī ar fenomenoloģisko socioloģiju (Schütz, 1932 /1967) un etnometodoloģiju (Garfinkel, 1967; Turner, 1987, kā minēts Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) un tic, ka viņu pieeja atšķiras no jau esošajām pieejām un piedāvā jaunu skatu uz kopīgās realitātes fenomenu. Autori uzsver, ka ir sociāli psiholoģiskie fenomeni, kas līdzinās kopīgajai realitātei, bet kuri būtu jānošķir no šīs pieejas, piemēram, empātija, perspektīves ieņemšana, prāta teorija, sinhronitāte un citi.

Kopīgo realitāti indivīdu līmenī var operacionalizēt kā indivīda attieksmju vai uzskatu maiņu par noteiktu objektu, kas notiek, pieskaņojoties grupas attieksmei vai uzskatiem, ja ir

mērķis veidot kopīgo realitāti ar šo grupu (Echterhoff, Lang, Kramer & Higgins, 2009). Šajā līmenī kopīgā realitāte tiek operacionalizēta kā indivīda uzskatu vai attieksmju maiņa, kas notiek, tuvojoties cita indivīda vai grupas attieksmēm vai uzskatiem. Grupas līmenī to var operacionalizēt kā grupas locekļu uzskatu vai attieksmju sinhronizāciju. Jo mazāka ir individuālo vērtējumu izkliede ap grupas vidējo vērtējumu, jo vairāk var runāt par novērojamu kopīgo realitāti grupas līmenī. Kopīgā realitāte tiek operacionalizēta kā grupas locekļu attieksmju, uzskatu, vērtību un normu homogenitāte, kas var būt saistīta ar identifikāciju ar grupu (Bar-Tal, 2000). Starpgrupu līmenī kopīgā realitāte tiek operacionalizēta kā noteikta objekta vidējo vērtējumu līdzība; atbilstoši kopīgās realitātes trūkums var tikt operacionalizēts kā šo vidējo vērtējumu statistiski nozīmīga atšķirība (Dimdins & Montgomery, 2004).

1.2. Politiskā ideoloģija kā motivēta sociālā izziņa

Šajā nodaļā tiek apskatīta politiskā ideoloģija kā sociālo zinātņu koncepcija, ir veikts ieskats tās veidošanās vēsturē, analizēta mūsdienu pieeja politiskajai ideoloģijai kā motivētai sociālajai izziņai un skaidrots, kā veidojas labējā – kreisā ideoloģiskā orientācija.

Ieskats vēsturē

Ideoloģiju dēvē par visnetveramāko sociālo zinātņu koncepciju, kā min Džosts (Jost, Federiko & Napier, 2009), atsaucoties uz Maklelanu (McLellan, 1986). Jēdzienu “ideoloģija” 1796. gadā piedāvāja franču filozofs Destuts de Trassi (de Tracy, 1801/2011), saprotot ideoloģiju kā filozofisku sistēmu, kuras objekts ir idejas un to veidošanas likumi. 19. gadsimtā ir aizsākusies kritiska attieksme pret ideoloģiju, kad Markss un Engells definēja ideoloģiju kā ideju un teoriju kopumu, kas nepatiesā un mistificētā formā pauž lielu sociālo grupu intereses, ko izmanto, lai slēptu un saglabātu ekspluatējošās sabiedriskās attiecības (Marx & Engels, 1970). Karls Manheims (Manheim, 1936/1994) uztvēra ideoloģiju kā viltus apziņu, uzsverot, ka zinātnei par ideoloģiju vajadzētu atmaskot melus un maskēšanos, kurus izmanto atsevišķu cilvēku grupas, piemēram, politiskās partijas. Arī Jurgens Hābermass (Habermas, 1989) skatīja ideoloģiju kā sistemātiski izkropļotas saskarsmes formu.

Ideoloģijas beigas tika pasludinātas pagājušā gadsimta vidū pēc komunisma un fašisma titāniskās kaujas Otrajā pasaules karā (Jost, 2006). Kā atzina Roberts Leins (Lane, 1962), šajā kaujā sevi vienādi diskreditēja gan labējie, gan kreisie spēki un Rietumos ir politisko ideju izsīkums. Tomēr Otrais pasaules karš veicināja arī ideoloģijas pētījumus, sevišķi filozofijā (piemēram, Arendt, 1951; Popper, 1971; Fromm, 1941; Hayek, 1944). Svarīgi bija apzināties piedzīvotā totalitārisma sekas.

Politiskās ideoloģijas pētījumi sākās ar totalitārisma un autoritārisma pētījumiem. Jēdzienu „totalitārisms” politiskajā valodā ieviesa Musolīni 1920. gados, raksturojot fašistisko kustību,

kuru viņš vadīja. Musolīni runāja par totalitāru valsti kā tautas gara iemiesojumu, par individualitātes izkušanu totalitārajās kustībās (Arendt, 1951). Rakstnieks Oldess Hakslijs (Huxley, 1932) romānā *Brīnišķīgā jaunā pasaule* rāda totalitārismu kā politisku iekārtu, kura atņem cilvēkam cilvēcisko būtību, pārvērš to par skrūvīti, liekot iznīcināt morāli, mīlestību, reliģiju, mākslu un zinātņi. Karls Popers (Popper, 1971) totalitārās sabiedrības avotu redz Marksa teorijā. Filozofs un ekonomists, Nobela prēmijas laureāts Frīdrihs Haieks (Hayek, 1944/1990) grāmatā *Ceļš uz verdzību* raksta, ka totalitārisms, lai attaisnotu kolektīvismu, sagrauj sabiedrības morāles pamatus; tas ļauj radīt lētticīgus un paklausīgus cilvēkus, kuriem nav savu domu, tāpēc viņi ir gatavi pieņemt jebkuru vērtību sistēmu, papildinot totalitāru partiju biedru rindas. Totalitārisms, izjaucot pastāvošās sociālās saites, spiež cilvēku kļūt par dzīvniecisku būtni, kuru vada instinkti, nevis kultūras vērtības. Totālā kontrole un propaganda pārvalda cilvēku prātus, sagrauj cilvēku morāli, jo skar pašu kodolu – godīguma izjūtu un cieņu pret godīgumu.

Hanna Ārente darbā *Totalitārisma izcelsme* (Arendt, 1951) par totalitārisma pamatu uzskata sabiedrību bez sociālajām klasēm, kurā mērķtiecīgi tiek nojaukta sociālā stratifikācija un veidojas cilvēku masa, kuru nevieno kopīgas intereses vai specifiska sociālajai grupai raksturīga loģika. Ārente atklāj, ka totalitārs cilvēks ir atomizēts cilvēks, viens no puļa, atrauts no sociālās augsnes. Ārente uzsver šī cilvēka nestabilitāti, bezpavalstniecību, mājas izjūtas trūkumu, atteikšanos no sevis, vientulību, tāpēc totalitārs cilvēks tiecas pēc spēcīgas personības, kura spēs piedāvāt stabilitāti. Bijušajā PSRS masveida atomizācija tika panākta ar „prasmīgu periodisku tīrīšanu lietošanu” (Arendt, 1951, p. 429). Lai izjauktu visas sociālās un ģimeniskās saites, cilvēku pasludināja par tautas ienaidnieku. Tam bija graujošas sekas, jo draugi uzreiz palika par ienaidniekiem, lai glābtu savas dzīvības. Totalitārās valstīs propaganda un terors atspoguļo vienas medaļas divas puses. Vardarbību izmanto nevis lai iebiedētu cilvēkus, bet lai nepārtraukti paustu ideoloģiskās doktrīnas un praktizētu melus. Koncentrācijas nometnes, kuras veido totalitārais režīms, izmanto par laboratorijām, kurās pierāda totalitārisma fundamentālo uzskatu, ka ir iespējams viss. Nometnes nozīmē ne tikai cilvēku iznīcināšanu un cilvēcisku būtību degradāciju, bet arī šausminoša zinātniskā eksperimenta veikšanu, iznīcinot spontānumu un pārvēršot cilvēku par priekšmetu, par ko tādu, kas nav pat Pavlova suns (Arendt, 1951, p. 569). Ārente totalitārismu sauc par līdz šim nezināmu radikālo ļaunumu.

Veicot ideoloģijas un morāles pētījumus Latvijā, kura 50 gadus atradās totalitārisma spīlēs, jāatceras šīs totalitāras sistēmas ietekme gan uz ideoloģiju, gan uz morāli (skatīt, piemēram, Ozolzīle, 2008; Kļave, 2010).

Zinātniski pētīt totalitārisma fenomenu aizsāka Teodors Adorno ar kolēģiem (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford & 1950), pētot autoritārisma individuālās iezīmes. Jēdzienu „autoritāra personība” piedāvāja psihoanalitiķis Ēriks Fromms (Fromm, 1941), definējot

to grāmatā *Bēgšana no brīvības* kā īpašu sociālā rakstura tipu ar sadomazohistisku komponenti, kas ir nacisma ideoloģijas psiholoģiskās bāzes pamatā. Fromms akcentē autoritāra rakstura iezīmes. Tās ir: īpaša attieksme pret varu, cieņa pret spēku un naids pret vājumu; naudas, jūtu un emocionālo izpausmju ierobežotība un skopums; agresivitāte kā psiholoģiskās aizsardzības mehānisms, kas ir saistīta ar trauksmainību; pasaules uzskatu šaurība, aizdomīgums, ksenofobija, skaudība un godbijība pret pagātni aiz nespējas justies pilnvērtīgi tagadnē. Frankfurtes skolas vadošie teorētiķi Adorno un Horkhaimers sāka pētīt autoritāro personību 1930. gados, veicot apjomīgu aizspriedumu analīzi, rezultāti tika publicēti 1950. gadā grāmatā *Autoritārā personība* (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford, 1950). Autoritāro tipu raksturo, no vienas puses, konservatīvisms, stingra uzticība tradicionālām vidusšķiras vērtībām, pārspīlēta tieksme pakļauties (vecākiem vai vadoņiem), vajadzība pēc spēcīga līdera, pazemība valsts priekšā, nekritiska attieksme pret varu; no otras puses, autoritāra agresija, tieksme sodīt un atstumt tos, kas neievēro tradīcijas. Autoritāra personība ir pavirša, baidās no dziļām jūtām, domā stereotipiski, ir mānīcīga, neiecietīga pret nenoteiktību, tiecas piedēvēt atbildību ārējām instancēm, nav spējīga būt brīva, uztver pasauli un cilvēka dabu kā ļaunu. Šie mainīgie ir savstarpēji saistīti un veido noturīgu personības struktūru, kura viegli pieņem totalitāro ideoloģiju (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levenson & Sanford, 1950).

Mūsdienu skats uz ideoloģiju

Džosts (Jost, 2006) apgalvo, ka ideoloģijas beigas tika pasludinātas pārāgri, un vairums politikas zinātnieku šobrīd distancējas gan no skata uz ideoloģiju kā nepatiesu apziņas formu, gan no negatīvas attieksmes pret ideoloģijas studijām kopumā. Šobrīd empīriskie pētījumi socioloģijā, politikas zinātnē un psiholoģijā balstās uz neitrālu attieksmi. Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009) uzskata, ka šīs attieksmes ideoloģijas pētījumiem (kritiska un neitrāla) nenoraida viena otru un abu pieeju izmantošana palielina spēju ieskatīties ideoloģijas būtībā, kā arī palīdz atrast kopīgu valodu abu tradīciju zinātniekiem.

Ievērojot Filipa Konversa (Converse, 1964, kā minēts Jost, 2006) atziņas, ideoloģija tiek definēta kā nosacīti stabila un saskaņota (vai ierobežota) cilvēku uzskatu sistēma. Džosts (Jost, 2006), atsaucoties uz Tedinu (Tedin, 1974), uzskata, ka ideoloģija ir savstarpēji saistītu morālo un politisko attieksmju kopums, kam piemīt kognitīvie, afektīvie un motivācijas elementi. Ideoloģija skaidro, kāpēc cilvēki dara to, ko dara, organizē cilvēku vērtības un veicina politisko uzvedību. Pārsons norāda, ka ideoloģija ir cilvēku grupas kopīgi ierāmēts mentāls modelis, kurš nodrošina apkārtējās vides interpretāciju un palīdz strukturēt apkārtējo vidi (Parsons, 1951, kā minēts Jost, Federico & Napier, 2009). Džosts ar kolēģiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008) definē politiskās un reliģiskās ideoloģijas kā savstarpēji saistītus uzskatu un attieksmju kopumus, kas palīdz cilvēkiem izveidot līdzīgus uzskatus par pasauli un sazināties vienam ar otru; tās ir īpaši noderīgas, lai izveidotu un uzturētu kopīgās realitātes izjūtu. Ideoloģijas palīdz interpretēt

un reglamentēt starppersonu attiecības un veidot sekmīgāku iekļaušanos sociālajā un politiskajā dzīvē.

Ideoloģijas dimensijas

Sociologs Makss Vēbers nosauca saikni starp idejām un cilvēku vai grupu vajadzībām par izvēles pievilcību (angļu val. elective affinities) (Weber, 1905 /2002). Džosts ar kolēģiem uzskata, ka izvēles pievilcība ir tas jēdziens, kas skaidro pievilksnās spēku, kurš pastāv starp uzskatu sistēmu saturu un struktūru un cilvēku un grupu pamatvajadzībām (Jost, Federico & Napier, 2009). Cilvēki meklē idejas, kuras, kā raksta Silvans Tomkins, rada ideoafektīvu rezonansi (Tomkins, 1963, kā minēts Jost, Federico & Napier, 2009).

Ideoloģisko uzskatu sistēmas tiek klasificētas kā kreisas vai labējas jau kopš Lielās Franču revolūcijas laikiem, kur „status quo” atbalstītāji ieņēma vietas Francijas Nacionālās Asamblejā zāles labajā pusē, bet viņu pretinieki – kreisajā. Amerikas Savienotajās Valstīs un citur Rietumu pasaulē arvien populārāk kļūst aizstāt šo dalījumu ar jēdzieniem „liberāls” un „konservatīvs” (Jost, Federico & Napier, 2009). Lai arī sociālo zinātņu pētniekiem un teorētiķiem nav vienprātības par politiskās ideoloģijas dimensionālo struktūru, pētījumos ir konstatēti divi galvenie kritēriji, kas nosaka politisko orientāciju (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003):

- 1) sociālo pārmaiņu pieņemšana vai nepieņemšana;
- 2) nevienlīdzības pieņemšana vai atraidīšana.¹

Kā min Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009), šiem diviem kreisās un labējās dimensijas aspektiem (attieksme pret izmaiņām pretēji stabilitātei un vienlīdzība pretēji nevienlīdzībai) ir vēsturisks fons, jo pēdējā gadsimtā Rietumu sabiedrības kļuvušas līdzīgākas cilvēktiesību un brīvības jautājumos. Kreisā un labējā spārna atbalstītājiem ASV, Vācijā un Nīderlandē labējais spārns asociējas ar tādiem jēdzieniem kā konservatīvs, sistēmas saglabāšana,

---

¹ Šī ir mūsdienu liberālisma izpratne, to svarīgi nošķirt no klasiskās izpratnes. Klasiskā liberālisma doktrīna ir izveidojusies XVIII gs. beigās - XIX gs. sākumā un saistās ar Anglijas filozofu Džeremija Bentema, Deivida Rikardo, Tomasa Maltusa vārdiem (Von Mises, 1994). Trīs klasiskā liberālisma vaļi bija: indivīda brīvība (kura tika saprasta kā brīvība no ārējā spiediena), tirgus attiecības, kuras balstījās uz privātā īpašuma stabilitāti, un minimāla valsts ietekme. Liberālisma kodols bija ideja par individuālismu, kura pasludina cilvēka personības prioritāti, salīdzinot ar sabiedrību, valsti, sociālajām kopienām. Šo ideju papildināja koncepcija par cilvēka tiesībām un brīvībām, kuras valstij un sabiedrībai jāargā un jānodrošina. Par galveno brīvības garantu tika uzskatīts privātais īpašums, kura drošībai tika pievērsta liela uzmanība, galvenais rūpju objekts bija ekonomiskā brīvība. XIX gs. beigās - XX gs. sākumā tika pārskatīti klasiskā liberālisma „trīs vaļi”. Džons Stjuarts Mills (Mill, 1859/1989) izvirzīja ideju par cilvēku kā sociālu būtni, kuras patiesā būtība izpaužas rūpēs par citiem. Mills piešķīra individuālisma jēdzienam jaunu ētisko saturu, izvirzot atbildību kā brīvības otru pusi. Tomass Grīns (Green, 2006) apgalvoja, ka sabiedrības uzdevums ir nodrošināt katram cilvēkam cienījamu eksistenci, tāpēc pamatoja sociālās un ekonomiskās sfēras valsts regulēšanas nepieciešamību. Tika pārskatīta attieksme pret brīvo konkurenci, piedāvājot sociālās tiesības, bez kurām nav iespējama cienījama dzīve. Jaunā liberālisma programma iekļauj sabiedriskās izglītības sistēmas izveidi, minimālās algas nodrošināšanu, darba drošības kontroli, pabalstu un slimības lapu ieviešanu. Līdzekļi šiem mērķiem tiek atrasti, balstoties uz progresīviem nodokļiem. Mūsdienu liberālisma doktrīna ietver sevī arī sociālo jautājumu loku (ne tikai ekonomisko, kā klasiskais liberālisms).

kārtība, individuālisms, kapitālisms, nacionālisms, fašisms un kreisais spārns ar jēdzieniem progresīvs, sistēmas izmaiņas, vienlīdzība, solidaritāte, protests, opozīcija, radikāls, sociālisms un komunisms (Fuchs & Klingemann 1990).

Šobrīd politikas psiholoģijā noteicoša ir bipolāra pieeja politiskai personībai (Iyer, Koleva, Graham, Ditto, & Haidt, submitted). Sākot no 1980. gadiem, ASV politiskās dzīves konflikti starp politiski liberālajiem un konservatīvajiem (tā sauktie „kultūras kari”) bieži atainoti bināros jēdzienos kā konflikti starp diviem redzes viedokļiem par pasauli, morāli un varu (piemēram, Hunter, 1991, Sowell, 2002; Lakoff, 2002). Labējie (konservatīvie) uzskata, ka viņu pusē ir objektīvā morālā patiesība, tradicionālās institūcijas tiek uzskatītas par gudrības iemiesojumu, tāpēc atspoguļo šo morālo patiesību. Kreisie (liberālie) uzskata, ka morālā patiesība ir mainīga un tā laiku pa laikam jāmaina, lai visiem cilvēkiem radītu lielāku labklājību (Sowell, 2002; Lakoff, 2002).

Kā uzskata politikas filozofi, konservatīvisms var būt vislabāk saprotams kā „status quo” ideoloģija (Muller, 1997). Emija Gūtmane (Gutmann, 2001) apgalvo, ka pastāv dziļas atšķirības politiski liberālo un konservatīvo pasaules uztverē. Konservatīvo dzīves filozofiju raksturo pesimistisks priekšstats par cilvēka dabu, pieņēmums, ka cilvēks ir egoistisks un grūti pilnveidojams. Savukārt, visu liberālisma formu elements ir personības brīvība. Politiski liberālajiem vēsturiski ir izveidojies pozitīvāks un optimistiskāks priekšstats par cilvēka dabu un attīstību.

Tomass Souels (Sowell, 2002) darbā *Vīziju konflikts – politiskās cīņas ideoloģiskie avoti* apgalvo, ka, pirms veidojas jebkura racionāla ideja, paradigma vai pasaules uzskatu sistēma, pastāv vīzija, jeb tā saucamais „pirmsanalītiskais kognitīvais akts” Jozefa Šumpētera (Schumpeter, 1949) formulējumā. Souels definē vīziju kā cilvēka izjūtu par to, kā darbojas pasaule, tā ir izjūta par cilvēku prāta un spēka mērķtiecīgas rīcības iespējām. Souels (Sowell, 2002) izceļ divas vīzijas – piespiešanas (angļu val. constrained vision) un brīvprātības (angļu val. unconstrained vision), kuras ir atšķirīgu politisko ideoloģiju pamatā. Svarīgi atzīmēt, ka Souels nepielīdzina šīs divas vīzijas labējo-kreiso politisko uzskatu spektram, tikai iezīmē esošas tendences. Brīvprātības vīzija drīzāk raksturo 19. gs sākuma utopisko sociālismu, piemēram, Fransuā Furjē, vai Viljamu Godvinu, kuru uzskata par mūsdienu anarhisma pamatlicēju. Savukārt, piespiešanas vīzija raksturo cilvēkus, kuri izmantotu valsts piespiedu varu sabiedrības strukturālo izmaiņu veikšanai, tomēr nevar tiešā veidā apgalvot, ka piespiešanas vīzija noved līdz status quo atbalstīšanas. Souels min Ādamu Smitu kā stingras piespiešanas vīzijas paraugu, kurš bija radikālu sociālo pārmaiņu piekritējs, tādu kā verdzības atcelšana un brīvā tirgus ieviešana.

Souela teorija skaidro pēdējo gadu desmitu esošos ideoloģiskos konfliktus, kuru pamatā ir neapzinātas, bet iekšēji saskaņotas vīzijas. Šo atšķirīgo vīziju izpratne ļauj rast kopīgu valodu. Džese Greiems ar kolēģiem Graham, Haidt & Nosek, 2009) atsaucoties uz Souelu uzsver, ka

politiski konservatīvie vairāk balstās uz piespiešanas vīziju saskaņā ar kuru cilvēkiem ir nepieciešami ierobežojumi, institūcijas un tradīcijas, lai varētu civilizēti savstarpēji sadzīvot, bet cilvēki ar liberālu politisko orientāciju vairāk balstās uz brīvprātības vīziju ļaujot cilvēkam būt tik brīvam, cik vien iespējams viņa paša individuālās attīstības ceļā.

Politiskās ideoloģijas zinātniskos pētījumus aizsāka Teodors Adorno ar kolēģiem (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford & 1950), pētot autoritārisma individuālās iezīmes. Autoritārisma kā personības iezīmes pētījumus veicis Roberts Altemejers (Altemeyer, 1996). Ivars Austers ar kolēģiem (Austers, Golubeva un Strode, 2007) ir pētījis Latvijas skolotāju labējo autoritārismu. Skolotāju tolerances barometra pētījuma rezultāti parādīja, ka Latvijas skolotājiem ir relatīvi izteiktas labējā autoritārisma tendences — visai izlasei kopumā vidējais aritmētiskais bija 3,75, kas ir statistiski nozīmīgā līmenī virs skalas viduspunkta (3,5). Džosts ar kolēģiem (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003) min, ka labējā - kreisā autoritārisma (RWA) asimetrisko fokusu metodoloģiski un teorētiski kritizējuši Kristijs (Christie, 1954), Aizenks (Eysenck, 1954), Rokičs (Rokeach, 1960) un Šīls (Shils, 1954). Politisko attieksmju personības teorijas bieži vien tiek noraidītas kā nelegitīms mēģinājums korelēt psiholoģisko profilu ar noteiktiem ideoloģiskiem uzskatiem (Durrheim, 1997; Martin, 2001; Ray, 1988, kā minēts Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003).

Filips Konverss (Converse, 1964, kā minēts Jost, Federico & Napier, 2009) izsaka šaubas par to, vai vienkāršie pilsoņi izmanto konkrētu ideoloģisko saturu, saistītu ar viņu politisko uzskatu labējo – kreiso organizāciju. Tāpēc var būt šaubas arī par to, vai horizontāle „labējais – kreisais” ir vienīgais politisko uzskatu mērīšanas veids. Freds Kerlingers (Kerlinger, 1984) pauž viedokli, ka liberālisms un konservatīvisms ir atsevišķi neatkarīgi mērījumi, bet Ketlīna Naita (Knight, 1999) iesaka bipolārus mērījumus ekonomiskajām un sociālajām problēmām. Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009) min, ka pastāv ekonomisko un sociāli politisko attieksmju atšķirības (piemēram, Duckitt, Wagner et al., 2002; Evans et al., 1996; Layman & Carsey, 2002; Lipset, 1960; Saucier, 2000; Shafer & Claggett, 1995), tomēr ir liecības, kuras pierāda, ka sociālie un ekonomiskie jautājumi maina ideoloģiskās izvēles motivāciju, bet nemaina pašas ideoloģijas izvēli. Piemēram, Džosta un kolēģu (Jost, Nosek & Gosling, 2008) pētījumā noskaidrots, ka cilvēki ar zemu sociāli ekonomisko līmeni izvēlas labējās ideoloģijas un izvēles iemesli biežāk ir sociāli, bet cilvēki ar augstu sociāli ekonomisko līmeni izvēlas labējo ideoloģiju, balstoties uz ekonomiskajiem motīviem. Kā liecina pētījums, kurš tika veikts 19 valstīs, konservatīvisma sociālās un ekonomiskās formas pozitīvi korelē ar ekstremāli labējo orientāciju. Ir noskaidrots, ka konservatīvisma sociālie un ekonomiskie jautājumi pozitīvi savstarpēji korelē (Benoit & Laver, 2006).

Jaunākajos pētījumos tiek pievērsta uzmanība arī tiem politiskajiem uzskatiem, kuri neiekļaujas bipolārā dimensionālā struktūrā, piemēram, libertāriešu uzskatiem (Boaz & Kirby,

2006; Boaz & Kirby, 2007). Libertārieši tiek atainoti kā konservatīvi ekonomikas jautājumos un liberāli sociālajos jautājumos. ASV vēlētāju spektrā libertārieši veido 10-15% (McCain, 2010, kā minēts Iyer u.c., submitted), tomēr libertāriešu idejas ir pievilcīgas un viņu skaits nākotnē pieaugs (Boaz, 2009). Ravi Aiers ar kolēģiem veicis lielu pētījumu par libertāriešu morāli, atklājot, ka libertāriešu augstākais morālais princips ir indivīda brīvība (Iyer, Koleva, Graham, Ditto & Haidt, submitted), politiski liberālajiem - empātiska reaģēšana (McCue & Gopoian, 2001), bet konservatīvajiem – saskaņotība ar savu grupu (Haidt & Graham, 2007). Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008) arī min libertāriešu grupu, kas neiekļaujas divdimensionālajā (kreisā-labējā) politiskās ideoloģijas sistēmā, ir līdzīga liberālo un konservatīvo uzskatu grupu hibrīdam. Libertāriešiem ir zemāki individuālās morāles pamati, pietuvināti konservatīvajai grupai, un zemāki saistību morāles pamati, pietuvināti liberāļu grupai.

Kā liecina pētījumi, vairums pilsoņu neatpazīst dažādas ideoloģijas sīkumos, bet tas nenozīmē, ka cilvēkiem nav ideoloģiskās pārliecības (Billig, 2003). Vairumam cilvēku piemīt „latentā” ideoloģija (Jost, 2006). Pat tie, kas neinteresējas par politiku, rāda izpratni par atšķirībām starp liberālo un konservatīvo ideoloģiju (Federico & Schneider 2007). Galvenais faktors, kurš regulē politisko uzskatu iegūšanu, ir uzmanība un politiskās elites piedāvātās informācijas apdomāšana (Bennett, 2006; Converse, 2000, 2006; Kuklinski, Quirk, Jerit & Rich, 2001; Lau & Redlawsk, 2001, kā minēts Jost, Federico & Napier, 2009). Pētījumi rāda, ka cilvēki ar tendenci veidot viedokļus un spriedumus, sevišķi „labs-slikts” veidā, vairāk pievērš uzmanību ideoloģijas diskursa saturam (Federico, 2004, 2007; Federico & Schneider, 2007).

Adorno ar kolēģiem (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson & Sanford, 1950) uzsver, ka individuālā pārliecību sistēma atspoguļo personību un nav tikai haotisks no apkārtējās pasaules paņemts ideoloģisko viedokļu kopums. Psiholoģiskā perspektīva ir nepieciešama, lai rastu atbildi uz jautājumu, kāpēc daži cilvēki iegūst liberālus, bet citi - konservatīvus politiskos uzskatus (Sniderman & Bullock, 2004).

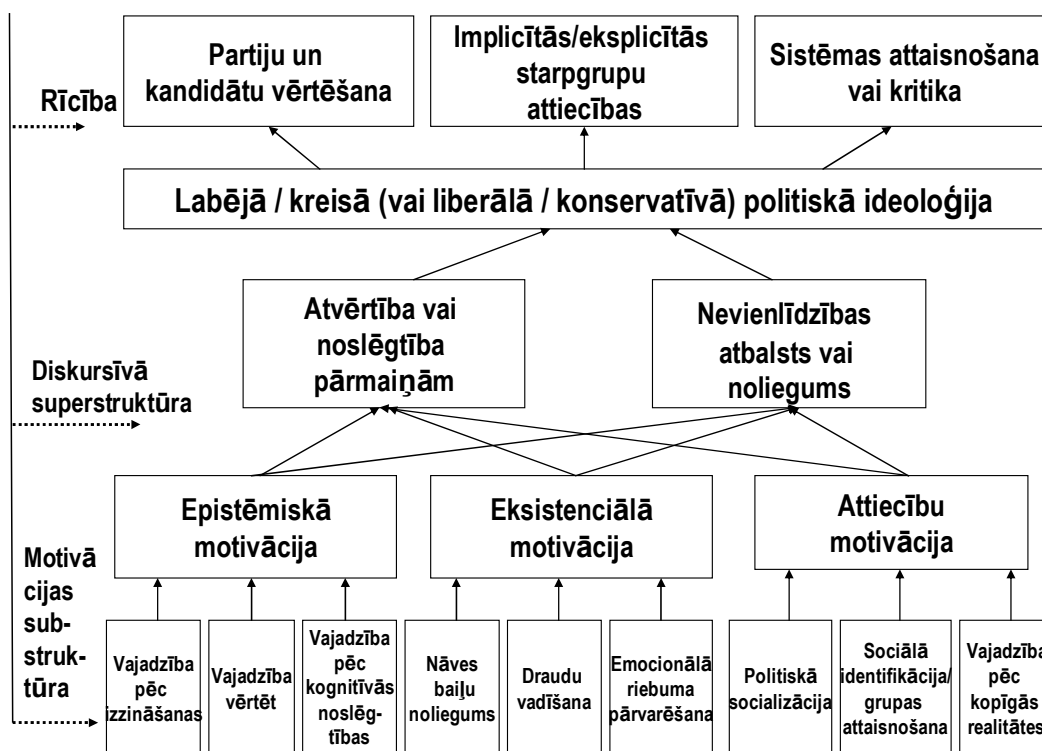
Ideoloģija kā motivēta sociāli psiholoģiskā izziņa

Džosts ar kolēģiem (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003) norāda, ka divi ideoloģiskās orientācijas aspekti - labējais un kreisais - sakņojas cilvēku epistēmisko, eksistenciālo un attiecību vajadzību un motīvu kopumā. Cilvēki pieņem politisko konservatīvismu, lai mazinātu, trauksmi, nedrošību, izvairītos no pārmaiņām, posta, kā arī lai attaisnotu cilvēku un grupu nevienlīdzību. Politiskā konservatīvisma analīze apvieno tādas personības teorijas konstruktus kā autoritārisms, neiecietība - netolerance pret nenoteiktību, epistēmisko un eksistenciālo vajadzību teorijas (kognitīvās noslēgtības, regulējošā fokusa, eksistenciālo šausmu pārvarēšanas), kā arī ideoloģiskās modernizācijas teoriju.

Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009) uzskata, ka ideoloģiju vajag skatīt kā attiecību, vērtību, pārliecību un izzināšanas, emocionalitātes un motivācijas mīksakarību

kompleksu, tāpēc katra ideoloģija jāskata no satura un funkciju viedokļa. Katra ideoloģija sastāv no divām daļām, viena ir lejupejoša (ideoloģijas diskursīvā virsbūve), otra ir augšupejoša (motivācijas pamats). Diskursīvā virsbūve apvieno sociālo attiecību tīklu, vērtību un ticējumu sistēmas, kuras ir saistītas ar konkrētu noteiktajā laikā un vietā izteiktu ideoloģisko pozīciju (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003). Tādā veidā definēta diskursīvā virsbūve līdzinās Moskoviči (Moskovici, 1988) sociālajiem priekšstatiem - politiskā elite shematiskā veidā virza politisko spriedumu no augšas uz leju līdz sabiedrībai (Zaller, 1992). Ideoloģijas motivācijas pamats apvieno vairumu sociālo un psiholoģisko vajadzību, mērķu un motīvu, kas atrodas vienkāršu cilvēku politisko interešu sfērā un tiek virzīts no lejas uz augšu līdz ideoloģijas diskursīvajam saturam (Jost, 2006). Politiskās vēlēšanas ir notikums, kas ļauj salīdzināt politiskās elites izvēlētas doktrīnas ar atsevišķu dažādu sociālo slāņu pārstāvju domām, ļaujot izvēlēties ideoloģijas, kas atbilst šo cilvēku interesēm.

Sociāli kopīgs diskursīvās virsbūves saturs, ieskaitot uzskatus, vērtības un pārlicības, veidojas, komunikatīvi un stratēģiski sadarbojoties partijas elitei un tās sekotājiem (Graber, 2004; Habermas, 1989; Hinich & Munger, 1994; Zaller, 1992, kā minēts Jost, Federico & Napier, 2009). Vairumā moderno sabiedrību politiskās elites ir gan kreisajā, gan labējā spektrā, un tās spēj veidot diskursīvās virsbūves (Hinich & Munger 1994). Ideoloģijas vai ideju komplektus, kurus konstruē politiskā elite, var skatīt kā enkurus abos spektros - labējā un kreisajā - no kuriem cilvēki izdara savu politisko izvēli (Sniderman & Bullock, 2004). Nozīmīgs ir jautājums par to, cik veiksmīgi sabiedrībai kopumā politiskās elites izplata savus ideoloģiskos paziņojumus. Džosta un kolēģu (Jost, Federico & Napier 2009) politiskās ideoloģijas struktūra ir attēlota *1. attēlā*.

1. attēls. Motivācijas substrukūra, diskursīvā superstruktūra un “peldēšana pa politiskās ideoloģijas straumi” (Jost, Federico & Napier, 2009)

Politisko attieksmju avoti

Pēdējos 50 gadus ir dominējusi pieeja, ka sociālās un politiskās uzvedības nodošanu nosaka kultūra un sociālā iemācīšanās (Campbell, Converse, Miller & Stokes, 1960; Converse, 1964; Jennings & Niemi, 1968, kā minēts Gillespie et al., 2011). Kā min Nātans Gilespī, šī pieeja ir ilustrēta ar matemātisko teoriju palīdzību (piemēram, Cavalli-Sforza & Feldman, 1981). Tomēr, šis pieņēmums ir daudzkārt apstrīdēts, sevišķi politisko izvēļu ģimenes līdzību un dvīņu pētījumos (Alwin, Cohen & Newcomb, 1991; Jennings & Niemi, 1982). Pēdējā laikā aizvien spēcīgāka kļūst alternatīvā politiskās ideoloģijas teorija, kura pamato politisko attieksmju ģenētisku predispozīciju (Eaves, Eysenck & Martin, 1989; Eaves, Hatemi, Heath & Martin, 2010). Šobrīd politikas zinātnieki, balstoties uz longitudinālo pētījumu rezultātiem par politiskās ideoloģijas ģenētisko ietekmi, ir pieņēmuši „daļēji ģenētisko” pieeju (Alford, Funk & Hibbing, 2005; Fowler, Baker & Dawes, 2008; Hatemi, Medland & Eaves, 2009). Gilespī ar kolēģiem (Gillespie et al., 2011), apstrīdot politiskās ideoloģijas veidošanās kultūras un sociālās saknes, veicis pirmo politiskās ideoloģijas genoma pētījumu. Zinātnieki apgalvo, ka, iespējams, ir atraduši to genoma daļu, kura atbild par politiskās ideoloģijas pārmantojamību.

Pēdējā desmitgadē ir aizsākušies pētījumi, kas saista politisko ideoloģiju ar smadzeņu darbības neiroloģiju. Piemēram, Deivids Amodio ar kolēģiem (Amodio, Jost, Master & Yee, 2007) pierāda, ka pastāv atšķirības kognitīvajā stilā saistībā ar politisko ideoloģiju, politiski

liberālie ir jūtīgāki pret konfliktējošo informāciju, precīzāk to novērtē, konservatīvāka orientācija ir saistīta ar lielāku noturību atbildēs neatkarīgi no informācijas, kas liek šo atbildi pārskatīt. Ir pierādīts, ka piederības izjūta partijai cilvēkiem ar liberālu un konservatīvu politisko orientāciju lokalizējas atšķirīgās puslodēs, politiski liberālajiem dominē labā puslode (Knutson, Wood, Spampinato & Grafman, 2006). Džordans Grafmans (Forbes & Grafman, 2010) ar to skaidro politiski liberālo un konservatīvo atšķirīgo attieksmi pret dominēšanu un pakļaušanos. Darja Noka ar kolēģiem (Knoch, Gianotti, Pascual-Leone, Treyer, Regard, Hoffman & Brugger, 2006) atklāj, ka pieres daļa labajā puslodē atbild par tiesībām un savstarpējo taisnīgumu sociālajā mijiedarbībā, padarot politiski liberālos, kam dominē labā puslode, par vairāk jūtīgiem pret sociālo netaisnīgumu.

Izdarot kopsavilkumu, var secināt, ka šobrīd empīriskie pētījumi socioloģijā, politikas zinātnē un psiholoģijā balstās uz neitrālu attieksmi pret ideoloģiju (Jost, 2006). Politikas zinātnē ir pieņemta „daļēji ģenētiska” politisko attieksmju izcelšanās pieeja (skatīt Gillespie et al., 2011), ir atzīts, ka ideoloģijai ir psiholoģisks pamats (Jost, Federico & Napier, 2009). Labējais un kreisais ideoloģiskās orientācijas aspekts sakņojas cilvēku epistēmisko, eksistenciālo un attiecību vajadzību un motīvu kopumā, cilvēki vismaz daļēji pieņem politisko konservatīvismu, lai mazinātu bailes, trauksmi, nedrošību, lai izvairītos no pārmaiņām, posta, divdomības, ka arī lai attaisnotu cilvēku un grupu nevienlīdzību (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003).

1.2.1. Politiskā ideoloģija kā kopīgā realitāte

Šajā sadaļā Echterhofs un kolēģi (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) kopīgās realitātes koncepcija, kuru raksturo četras galvenās pazīmes, tiek attiecināta uz ideoloģiju. Ideoloģiskie pētījumi tiek sagrupēti tā, lai pierādītu, ka politiskā ideoloģija atbilst šīm četrām pazīmēm.

Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009) apgalvo, ka ideoloģija ir viens no kopīgās realitātes veidiem, kas ļauj interpretēt sociālo pasauli, nosaka normatīvi labo (ļaujo) un iezīmē noteiktus ceļus dzīves problēmu risināšanā. Džosts ar kolēģiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008) definē politiskās un reliģiskās ideoloģijas kā savstarpēji saistītus uzskatu un attieksmju kopumus, kas palīdz cilvēkiem izveidot līdzīgus uzskatus par pasauli un sazināties vienam ar otru; tās ir īpaši noderīgas, lai izveidotu un saglabātu kopīgās realitātes izjūtu. Ideoloģijas palīdz interpretēt un reglamentēt starppersonu attiecības un veidot sekmīgāku iekļaušanos sociālajā un politiskajā dzīvē.

Saskaņā ar Echterhofs un kolēģi (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) kopīgās realitātes koncepciju kopīgo realitāti raksturo četras galvenās pazīmes, kurām jāpiemīt arī ideoloģijai. *Pirmā pazīme skar kopīgās realitātes balstīšanos uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem, ne tikai ārēji līdzīgu novērojamo uzvedību. Ir virkne pētījumu, kas rāda, ka*

cilvēki ar līdzīgiem ideoloģiskiem uzskatiem līdzīgi pārdzīvo pasauli. Piemēram, Dens Makadams ar kolēģiem (McAdams, Albaugh, Farber, Daniels, Logan & Olson, 2008) ir pētījis, ar kādām metaforām cilvēki ar atšķirīgu politisko ideoloģiju apraksta savu dzīves pieredzi. Cilvēki ar konservatīviem uzskatiem vairāk uzsvēra autoritātes, pašdisciplīnas un personīgās atbildības lomu, bet liberāļi vairāk minēja empātiju, atvērtību jaunai pieredzei un sociālo taisnīgumu.

Ir daudz pierādījumu par to, ka labējā - kreisā ideoloģiskā pozīcija atspoguļo iedzimtības, bērnības, temperamenta un personības ietekmi, kas netiešā veidā stiprina atziņu, ka cilvēki ar vienotu politisko pārliecību uztver pasauli līdzīgi. Veiktie pētījumi par politiskās ideoloģijas un Lielā piecinieka saistību rāda, ka konservatīvisms negatīvi korelē ar atvērtību un ekstraversiju, pozitīvi - ar apzinīgumu un labvēlīgumu (Jost, 2006). Džona Elforda un kolēģu (Alford, Funk & Hibbing, 2005) dvīņu pētījumi ASV un Austrālijā atklāj, ka 40-50% statistisko atšķirību ideoloģiskajos viedokļos tiek skaidroti ar ģenētiskiem faktoriem. Džeks Bloks un Džeanna Bloka (Block & Block, 2006) longitudinālā pētījumā ir parādījuši, ka bērnības raksturojumi prognozē politisko attieksmi pēc divdesmit gadiem. Tie bērni, kurus raksturoja kā patstāvīgus, enerģiskus un dominējošus, spēja veidot tuvākas attiecības un divdesmit trīs gadu vecumā viņi bija liberālāki par vienaudžiem. Bet bērni, kuri bija nedroši, viegli ievainojami, ar upura pozīciju, bailīgi, rigīdi, bija konservatīvāki. Tas pierāda pirmās kopīgās realitātes (ģimenes vides) ietekmi uz politiskās ideoloģijas izvēli turpmākajā dzīvē.

Metaanalīzes rezultāti, ko veidojis Džosts ar kolēģiem (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003) divpadsmit valstīs ar vairāk nekā 22 tūkst. respondentu 44 gadu garumā, pierāda, ka ir mainīgie, kas prognozē politisko konservatīvismu, piemēram, nāves bailes (vidējais $r=0,50$), sistēmas nestabilitāte (0,47); dogmatisms un netolerance pret neskaidrību (0,34); vajadzība pēc kārtības, struktūras un noslēgtības (0,26); bailes no draudiem un zaudējuma (0,18). Savukārt, atvērtība pieredzei (-0,32) un integratīvā sarežģītība (-0,20) negatīvi korelē ar konservatīvismu, kas liecina par to, ka pastāv atšķirības konservatīvi un liberāli orientēto indivīdu izziņas procesos.

Kopumā ņemot, pētījumu rezultāti atklāj, ka indivīdi ar līdzīgu ideoloģisko pārliecību uztver un interpretē pasauli līdzīgi, savukārt starp indivīdiem ar atšķirīgu politisko orientāciju pastāv atšķirības personības iezīmēs, izziņas procesos, spriedumos, vērtībās un attieksmēs.

Otrā kopīgās realitātes pazīme skar atskaites punktu, attiecībā pret kuru tā tiek veidota. Jau ideoloģijas definīcija norāda, ka ideoloģija iekļauj kādu atskaites punktu, jo ir pārliecību kopums par nepieciešamo kārtību sabiedrībā, un par to, kādā veidā šo kārtību ir iespējams sasniegt (Erikson & Tedin, 2003). Konkrētās ideoloģijas kristalizē un pauž noteiktu cilvēku grupu, klašu vai sabiedrību pārliecību, uzskatus un vērtības (Knight, 1999), tiecas aprakstīt un izprast pasauli, izsakot pieņēmumus un piedāvājot skaidrojumus par cilvēka dabu, vēsturiskajiem

notikumiem, tagadējām reālijām un nākotnes iespējām, iztēlojoties kādai jābūt pasaulei, piedāvājot arī sociālo, ekonomisko un politisko ideālu sasniegšanas līdzekļus (Jost, Federico & Napier, 2009).

Pētījumi ir atklājuši, ka politiskās ideoloģijas pamatā ir sarežģīts vērtību un attieksmju tīkls, kas ļauj diferencēt cilvēkus ar atšķirīgiem ideoloģiskiem uzskatiem (Jost, 2006). Ir virkne sociālu un politisku jautājumu, kurus raksturo kā ideoloģiski polarizējošus (piemēram, attieksme pret abortu, viendzimuma laulībām vai reliģisko izpausmju lielāku brīvību skolās). Ja cilvēks, piemēram, zina, ka viņa draugs, ģimenes loceklis vai sarunu partneris balso par prezidentu Džordžu Bušu (George W. Bush), tad tas nozīmē, ka viņš droši vien dod priekšroku zemākiem nodokļiem, nāves sodam, kā arī atbalsta Irākas karu un iebilst pret izdevumu palielināšanu labklājībai, viendzimuma laulībām un tiesībām uz abortu (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008). Par šādiem jautājumiem cilvēkiem ir viegli formulēt savu attieksmi un arī viegli prognozēt, kādus vērtējumus izteiks cilvēki ar līdzīgu vai pretēju ideoloģisko pārliecību, kaut gan šīs prognozes ne vienmēr ir precīzas (Montgomery, Dimdins & Ross, 2006).

Trešā kopīgās realitātes pazīme ir fundamentāli cilvēku motīvi, kuri ietekmē tās veidošanos un izpausmes. Džosts (Jost, 2006) izdala trīs psiholoģisko mainīgo klases, kuras veido ideoloģijas motivācijas pamatu – epistēmiskie, eksistenciālie un attiecību motīvi. Ideoloģija piedāvā skaidrību (epistēmiskie motīvi), drošību (eksistenciālie motīvi) un solidaritāti (attiecību motīvi). Pirmā un trešā motīvu grupa saskan ar Hardina un Higinasa (Hardin & Higgins, 1996) definētajiem motīviem kopīgās realitātes veidošanai. Vajadzība pēc neskaidrības mazināšanas ir cieši saistīta ar cilvēka politisko orientāciju. Cilvēkus ar augstu vajadzību pēc kognitīvās noslēgtības, kuri ir tendēti izvairīties no neskaidrības un uztvert pasauli vienkāršotās, vērtējošās kategorijās, vairāk raksturo konservatīvi politiskie uzskati (Federico, Golec & Dial, 2005; Golec & Federico, 2004; Sargent, 2004). Konservatīvās ideoloģijas piedāvā vienkāršāku pasaules skatījumu, sniedzot cilvēkam viegli saprotamas atbildes uz sarežģītiem jautājumiem. Tāpēc konservatīvajai ideoloģijai ir priekšrocības, apmierinot cilvēku vajadzības pēc izziņas (epistēmiskās vajadzības). Pētījumu rezultāti rāda, ka cilvēkiem ar konservatīvu politisko orientāciju raksturīga augstāka subjektīvā labklājība. To skaidro ar konservatīvās ideoloģijas paliatīvo lomu, kas palīdz attaisnot sabiedrībā valdošo netaisnību (Napier & Jost, 2008).

Attiecību motīvi var ietekmēt politiskos uzskatus, pielīdzinot tos konservatīviem vai liberāliem, atkarībā no tā, kādi politiskie uzskati ir pieņemti noteiktajās attiecībās vai grupā. Sevišķi interesanti ir ģimeņu politisko attieksmju pētījumi, jo kopīgā realitāte sāk veidoties ģimenē un tur parasti nav kopīgo realitāšu konkurences. Turklāt, ja politika ģimenē ir nozīmīga, tad tā ir diskursīvās vides centrā, kurā veidojas kopīgā realitāte. Ir daudz pierādījumu, kas liecina, ka jauniešu un vecāko pusaudžu politisko izvēli un uzvedību ietekmē viņu vecāki un draugi (piemēram, Kitt & Gleicher, 1950; Stillman, Guthrie & Becher, 1960, kā minēts Jost,

Ledgerwood, & Hardin, 2008). Sakarības starp vecāku un pusaudžu politiskajām attieksmēm bieži atrodas diapazonā $r=0,3-0,6$, īpaši augsta korelācija ir vecāku un bērnu uzskatos partiju identificēšanas jautājumā un jautājumā par vecāku politiskajiem uzskatiem, kuri labi zināmi bērniem $r=0,6$ (Jennings & Niemi, 1968; Tedin, 1974, kā minēts Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008). Politiskās pieķeršanās nodošana no vecākiem bērniem ir daudz efektīvāka, ja abu vecāku uzskati ir līdzīgi, ja politika ģimenē ir svarīga un vecāku politiskās attieksmes ir labi zināmas (Jennings & Niemi, 1982, kā minēts Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008). Tomēr pastāv daži ierobežojumi vecāku un bērnu attieksmju korelatīvajos pētījumos. Piemēram, nav skaidrs, kādi konkrēti procesi vai mehānismi ir atbildīgi par acīmredzamo saikni starp vecāku un viņu bērnu politisko izvēli.

Ir virkne pētījumu, kas pievērsušies grupas identifikācijas ietekmei uz politiskiem viedokļiem. Pamela Konovere un Stenlijs Feldmans (Conover & Feldman, 1981), izmantojot datus no ASV vēlēšanu pētījumiem, ir konstatējuši, ka vēlme līdzināties pozitīvi novērtētai sociālajai grupai ietekmē politiskos uzskatus. Citi pētnieki pārbaudīja, ka sociālās identitātes un paškategorizēšanas perspektīvas ietekmē sociālās un politiskās attieksmes (piemēram, Abrams, 1994). Aleksandrs Haslams ar kolēģiem (Haslam, Oakes, McGarty, Turner, Reynolds & Eggins, 1996) pierāda, ka austrāliešu uzskatus par amerikāņiem un austrāliešiem spēcīgi ietekmēja Austrālijā izteiktie viedokļi. Čārlzs Stenžers ar kolēģiem (Stangor, Sechrist & Jost, 2001) līdzīgi rāda, ka rasu uzskatus ietekmē vienprātīga informācija, piemēram, koledžas studentu stereotipus stiprina informācija par to, ka biedriem ir līdzīgi uzskati. Džefrijs Koens (Cohen, 2003) konstatē, ka liberālie un konservatīvie dalībnieki, kuriem piedāvāja novērtēt dāsnu vai stingrāku labklājības politiku, atbalstīja to, kuru ir apstiprinājusi viņu politiskā partija neatkarīgi no politikas satura. Turklāt zināšanas par savas partijas nostāju liek cilvēkiem veidot selektīvu un neobjektīvu politiskās informācijas apstrādi, lai panāktu vienošanos ar iekšgrupas locekļiem.

Džosts ar kolēģiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008) min, ka pēdējo desmitgažu laikā politiskajā zinātnē visai maza uzmanība ir pievērsta attiecību motīviem, iespējams tāpēc, ka pētnieku teorijas grūti piemērot reālās pasaules politiskajiem procesiem. Tomēr pētījumi, kas ir veikti, saskan ar kopīgās realitātes teoriju, - stabili ideoloģiskie atzinumi ir saistīti ar stabilām starppersonu attiecībām, piemēram, draugu un ģimenes locekļu.

Ceturta kopīgās realitātes pazīme balstās uz subjektīvu kopīgās pieredzes pārdzīvojumu (indivīds izjūt, ka citi cilvēki noteiktu fenomenu uztver līdzīgi viņam). Šī pazīme ir cieši saistīta ar attiecību motīviem politiskās ideoloģijas veidošanās procesā. Virknē pētījumu dalībniekus lūdza sniegt atbildes no tipiska noteiktas grupas pārstāvja perspektīvas. Rezultāti rāda, ka grupu pārstāvji ļoti līdzīgi imitē savas iekšgrupas un arī ārgrupas pārstāvju viedokli politiski aktuālos jautājumos (Dimdins, Montgomery & Austers, 2005). Pētījumi par grupas viedokļa ietekmi uz indivīda uzskatiem sniedz empīrisko atbalstu subjektīvam kopīgās pieredzes pārdzīvojumam.

Kopīgās realitātes teorija paredz, ka ideoloģiskās pārliecības, kuras var svārstīties no neapzinātām līdz apzinātām, regulē pagaidu attiecības, lai motivētu ideoloģisko saskaņojumu ar dažādām personām (Hardin & Conley, 2001). Tādējādi ideoloģiskie rezultāti var būt daudz mainīgāki un atkarīgāki no konteksta, nevis veido stabilus un nemainīgus pasaules uzskatus, kā to bieži vien uzskata. Vairāki pētījumi liecina, ka cilvēki automātiski (vai netieši) pieskaņo savu attieksmi citiem, pielāgojot savu viedokli grupas viedoklim vai to cilvēku uzskatiem, ar kuriem viņi vēlas vai ir spiesti veidot attiecības. Pētījumi rāda, ka sociālās pieskaņošanās automātiskā ietekme regulē un mediē pakāpi, līdz kurai cilvēki pieskaņojas citu cilvēku viedoklim (Sinclair, Lowery, Hardin & Colangelo, 2005c), tādējādi pierādot, ka sociālā pieskaņošanās regulē pagaidu attiecības un papildina pierādījumus, ka stabilas attiecības ir saistītas ar politiskajām attieksmēm.

Iepriekš minētie pētījumu rezultāti apliecina, ka politiskā ideoloģija atbilst visām četrām Ehterhofa un kolēģu aprakstītajām kopīgās realitātes pazīmēm un ir uzskatāma par kopīgās realitātes psiholoģisku pamatu.

1.3. Morāles izpratne dažādās psiholoģijas pieejās

Šajā nodaļā tiek analizēta izpratne par morāli dažādās psiholoģijas pieejās, vēršot uzmanību uz šo pieeju ieguldījumu morāles jautājumu izpratnē.

Racionālā pieeja

Žans Piažē un viņa sekotāji (Piaget, Kohlberg, Turiel) ir aizsākuši galveno morāles psiholoģijas attīstības virzienu. Zinātnieku uzmanības lokā bija uz indivīda tiesībām balstīta morāle, pētniecībā tika uzsvērtā morālā spriešana (kā minēts Haidt, 2007).

Piažē (Piaget, 1965) definē morāli kā indivīda cieņu pret sabiedriskās iekārtas normām un viņa taisnīguma izjūtu un piedāvā koncepciju par morālās attīstības divām stadijām: morālā reālisma un morālā relatīvisma stadija. Bērns attīstās, sākotnēji pakļaujoties autoritātēm un automātiski pieņemot pieaugušo instrukcijas. Vēlāk bērna taisnīguma koncepcija nonāk pretrunā ar autoritātes norādījumiem, viņš novērtē noteikumus, balstoties uz sekām. Un, visbeidzot, morālā relatīvisma stadijā bērni saprot, ka morāli veido cilvēki un viņu norunas. Šī izpratne noved līdz apziņai, ka nekas nav absolūti pareizs vai nepareizs, labs vai ļauns. Rīcības tikumība ir atkarīga no nodomiem.

Lourenss Kolbergs (Kohlberg, 1969) morāles attīstības pamatā liek indivīda taisnīguma izpratnes attīstību. Kolbergs (Kohlberg, 1984) izvirza ideju, ka morāle visās kultūrās attīstās ar sociālo lomu palīdzību; bērni gūst pieredzi, nostādot sevi cita cilvēka vietā, iemācās paskatīties uz situāciju no malas un novērtēt, kad, kāpēc un kāda rīcība ir godīga vai negodīga. Tā kā bērnam patīk vienas lietas (izklaide, draudzība, saldumi) un nepatīk citas (sāpes, frustrācija), viņš ātri iemācās iejusties cita cilvēka vietā - jūt empātiju, līdzpārdzīvo un tādējādi saprot, ka rīcība,

kas nodara ļaunumu citiem, ir slikta, bet darbība, kas palīdz citiem justies labi, ir laba. Tādējādi bērni saprot dažādu noteikumu un normu vērtību. Kolbergs (Kohlberg, 1969) longitudinālā pētījumā secina, ka bērni ātrāk progresē pretrunu morālē, sasniedzot augstāko pakāpi, kurā visi lēmumi tiek pieņemti, ievērojot universālo taisnīguma principu.

Kognitīvās attīstības pieejā tiek uzskatīts, ka kognitīvā attīstība ir priekšnosacījums morālajai attīstībai; morālā attīstība neveidojas automātiski. Kognitīvi morālā attīstība notiek stadiju veidā un ir universāla, bet kognīciju saturs atspoguļo kultūras priekšstatus. Kolbergu ir ietekmējusi Džona Roulza morāles filozofija (Rawls, 1971). Saskaņā ar Roulza uzskatiem, taisnīgums ir katras sabiedrības visaugstākais princips. Tas nozīmē, ka visas morālās problēmas var reducēt līdz taisnīgumam. Universālās ētikas esamība ir Kolberga teorijas centrālā ideja: morālās attīstības gaitā universālās morālās koncepcijas pakāpeniski diferencējas no kultūras noteiktajiem tikumiem. Kolbergs uzsver, ka taisnīguma izjūta nav iedzimta, bet tā ir mijiedarbības ar apkārtējo pasauli un iejušanās citu cilvēku vietā rezultāts. Kolbergs (1984) identificē trīs morāles veidus, kas atspoguļo trīs sociomorālās perspektīvas un trīs dažādus attiecību veidus starp cilvēku un sabiedrības gaidām: pirmskonvencionālā ierobežojumu morāle; konvencionālā morāle, kas balstās uz cieņu pret varu, noteikumiem un piekrišanu; pēckonvencionālā morāle, taisnīguma principiālā morāle.

Eliots Turiels (Turiel, 1983) definē morāli kā taisnīguma un tiesību vērtējumus, kas norāda, kā cilvēkiem būtu jāizturas vienam pret otru. Turiels uzskata, ka sociālā izziņa tiek sadalīta trīs konceptuāli nošķirtās zonās, kuras attīstās neatkarīgi viena no otras. Pirmā ir psiholoģiskās vai personības autonomijas zona, kura sastāv no personīgās vai psiholoģiskās sistēmas konceptiem. Otrā - sociāli konvencionālā zona, kura sastāv no sistēmu un organizāciju sociālo attiecību sistēmām. Trešā - morālā zona, kura vērstas pie preskriptīviem taisnīguma, tiesību un labklājības principiem. Turiels uzskata, ka šīs zonas - morāle, sociālā konvencija un personīgā autonomija - pastāv visā cilvēku funkcionēšanas laikā. Agrīnā konceptuālo zonu diferenciācija balstās uz bērna atšķirīgo sociālo interakciju pieredzi – konceptuālās zonas kļūst redzamas kā atšķirīgas cilvēku reakcijas uz morālo un personīgo uzvedību. Bērni apgūst universālās ētikas izpratni krietni ātrāk, nekā uzskata Kolbergs, pat 4-gadīgie bērni dala sociālās parādības trīs daļās. Sekojot Kolberga idejām, Turiels atzīst, ka empīriskā teorija, kura pretendē uz cilvēku sociālo un morālo koncepciju izpēti, var balstīties nevis uz empīriskiem pētījumiem, bet uz filozofiskiem pamatiem. Turiels pieņem filozofisku morāles jēdzienu un uzskata, ka morāle ir cilvēku ikdienas zināšanu un konvencijas rezultāts, kurš veidojas sabiedrībā, lai cilvēki varētu koordinēt savu uzvedību. Tādējādi sociālā konvencija vai vienošanās par noteiktiem uzvedības modeļiem ir atkarīga no kultūras, pastāv kultūrā un mainās līdz ar sabiedrības attīstību. Morālie principi, atšķirībā no konvencijas, ir neatkarīgi no sociālajiem līgumiem. Uzvedības morālā daba tiek pausta ar saturu vai nozīmi, jo jebkuras rīcības morālā kvalitāte

balstās uz pārmantotām sociālo attiecību īpatnībām, tāpēc morālie principi ir sabiedrības daļa, bet atrodas augstāk par sociālo regulēšanu. Taisnīgums, cilvēku tiesības un labklājība ir morālo principu piemēri. Morālie noteikumi ir saistoši, obligāti, universāli un var tikt attiecināti uz katru cilvēku. Morālie principi nelīdzinās konvencijām, jo to pastāvēšana nav atkarīga no sociālajām metodēm un atzīšanas (Turiel, 1983). Turiels uzsver, ka dažādiem noteikumiem ir atšķirīgs statuss. Morāliem principiem, kas ir saistīti ar kaitējumu, tiesībām un taisnīgumu, ir citāds pamats nekā sociāli noteiktajiem principiem, un tie ir arī grūtāk maināmi.

Kolbergs un Turiels relatīvi maz uzmanības pievērš emocijām. Intuitīvās morāles teorijā tiek pieņemts, ka bērns ir jāmāca ne tikai saprast, ka kaut kas ir labi vai slikti, bet ir svarīgi, lai bērns jūt, kas ir labs un kas ir slikts. Morālās pasaules veidošanās procesā vienmēr klātesošas un nozīmīgas emocijas ir riebums un dusmas (Haidt, 2003; Rozin, Lowery, Imada & Haidt, 1999).

Racionālo pieeju kritizē Kerola Giligana (Gilligan, 1982), piedāvājot rūpes kā morāles pamatu. Pēc Giliganas domām, sievietes vairāk nekā vīrieši balsta savus morālos spriedumus un rīcību uz rūpēm par tiem, ar ko viņas ir saistītas, it īpaši par tiem, kuri ir viegli ievainojami. Divas morālās orientācijas – vīriešu un sieviešu – atspoguļojas arī atšķirīgajos priekšstatos par jūtu un morāles savstarpējām attiecībām: tas, kā tiek uztverta situācija un kādu situāciju uzskata par morāli relevantu, ir atkarīgs no tā, kā tiek uztverta cita persona, kādas iespējas ir iejusties tās vietā. Tikai, ņemot vērā morālās jūtas, kas tik ļoti raksturīgas sievietēm, var izsargāties no morālā akluma un vienaldzības.

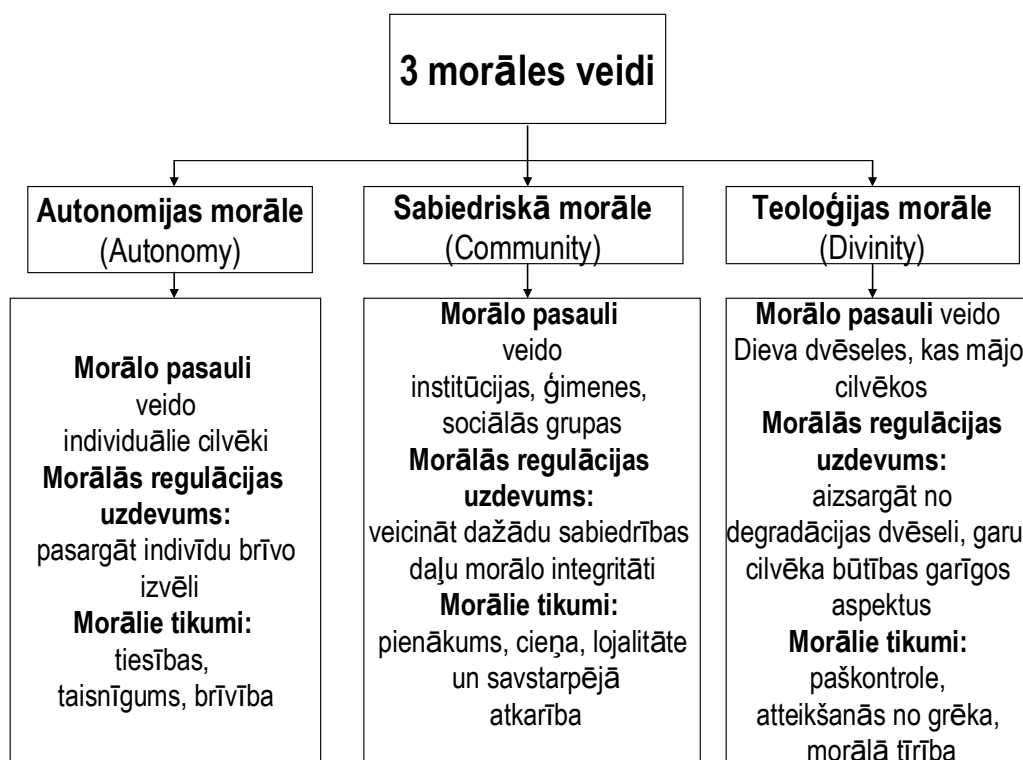
Intuitīvās morāles teorija

1960. un 1970. gadu sociālie un morālie nemieri ietekmēja vadošās teorijas morāles psiholoģijā. Zinātnieki, kuri pētīja morāli no antropoloģiskā vai vēsturiskā redzes punkta, uzskatīja, ka tā nebalstās tikai uz diviem morāles pamatiem – taisnīgumu un rūpēm. Jebkurā nerietumnieciskā etnogrāfijā ir sastopamas tādas vērtības kā lojalitāte grupai, cieņa pret vecākiem cilvēkiem un paškontrolē (attieksmē pret ēdienu, seksu) (Haidt, 2007). Rihards Švēders ar kolēģiem (Shweder, Mahapatra & Muiller, 1987), pētot morālās normas Indijā, secina, ka morālā sfēra Indijā un ASV krasi atšķiras - ASV respondenti vairāk uzsver tiesību pārkāpumus un kaitējuma nodarīšanu, bet Indijas respondentiem svarīgi morāles jautājumi ir arī cieņa, hierarhijas ievērošana un gara skaidrība / tīrība, kas ir vienlīdz svarīgi kā kaitējums un tiesības. Švēders (Shweder, 1990) apgalvo, ka Kolberga un Turiela uz indivīdu centrētā morāle atspoguļo tikai vienu no trim izplatītajiem morāles veidiem, no kuriem katram ir savs atšķirīgs ontoloģisks pieņēmums:

- *Autonomijas morālē* par morālu pasauli ir pieņemta tāda, kura sastāv no individuāliem cilvēkiem un morālās regulācijas uzdevums ir pasargāt indivīdu brīvu izvēli un veicināt indivīda gribu tiekties pēc savu personīgo interešu īstenošanas (Shweder, Much, Mahapatra

& Park, 1997). Tiesības, taisnīgums un brīvība ir morālie tikumi, jo tie palīdz palielināt indivīdu autonomiju un pasargā no līdzcilvēku un augstāku cilvēku potenciālā kaitējuma.

- *Sabiedriskās morāles* ontoloģiskais pamats ir pasaule kā institūciju, ģimeņu, sociālo grupu un cilšu, nevis indivīdu kopums. Morālās regulācijas mērķis ir veicināt dažādu sabiedrības daļu veiksmīgu morālo integritāti (Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997). Šī ētikas paveida galvenās morālās īpašības ir pienākums, cieņa, lojalitāte un savstarpēja atkarība.
- *Teoloģiskā morāle* balstās uz ontoloģisku pārliecību, ka Dievs ir un ka morālā pasaule sastāv no dvēselēm, kuras mājo ķermeņos. Dvēsele ir dievišķa, un tāpēc morālās regulācijas mērķis ir aizsargāt no degradācijas dvēseli, garu un cilvēka būtības garīgos aspektus (Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997). Ja ķermenis ir templis, kurā mīt dievišķais, tad cilvēkiem nav tiesību brīvi, pēc savas gribas rīkoties ar savu ķermeni, bet ir nepieciešama morālā regulācija, lai cilvēki prastu sevi kontrolēt, negrēkot un nepiesārņot sevi (skatīt 2. attēlu).

2. attēls. Trīs morāles veidi (Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997)

Intuitīvās morāles teorijas autori (Graham, Haidt & Nosek, 2009), meklējot labākus evolucionārās un antropoloģiskās morāles pārskatu savienojumus, ir izskatījuši daudzu kultūru un laiku ētikas klasifikācijas no antropoloģijas (Fiske, 1992; Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997), psiholoģijas (Schwartz & Bilsky, 1990) un evolucionārajām teorijām par cilvēku un primātu socializāciju (Braun, 1991; de Waal, 1996). Tika atrastas divas skaidras izpausmes, kuras atbilst ētikas sfērai, – Turiela morālie domēni un Švēdera autonomijas ētika (Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997). Plaši izplatītas cilvēku rūpes par godīgumu, savstarpīgumu un

taisnīgumu, kas labi saskan ar evolucionāro zinātnieku skaidrojumiem par altruismu (Trivers, 1971, kā minēts Graham, Haidt & Nosek, 2009); un plaši izplatītas cilvēka raizes par viegli ievainojamo un vājo cilvēku aprūpi, audzināšanu un aizstāvēšanu no kaitējuma, kas saskan ar evolucionāro zinātnieku skaidrojumu par empātiju (de Waal, 1996) un piesaistes sistēmu (Bowlby, 1969). Šīs divas izpausmes tika definētas kā godīguma /savstarpīguma morāles pamatsistēma un kaitējuma /rūpju pamatsistēma. Abas sistēmas saskan arī ar Kolberga taisnīguma ētiku (Kohlberg, 1969) un rūpju ētiku, kuru Giligana (Gilligan, 1982) uzskata par neatkarīgu morālās spriešanas veicinātāju. Abas sistēmas tika definētas kā individuālās morāles pamati, jo to intuīciju avots veido liberālu filozofijas tradīciju, akcentējot cilvēka tiesības un labklājību.

Džonatans Heits un Kreigs Džozefs atklāja, ka citas kultūras neaprobežo savus tikumus tikai ar cilvēku tiesību un brīvību aizstāvēšanu (Haidt & Josef, 2004). Tika identificētas vēl trīs tikumu grupas, kuras bija tuvas Švēdera (Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997) morālās darbības jomu aprakstam un kuras atradās ārpus autonomijas ētikas. Lojalitātes, patriotisma un pašuzturēšanās tikumi tiek apvienoti ar modrību pret nodevējiem, kas labi saskan ar koalīciju psiholoģijas evolucionāro skaidrojumu (Kurzban, Tooby & Cosmides, 2001). Subordinācijas tikumi, piemēram, pakļaušanās vai cieņa pret autoritāti, kas savienoti ar autoritāšu tikumiem, tādiem kā līderība un protekcionisms, ir aprakstīti pētījumos par primātu hierarhiju (de Waal, 1996). Abas minēto tikumu grupas saskan ar Švēdera sabiedrisko morāli. Tādi tikumi kā šķīstība un svētums, kas ieņem lielu nozīmi reliģijas likumos, saskan ar riebuma evolūcijas pētījumiem (Rozin, Haidt & McCauley, 2000). Šķīstībai un tīrībai ir arī sociāla nozīme, iesaistot grupas kultūras robežu noteikšanu (Soler, 1979, kā minēts Graham, Haidt & Nosek, 2009), regulējot tās egoisma formas, kuras ir saistītas ar cilvēka juteklisko dabu, piemēram, apspiežot badu, slāpes, naudas kāri un audzinot garīgāku atieksmi, kas saskan ar Švēdera teoloģisko ētiku. Šīs trīs sistēmas - iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums - Heits un Džozefs nosauc par saistību morāles pamatsistēmām, jo to intuīcijas avots veido konservatīvu un reliģisku ētiku, uzsverot saistības ar grupu, lojalitāti, pienākumus, paškontroli, kas ir apgūstami (Haidt & Josef, 2004).

Tādējādi tika atklātas piecas morālās intuīcijas izpausmes, uz kurām atšķirīgas kultūras balsta lielu dažādību tikumu un netikumu: kaitējums/ rūpes (angļu val. harm /care), godīgums /savstarpīgums (angļu val. fairness /reciprocity), iekšgrupa /lojalitāte (angļu val. ingroup /loyalty), autoritāte /cieņa (angļu val. authority /respect) un tīrība /svētums (angļu val. purity /sanctity). Šīs morālās intuīcijas izpausmes ir morāles pamati vai psiholoģiskas sistēmas, kuras ļauj cilvēkiem uztvert darbības kā slavējamās vai nosodāmās; tās līdzinās morālo sajūtu garšas receptoriem – tie ir visiem cilvēkiem, tomēr katras kultūras morālā „virtuve” ir atšķirīga. Katra

kultūra balstās uz morāles pamatiem, atšķirīgi veidojot morālo dzīvi ar tās vērtībām, normām, tikumiem, institūcijām un reliģijām (Haidt, Graham & Joseph, 2008).

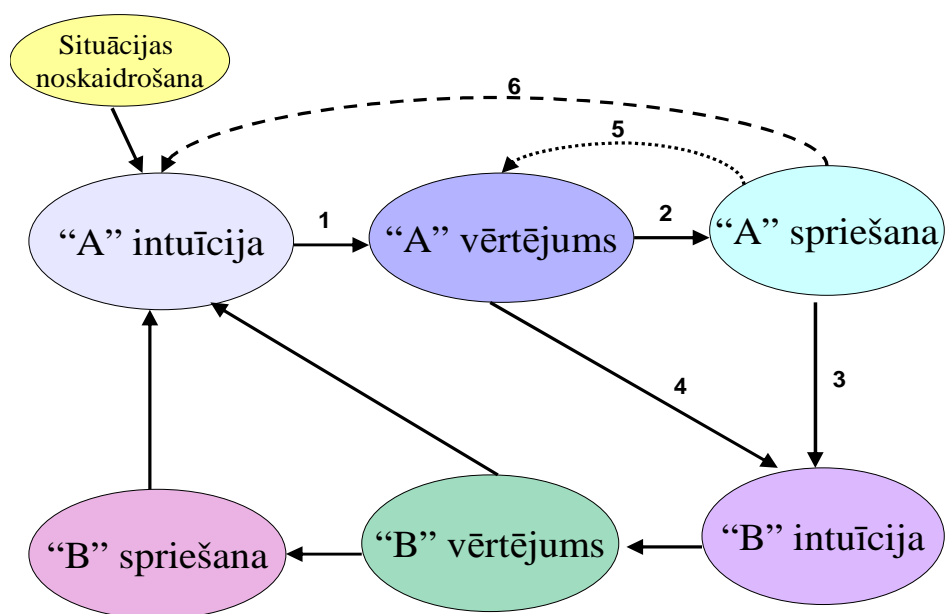
Heits (Haidt, 2007) definē morāli, nosakot morāles sistēmu funkcijas, nevis vēršot uzmanību morāles sprieduma saturam. Heita definīcijā morāles sistēmas ir savstarpēji saistītu vērtību, tikumu, normu, paradumu, identitāšu, institūciju, tehnoloģiju un attīstīto psiholoģisko mehānismu salikumi, kas darbojas, lai vadītu un regulētu egoismu un padarītu sociālo dzīvi par iespējamu. Šai fundamentālajai pieejai ir divas priekšrocības, salīdzinot ar jau esošajām pieejām (Haidt & Kesebir, 2010). Pirmkārt, akcentējot morāles sistēmas, psihologi tiek mudināti meklēt plašāku perspektīvu, kas pārsniedz individuālo prātu un individuālus psiholoģiskos mehānismus, vēršot uzmanību uz to, ka morāle veidojas daudzu cilvēku mijiedarbībā, ko veicina un ierobežo kultūrvēsturiskā situācija. Otrkārt, šī definīcija ļauj atpazīt dažādas sabiedrības, kuras veido morāles sistēmas, arī tādas, kuras tradicionāli tiek uzskatītas par amorālām (ja skata no cilvēka tiesību un taisnīguma aizstāvības skatu punkta), piemēram, totalitārisms.

Heits apraksta divus morāles sistēmu veidus – individuālo un saistību. Tie ir divi veidi, kā regulēt cilvēka egoismu. Individuālās kultūrās egoisms tiek regulēts tiešā veidā, izmantojot tiesību sistēmas, iemācot cilvēkiem cieņu pret otra cilvēka tiesībām un uzsverot individuālās morāles pamatsistēmas. Individuālajā pieejā indivīds ir galvenā morālā vērtība. Saistību kultūrās egoisms tiek regulēts, nostiprinot grupas un institūcijas un piedāvājot cilvēkiem obligātās lomas un pienākumus, lai ierobežotu viņu nepilnīgo dabu. Šīs kultūras uzsver saistību morāli, kas balstās uz grupu kā morālās vērtības fokusu. Kultūras ir kā siets, kas izsijā cilvēciskās īpašības atbilstoši kultūru sociālajai struktūrai, ekonomiskajai sistēmai un tradīcijām. Kultūras ietekmē arī attiecīgo īpašību ieaudzīnāšanu bērnos un nodošanu citām paaudzēm. Kultūras mantojums un personīgā pieredze maina sākotnējo morālo dabu cilvēka attīstības laikā (Haidt, 2007).

Intuitīvās morāles teorijā morālā intuīcija ir viens no centrālajiem jēdzieniem, tā tiek definēta kā vērtējošās izjūtas (patīk – nepatīk, labs – slikts) parādīšanās apziņā vai apziņas tuvumā par kāda cilvēka raksturu vai rīcību bez apdomāšanas, analizēšanas un secinājumu izdarīšanas (Haidt & Bjorklund, 2008). Intuitīvās morāles teorijā pamatlicēji uzskata, ka morālā intuīcija veidojas no pārmantota psiholoģiskā mehānisma, kurš evolucionēja kopā ar kultūras institūcijām un praksi (Boyd & Richerson 2005). Šie iedzimtie, bet izmaiņām pakļautie mehānismi, nodrošina vecākus un citas socializācijas personas ar morāles pamatiem (angļu val. moral foundations), lai palīdzētu bērniem veidot vērtības, tikumus un morālo praksi. Morālā intuīcija veicina vērtību un tikumu veidošanos un ir morālās izvēles pamatā, tomēr nenosaka to simtprocentīgi. Intuīcija dod pirmo izjūtu, priekšnojautu, bet intuitīvais impulss var tikt noraidīts ar racionālu spriedumu.

Heita sociāli-intuitīvais modelis (SIM), kas sastāv no sešiem psiholoģiskiem posmiem, atspoguļo saistību starp sākotnēju intuitīvo izjūtu saistībā ar labo un slikto, apzinātu morālo

vērtējumu un apzinātu morālo spriešanu (Haidt, 2001; Haidt & Bjorklund, 2008). Grafiski šis modelis ir atspoguļots 3. attēlā.

3. attēls. Personas „A” morālās spriešanas modelis (SIM) komunikācijā ar personu „B”: (1) intuitīvā vērtējuma posms; (2) post factum spriešanas posms; (3) argumentētas pārliecināšanas posms; (4) sociālās pārliecināšanās posms; (5) pamatota vērtējuma posms; (6) personīgās refleksijas posms (Haidt, & Bjorklund, 2008)

1. *Intuitīvā vērtējuma posms.* Sociāli-intuitīvais modelis ierosina, ka morālais vērtējums apziņā parādās ātri, intuitīvi un bez piepūles kā morālās intuīcijas rezultāts. Cilvēks redz vardabību vai pateicību un pārdzīvo pēkšņu emocionālā vērtējuma uzplaisnījumu, kuru grūti pamatot. Tā ir intuīcija. Lielākoties morālās intuīcijas uzplaisnījums noved tieši pie apzinātas cilvēka nosodīšanas vai atbalstīšanas. Apzināta atbalstīšana vai nosodīšana, iekļaujot pārliecību par rīcības pareizumu vai nepareizumu, ir morālais spriedums. Intuitīvā vērtējuma posms ir saikne starp intuitīvām izjūtām un apzinātiem morāliem vērtējumiem. Kā piemēru par šo posmu var minēt Roberta Zajonsa (Zajonc, 1980) demonstrācijas, ka emocionāli uzlādēti novērtējumi tiek veikti vienmēr un ātri pirms apzinātas pārstrādes. Jaunāki piemēri ir atzinumi, ka liela daļa sociālās izziņas darbojas automātiski un netieši (Bargh & Chartrand, 1999; Greenwald & Banaji, 1995). Daniels Kanemans un Amoss Tverskis (Kahneman & Tversky, 2004, p. 26), lēmumu pieņemšanas vadošie pētnieki, atzīst: „Mēs atpazīstam tikai vienīgo lēmumu, tas ir percepcijas apstrādes fundamentāls noteikums. Citus lēmumus, kurus, iespējams, ir izpētījusi sistēma (un dažreiz mēs zinām, ka alternatīvie lēmumi tika izskatīti un noraidīti), mēs neatpazīstam. Tas nozīmē, ka apziņa pastāv izdarītās izvēles līmenī”.

2. *Post factum spriešanas posms*. SIM modelis ierosina, ka morālā spriešana ir piepūli prasošs process (pretēji automātiskam procesam), kurā cilvēks meklē argumentus, kas apstiprinātu jau veikto vērtējumu. Morālā spriešana var būt definēta kā apzināta mentāla darbība, kura sastāv no esošās informācijas par kādu cilvēku pārveidošanu, lai būtu iespējams izdarīt morālo spriedumu (Galotti, 1989, kā minēts Haidt, 2001). Miks Gazaniga (Gazzaniga, 1985, kā minēts Haidt, 2007) ir veicis pētījumus un nonācis pie secinājuma, ka cilvēku apzinātā verbālā spriešana nebūt nav rīcības noteicēja, tā drīzāk ir kā preses sekretārs, kura uzdevums ir piedāvāt pārlicinošus skaidrojumus jebkurai cilvēka rīcībai. Turpmākie pētījumi (Kuhn, 1991; Kunda, 1990; Perkins, Farady & Bushey, 1991) pierāda, ka ikdienas spriešana ievērojami saistīta ar privilīģētās hipotēzes apstiprināšanu.

3. *Argumentētas pārliecināšanas posms*. Robins Danbars (Dunbar, 1996) apgalvo, ka valoda neattīstījās kā patiesības atklāšanas instruments, valoda ir drīzāk citu cilvēku vadīšanas instruments. Valodu izmanto kā rīku citu cilvēku statusa noskaidrošanai un ietekmēšanai, lai paaugstinātu savu statusu un reputāciju. Cilvēkiem patīk apspriest morāles jautājumus un pārkāpumus, aprunāt citus cilvēkus, cilvēki dalās savā izpratnē par labo un sliktu, pareizo un nepareizo, viņi nostiprina savstarpējās attiecības un ietekmē viens otra uzskatus, kā arī uzlabo savu un savu draugu statusu un reputāciju (Wright, 1994). Alans Gibarts (Gibbard, 1990) uzsver morālā diskursa funkcijas: cilvēki reaģē uz pastāvošo tendenci pieskaņot savu uzvedību sabiedrībā pastāvošajām normām. Cilvēki tiecas pēc vienprātības savās grupās, tāpēc morālais diskurss tiek izmantots par adaptīvu bioloģisko funkciju un paaugstina to cilvēku vērtību, kuri to dara labi. Spriešana ir citu cilvēku pārliecināšanas līdzeklis. Cilvēka smadzenes ir kā advokāts, kuram jāuzvar prāva par katru cenu, argumentēti pārliecinot citus cilvēkus pieņemt mūsu viedokli un radīt citos cilvēkos mums vajadzīgās intuīcijas.

4. *Sociālās pārliecināšanās posms*. Šis posms skaidro automātisku neapzinātās ietekmēšanas procesu. Kad cilvēkiem ir neskaidrība par to, kas notiek, viņi vēršas pie citiem, meklējot palīdzību notiekošo procesu interpretēšanā. Cilvēki precizē savus uzskatus saskaņā ar citu cilvēku uzskatiem, jo sadarbojas ar šiem cilvēkiem vai cer sadarboties. „Hameleona efekta” pētījumi rāda, ka cilvēki automātiski un neapzināti atdarina saskarsmes partnera pozu, manieres un sejas izteiksmi, šāda mīmikrija piespiež vienu cilvēku mīlēt otru vairāk (Chartrand & Bargh, 1999). Cilvēks ir sociāls zīdītājs (Richerson & Boyd, 1998), kurš sadarbojas ne tikai ar savas ģimenes locekļiem, tāpēc sociāli psiholoģiskās adaptācijas mehānismi dara cilvēku ārkārtīgi jūtīgu pret to, ko jūt un domā citi cilvēki. Cilvēkam ir izteikta vajadzība iekļauties un piederēt, tāpēc mūsu morālos spriedumus veido mūsu grupas uzskati un viedokļi, kuru iemeslus un pamatojumus mēs varam arī nezināt (Baumeister & Leary, 1995).

Pirmie četri posmi veido SIM pamatu. Četrus SIM posmus cilpa ietver vairumu morālo spriedumu, kurus veido lielākā daļa cilvēku. Divi papildposmi iekļauti, lai apskatītu arī citus spriešanas veidus.

5. *Pamatota vērtējuma posms.* Dažreiz cilvēki izdara vērtējumu, izmantojot tikai loģiskus apsvērumus, kuri apklusina sākotnējās intuitīvās izjūtas. Tādos gadījumos spriedums ir racionāls un cilvēks nepakļaujas savām kaislībām. Bet tas gadās reti un tādos brīžos, kad sākotnējā intuīcija ir vāja. Gadījumos, kad loģiskais vērtējums ir pretrunā ar intuitīvo izjūtu, cilvēkam veidojas divējāda attieksme, kurā loģisko vērtējumu var izteikt verbāli, tomēr intuitīvais vērtējums turpina pastāvēt apziņā (Wilson, Lindsey & Schooler, 2000), to var atklāt ar implicīto asociāciju testu (Greenwald, McGhee & Schwartz, 1998).

6. *Personīgās refleksijas posms.* Apdomājot situāciju, cilvēkam var pēkšņi aktivizēties intuitīvā izjūta, kura ir pretrunā ar sākotnējo intuitīvo vērtējumu. Viena no visplašāk diskutētajām jaunu izjūtu izraisīšanas metodēm ir lomu spēle (Selman, 1971). Iztēlojoties sevi cita cilvēka vietā, var izjust sāpes, līdzjūtību un daudzas citas emocijas. Tas ir viens no galvenajiem morālās refleksijas attīstības ceļiem saskaņā ar Piažē, Kolbergu un citiem kognitīvās attīstības psiholoģijas pārstāvjiem. Cilvēks ierauga situāciju no citas puses un tāpēc piedzīvo virkni pretrunīgu izjūtu. Smadzenēs notiek novērtēšanas procesi un reakcijas. Tās apkopo informāciju gan no ārējās, gan iekšējās vides, lai rastu atbildi uz galveno jautājumu: tuvināties vai izvairīties. Šis ceļš paredz iekšēju dialogu ar sevi (Tappan, 1997) un daudzu dažādu jūtu pārdzīvošanu. Kā liecina Antonio Damasio (1994) pētījumu rezultāti, morāls spriedums nevar tikt veidots bez emociju palīdzības.

Intuitīvās morāles teorija ir evolucionāra un balstās uz jaunākajiem neiroloģijas atklājumiem morāles pētījumos (Greene et al., 2004; Koenigs & Tranel, 2007; Jones, 2007; Moll et al., 2005). Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008) piedāvā šādu metaforu: morālais saprāts (angļu val. moral mind) ir kā skaņas regulētājs ar piecām pogām, katra poga - viena morāles pamatsistēma: kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums – ir kā atsevišķi morālās funkcionēšanas slēdži. Ja skaņa ir iespējama diapazonā no 1 līdz 11, tad pastāv 161 051 noskaņošanas varianti.

Intuitīvās morāles teorija ir tikusi kritizēta, piemēram, par morāles izpratnes vienkāršošanu (Appiah, 2008; Blasi, 2009; Pizarro & Bloom, 2003; Saltztein & Kasachkoff, 2004). Darsija Narvesa (Narvaez, 2010) apstrīd intuīcijas definīciju, kuru izmanto intuitīvās morāles teorijas autori (Haidt & Bjorklund, 2008), jo uzskata, ka tas, ko Heits sauc par intuīciju, var būt spriešanas automatizācijas rezultāts - racionālās spriešanas process laika gaitā var kļūt automātisks un līdzināties intuīcijai (Dreyfus & Dreyfus, 1990).

Morāles psiholoģijā pastāv daudz skalu, kuras mēra dažādas morāles izpausmes. Piemēram, morālo spriešanu mēra definēto problēmu tests (Defining Issues Test-2, Rest, u.c.,

1999), morālo identitāti - morālās identitātes skala (Moral Identity Scale; Aquino & Reed, 2002), empātiju - starppersonu reaktivitātes indekss (Interpersonal Reactivity Index; Davis, 1983) un morālo deficītu vai psihopātiju mēra Levensona psihopātijas pašvērtējuma skala (Self-report Psychopathy Scale; Levenson, Kiehl & Fitzpatrick, 1995). Tomēr visas šīs skalas tieši vai netieši balstās uz pieņēmumu, ka morālā sfēra iekļauj tikai tādus jautājumus kā rūpes par indivīda aizsardzību un godīgumu (Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva & Ditto, 2011), kas izriet no valdošās racionālās Kolberga (Kohlberg, 1969) pieejas un viņa debatēm ar Giliganu (Gilligan, 1982), kura morālās attīstības pamatā lika rūpes.

Intuitīvās morāles teorijas autori izveidoja savu metodiku - morāles pamatu aptauju, kura mēra piecus morāles pamatus. Šajā pētījumā ir izmantota MFQ trešā versija ar 40 jautājumiem. MFQ40 sastāv no divām daļām - morāles nozīmīguma daļas (pirmie 20 jautājumi) un morālo spriedumu daļas (20 jautājumi), 4 jautājumi katram no pieciem morāles pamatiem.

Ētikas trīsvienības teorija

Intuitīvās morāles teorijai pietrūkst saiknes ar smadzeņu darbības neiroloģiju un attīstības teorijām, tāpēc ētiskās trīsvienības teorijas autore Narveza (Narvaez, 2008) saista morāles attīstību ar smadzeņu evolucionāro attīstību, kas varētu skaidrot, kāpēc cilvēki piešķir atšķirīgu nozīmi dažādiem morāles pamatiem. Šī teorija balstās uz Pola Maklīna smadzeņu trīsvienības teoriju (McLean, 1990). Smadzenes sastāv no trim evolucionāriem slāņiem, kuri anatomiski un bioķīmiski atspoguļo reptiļu, agrīno zīdītāju un vēlīno zīdītāju attīstību. Cilvēka smadzenēs šie slāņi ir savijušies, tāpēc veido trīsvienību, nevis trīsdaļību; katra jaunākā smadzeņu daļa balstās uz senāko.

Ētikas trīsvienības teorija (angļu val. triune ethics theory, TET) pieņem, ka pastāv trīs morālo orientāciju tipi, kuriem ir atšķirīgas emocionālās saknes un kuri ir veidojušies cilvēka evolūcijas gaitā. Katra ētika veidojas vides un indivīda mijiedarbībā, un katra ētika izvirza citas normatīvās prasības. Drošības ētika (angļu val. ethic of security) fokusējas uz pašsaglabāšanos, dominējot personīgajai vai iekšgrupas drošībai. Saistību ētika (angļu val. ethic of engagement) ir orientēta uz emocionālām un afiliatīvām vajadzībām pēc tuvības ar otru cilvēku, sevišķi izmantojot aprūpes attiecības un sociālās saites. Iztēles ētika (angļu val. ethic of imagination) tiek koordinēta ar evolucionāri senākajām smadzeņu daļām, izmantojot vispilnīgākās cilvēka spējas spriest un adaptēties sociālo attiecību izmaiņām.

Drošības ētika balstās uz izdzīvošanas instinktu, kas piemīt visiem dzīvniekiem un ir iedzimts. Kad drošība tiek apdraudēta, parasimpātiskā nervu sistēma ieslēdz bēgšanas-cīņas mehānismu vai arī simpātiskā nervu sistēma ieslēdz sastingumu (baiļu sistēma). Aizsardzības ētika attaisno cietsirdību un mērķa sasniegšanu jebkurā veidā, mazinot jūtīgumu pret citiem cilvēkiem (piemēram, Darley & Batson, 1973). Šī ir otrādi apgriezta ētika. Kad cilvēki baidās par savu izdzīvošanu, viņi kļūst mazāk jūtīgi un atsaucīgi pret citu vajadzībām (piemēram,

Mikulincer, Shaver, Gillath & Nitzberg, 2005). Drošības ētika ir zemākās evolucionārās attīstības daļa, kura veicina arī konformismu un savtību (Loye, 2002).

Virzošais spēks cilvēka evolūcijā, pēc Čārlza Darvina domām, ir saistību ētika (kā minēts Narvaez, 2008). Kristus bauslis „mīlēt citu kā sevi pašu” (Loye, 2000) sakņojas morālajā saprātā. Zīdītāju dzīvi regulē viscerālā nervu sistēma (Panksepp, 1998), tā modulē jūtas smadzenēs un nodod emocionālo signālu. Šī veida ētika tiek veidota kopīgi ar aprūpētāju un sakņojas bērnībā (Schore, 2002). Psiholoģijā šo fenomenu skata piesaistes teorija (Bowlby 1969). Piesaistes stils un ar to saistītas smadzeņu struktūras veidojas bērnības vidē. Zīdaiņa nervu sistēma ir atkarīga no mijiedarbības ar aprūpētāju un prasa, lai aprūpētājs būtu ārējais psihobioloģiskais regulators (Schore, 2001), jo smadzeņu attīstību ietekmē sociālās attiecības (Eisenberg, 1995). Tomas Luis ar kolēģiem (Lewis, Amini & Lannon, 2000) norāda, ka zīdītāju prāta spējas ir atkarīgas no limbiskās rezonanses, tās dēļ divas būtnes spēj sajūst viena otru. Iespējams, šis mehānisms varētu būt arī pirmās kopīgās realitātes pamatā. Zīdaiņiem, kuri netiek pietiekami aprūpēti, veidojas novirzes smadzeņu attīstībā un uzvedības traucējumi, kas rada lielāku naidīgumu un agresiju pret citiem (Kruesi at all., 1992, kā minēts Narvaez, 2008).

Trešais ētikas veids ir iztēles ētika, kas sakņojas smadzeņu garozā un ar to saistītajām talamiskajām struktūrām (McLean, 1990). Šī nervu sistēmas daļa primāri fokusējas uz ārējo pasauli, nodrošinot jaudas problēmu risināšanā. Pieres daļas un prefrontālā garoza ieņem cilvēka morāles attīstībā nozīmīgu vietu, jo atbild par brīvu izvēli un rīcību nenoteiktības situācijās. Šī ētika ļauj cilvēkam atturēties no senā cilvēka impulsīvās rīcības un pieņemt lēmumus pārdomāti. Iztēles ētika tika aktīvi studēta morāles psiholoģijā morālās spriešanas pētījumos.

Narveza (Narvaez, 2010) uzskata, ka intuitīvās morāles teorija neizskaidro tādus cilvēka dzīves fenomenus kā morālā motivācija, morālā identitāte, empātija un morālā rīcība. Racionāla filozofiska pieeja morāles jautājumiem dominē jau vairākus gadsimtus, apgalvojot, ka tikai apdomāta refleksija ir cilvēka brieduma pazīme (Kohlberg, Levine & Hewer, 1983; Lapsley, 1996). Tieši šī garīgā dimensija pietrūkst intuitīvās morāles teorijai.

1.3.1. Morāles pamati un kopīgā realitāte

Šajā sadaļā Echterhofs un kolēģi (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) kopīgās realitātes koncepcija, kuru raksturo četras galvenās pazīmes, tiek attiecināta uz morāles pamatiem. Tiek analizētas morāles pamatu un kopīgās realitātes iespējamās teorētiskās saistības, balstoties uz veiktajiem pētījumiem par morālām emocijām, starpkultūru pētījumiem, politisko ideoloģiju. Morāles pamatu pētījumi tiek sagrupēti tā, lai pierādītu, ka morāle un morāles pamati atbilst kopīgās realitātes četrām pazīmēm.

Heits (Haidt, 2007) izceļ kultūru kā sietu, caur kuru tiek izsijātas cilvēka īpašības, atbilstoši kultūras sociālajai struktūrai, ekonomiskajai sistēmai un tradīcijām; kultūras ietekmē arī attiecīgo īpašību ieaudzināšanu bērnos un nodošanu citām paaudzēm. Šo ideju var attiecināt uz jebkuru kopīgo realitāti, kurā cilvēks aug un veidojas, gan pirmo kopīgo realitāti ģimenē, gan ideoloģiju un reliģiju, kuras cilvēks apzināti vai neapzināti pieņem turmākās dzīves laikā.

Kopīgo realitāti raksturo balstīšanās uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem. Kā atzīmē Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008), šo pazīmi pierāda pētījumi, kuri skata morāles pamatu un politiskās ideoloģijas saistību. Viens no morāles pamatu teorijas izveides mērķiem ir morālās psiholoģijas jautājumu loka paplašināšana, salīdzinot ar Kolberga (1969) taisnīguma morāli un Giliganas (1982) rūpju morāli. Šī paplašinātā perspektīva uzreiz izgaismoja konfliktus, kuri norisinās ASV starp liberālo un konservatīvo politisko uzskatu piekritējiem. Tika konstatēts, ka tādus strīdīgus jautājumus kā aborts, viendzimuma laulības un nāves sods politiski liberālie un konservatīvie respondenti redz, balstoties uz atšķirīgiem morāles pamatiem (Haidt & Graham, 2007), ko apstiprina arī liberālu un konservatīvu mācītāju sprediķu kontentanalīze un ar katru morāles pamatu saistīto morāles aizliegumu pārkāpšanas gatavības analīze (Graham, Haidt & Nosek, 2009). Cilvēki ar liberāliem politiskajiem uzskatiem dzīvo divdimensionālā telpā, viņu morāle ir balstīta uz divām pirmajām pamatsistēmām, svarīgāko nozīmi piešķirot morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Tēmas, kuras skar morāles pamatus autoritāte /cieņa un tīrība /svētums cilvēkiem ar liberālu politisko orientāciju nav tik nozīmīgas, iekšgrupas /lojalitātes nozīmīgums tik izteikti neatšķiras cilvēkiem ar dažādām politiskajām orientācijām.

Heits un Greiems (Haidt & Graham, 2007), uzskata, ka kaitējuma un godīguma jēdzieni labi regulē cilvēku attiecības individu līmenī, tomēr cilvēki ar konservatīvu politisko orientāciju, kas ciena autoritāti un lojalitāti, labāk veic grupas interešu aizsardzību, kaut gan tas bieži liek pārkāpt indivīda tiesības. Morālā izvēle šiem cilvēkiem ir jāizdara piecās dimensijās, kuras visas ir svarīgas. Tas ir ļoti grūti, iespējams, tāpēc cilvēki ar konservatīvu politisko orientāciju ir tendēti būt dogmatiski. Cilvēkus ar liberālu un konservatīvu politisko orientāciju šķir būtiskas psiholoģiskās barjeras, kas traucē saprasties. Heits un Greiems (Haidt & Graham, 2007) uzskata, ka piecu morāles pamatsistēmu teoriju var izmantot kā ceļu uz sapratni starp cilvēkiem ar atšķirīgiem politiskajiem uzskatiem. Cilvēki ar liberāliem politiskajiem uzskatiem var iet tālāk par savu morāles zonu un pamēģināt paskatīties uz lietām no cita skatu punkta.

Džesse Greiems ar kolēģiem (Graham, Haidt & Nosek, 2009) apstiprināja morāles pamatu hipotēzi, kura skan šādi: cilvēki ar liberālu politisko orientāciju balstās uz individuālās morāles pamatsistēmām (kaitējums /rūpes, godīgums/ savstarpīgums), bet ar konservatīvu – uz saistību morāles pamatsistēmām (iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa, tīrība /svētums). Vairākos pētījumos tika vērtēti morāles pamati cilvēkiem ar liberālu un konservatīvu orientāciju, variējot

pēc atbilžu apzinātības pakāpes – no apzinātas līdz intuitīvai, rezultāti apstiprina morāles pamatu hipotēzi. Noseka un kolēģu pētījums (Nosek, Greenwald & Banaji, 2006), kurā tika meklēta morāles pamatu saistība ar implicīto politisko identitāti, noteiktu ar implicīto asociāciju testu, apstiprina morāles pamatu hipotēzi

Interesants pētījums, ko veicis Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008), paplašina politiskās ideoloģijas dimensionālo struktūru un atklāj saistību starp politisko ideoloģiju, morāles pamatiem, vērtībām, personības iezīmēm un reliģiozitāti. Tā sekulāri liberālo respondentu grupu raksturo izteikti morāles pamati kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums un viszemākie rādītāji saistību morāles pamatiem (iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa, tīrība /svētums). Šai grupai ir augsta atvērtība pieredzei (no *Lielā piecinieka personības struktūras*), viszemākie rādītāji labējā autoritārisma skalā un sociālās dominēšanas orientācijas skalā. Šajā grupā ir arī visvairāk ateistu, salīdzinot ar citām grupām (13%). Konservatīvo respondentu grupu raksturo viszemākie rezultāti morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums un visaugstākie rezultāti saistību morāles pamatiem (autoritāte /cieņa, lojalitāte un tīrība /svētums). Šo grupu raksturo zema atvērtība pieredzei un visaugstākais rezultāts labējā autoritārisma skalā un sociālās dominēšanas orientācijas skalā, kā arī visaugstākais rezultāts baznīcu un lūgšanu namu apmeklētībā (40% respondentu vienu vai vairākas reizes mēnesī apmeklē reliģiskās iestādes, salīdzinot ar sekulāri liberālajiem respondentiem, kur šis rezultāts ir 14%). Libertāriešu grupa līdzinās pirmās un otrās grupas hibrīdam – mazāk nozīmīgi individuālās morāles pamati, pietuvināti konservatīvajai grupai, un mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati, pietuvināti liberāļu grupai. Šai grupai ir visaugstākais rezultāts hedonisma vērtībām (Schwartz & Bilsky, 1990), viszemākie rezultāti aborta, homoseksuālisma nosodīšanai (kā arī citos jautājumos, kas ir tik nozīmīgi konservatīvajiem), kā arī viszemākais nosodīšanas līmenis tādiem morāliem pārkāpumiem kā azartspēles un nodokļu krāpšanās. Šī grupa noliedz jebkādu ārēji uzspiestā morālās regulēšanas veida vērtību. Reliģiski kreiso respondentu grupa kombinē liberālus un konservatīvus uzskatus, līdzinoties liberālajiem ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu un līdzinoties konservatīvajiem ar augstiem rezultātiem saistību morāles pamatos. Aptuveni 59% šīs grupas respondentu raksturo savus politiskos uzskatus kā liberālus klasiskajā konservatīvisma skalā, bet 20% raksturo savus politiskos uzskatus kā neitrālus. Tomēr baznīcu un lūgšanu namu apmeklēšanā šīs grupas dalībnieki līdzinās konservatīvajiem – 36,1% apmeklē baznīcas un lūgšanu namus vienu vai vairākas reizes mēnesī (konservatīvajiem šis rezultāts ir 39,6%, bet liberāļiem 14,1%), tāpēc šo grupu definē kā reliģiski kreiso. Šai grupai ir visaugstākie rādītāji labvēlības, tradīciju, konformitātes, drošības un garīguma vērtībām pēc Švarca un Bilska (Schwartz & Bilsky, 1990) teorijas. Otrā un trešā grupa pārstāv morālo uzskatu sistēmu, kas neiekļaujas divdimensionālās (kreisās-labējās) politiskās ideoloģijas sistēmā. Šis pētījums rāda,

ka cilvēki ar līdzīgu individuālās un saistību morāles pamatu savstarpējo attiecību (profilu) pasauli uztver līdzīgi un balstās uz līdzīgām vērtībām.

Kopumā ņemot, pētījumu rezultāti atklāj, ka indivīdi ar līdzīgiem morāles pamatu profiliem uztver un interpretē pasauli līdzīgi, savukārt starp indivīdiem ar atšķirīgiem profiliem pastāv atšķirības personības iezīmēs, izziņas procesos un vērtībās.

Otra kopīgās realitātes pazīme ir atskaites punkta esamība, attiecībā pret kuru tā tiek veidota. Kopīgā realitāte vienmēr ir par kaut ko, skar kādu mērķi, uzdevumu, lai labāk saprastu pasauli kopā ar otru cilvēku. Intuitīvās morāles teorijas atskaites punkts jau teorijas rašanās brīdī bija dažādu kultūru atšķirīgi veidota morālā dzīve. Kultūra kā kopīgā realitāte ir tas fundament, kas nosaka morāles pamatu vai morālās intuīcijas salikumu veidošanos (Haidt, Graham & Joseph, 2008), ļaujot cilvēkiem uztvert darbības kā slavējamās vai nosodāmas un atšķirīgi veidot morālo dzīvi. Kā rāda pētījumi, kuri skata politiskās ideoloģijas un piecu intuitīvās morāles pamatu saistību, arī politisko ideoloģiju kā kopīgo realitāti veido atšķirīgas morāles sistēmas.

Trešā kopīgās realitātes pazīme ir fundamentāli cilvēku motīvi, kuri ietekmē tās veidošanos un izpausmes - epistēmiskie un attiecību motīvi. Intuitīvās morāles teorijas pamatlicēju uzskats ir tāds, ka morālā intuīcija rodas no mantota psiholoģiska mehānisma, kurš evolucionēja kopā ar kultūras institūcijām un praksi (Boyd & Richerson, 2005). Šie iedzimtie, bet izmaiņām pakļautie mehānismi nodrošina vecākus un citas socializācijas personas ar morāles pamatiem, lai iemācītu bērniem veidot attiecības un pielāgoties kultūras prasībām.

Morāles pamati ir veidojušies, lai apmierinātu cilvēku vajadzības pēc attiecībām, lai cilvēks atrastu savu vietu grupā, kultūrā. Morāles pamats kaitējums /rūpes ir veidojies cilvēka kā zīdītāja attīstības ceļā ar tā piesaistes sistēmu, ar spēju atpazīt, just nepatiku, atbrīvoties no tā, kas rada ciešanas un izturēties nosodoši pret tiem, kas rada kaitējumu (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Visiem normāli attīstītiem indivīdiem nepatīk redzēt citus ciešam, un viņi parasti spēj just līdzī. Tā kā cilvēki negatīvi reaģē uz cietsirdību un ļaunuma nodarīšanu, viņiem ir pozitīva attieksme pret tiem, kuri novērš ļaunumu vai to aizkavē. Šī pozitīvā attieksme ir iekodēta tādos tikumos kā labsirdīgums un līdzjūtība, kā arī tādos netikumos kā cietsirdība un agresija. Bez šī morāles pamata cilvēku attiecības vispār nebūtu iespējamas.

Morāles pamats godīgums /savstarpīgums, iespējams, ir veidojies savstarpējā altruisma rezultātā (Trivers, 1971, kā minēts Graham, Haidt, & Nosek, 2009). Šis pamats dara cilvēku jūtīgu pret vienlīdzības un taisnīguma problēmām un spiež nosodīt cilvēku rīcības, kuras pārkāpj šos principus. Savienības un sadarbības veidošanās vēsture starp daudzu primātu sugu indivīdiem veicināja tādu emociju izveidošanos kā altruisms, dusmas, vainas sajūta un pateicība. Tāpēc visās kultūrās uz šo emociju bāzes ir izveidojušies tādi tikumi kā godīgums un taisnīgums.

Dažās kultūrās cilvēku mijiedarbība un sociālās lomas (kā arī ekonomiski un vēsturiski faktori) ir veicinājušas individuālo tiesību un vienlīdzības izkopšanu un novērtēšanu, tomēr tradicionālākās kultūrās netiek tik ļoti novērtēta indivīda tiesību ievērošana un vienlīdzība. Morāles pamats iekšgrupa /lojalitāte balstās uz mūsu pienākuma apziņu un piesaisti grupai (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Cilvēks vienmēr pieder kādai grupai, ģimenei, komandai, baznīcai vai valstij. Sevišķi svarīgi tas kļūst, ja šīs grupas konkurē savā starpā. Ilga cilšu vēsture veicināja īpašu sociāli kognitīvo spēju attīstību, kuras pamatā bija stipras sociālās emocijas, kas ir saistītas ar savas grupas locekļu atzīšanu, uzticēšanos un sadarbību ar tiem, tai pašā laikā neuzticoties un izturoties rezervēti pret citas grupas locekļiem. Tādējādi vairākumā kultūru pastāv tādi tikumi kā lojalitāte, patriotisms un heroisms. Saskaņā ar tikumiem, kas balstīti uz lojalitāti savai grupai, savas grupas kritizēšana, it īpaši, kad tā ir iesaistījies bruņotā konfliktā ar citu grupu, ir uzskatāma par nodevību, pat valsts nodevību.

Morāles pamats autoritāte /cieņa tika strukturēts miljonos primātu un hominīdu attīstības gados, kas dzīvoja hierarhiski strukturētās kopienās (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009). Ilga dzīvošana hierarhiskās grupās, kur dominējošajiem ir privilēģijas, atbildība un aizsardzības funkcijas, ir pielāgojusi cilvēku smadzenes dzīvot hierarhiski veidotajā sabiedrībā. Cilvēki bieži izjūt cieņu un apbrīnu pret labu vadīšanu, kas parasti ietver augstsirdību, gudrību un gādību. Slikti līderi ir despotiski, ekspluatējoši vai nemākulīgi. Daudzās sabiedrībās sevišķi tiek cienītas tādas īpašības, kuras ir saistītas ar pakļaušanos, piemēram, cieņa, pienākums, paklausīgums. Tādās sabiedrībās cilvēki, kuri aicina citus apšaubīt autoritāti un protestēt, tiek uztverti kā antisociāli, nevis atzīti par varoņiem.

Morāles pamats tīrība /svētums balstās uz unikālu, tikai cilvēkam piemītošu riebuma izjūtu (Haidt & Joseph, 2004; Graham, Haidt & Nosek, 2009), ko cilvēks jūt ne tikai pret bioloģiskajiem atkritumiem, piemēram, ekskrementiem vai sapuvušu ēdienu, bet arī pret tādām paradībām kā nespēja savaldīt savus impulsus, tādus kā slāpes, skopumu, slinkumu. Gaļas iekļaušana uzturā (pirms 1–3 miljoniem gadu) notika laikposmā, kad strauji attīstījās priekšējā smadzeņu garoza; šīs divas izmaiņas ir veicinājušas riebuma emocijas attīstīšanos. Riebums visās kultūrās ir aizsargmehānisms reakcijā pret objektiem, kas ir bioloģiski vai kulturāli saistīti ar slimību izplatīšanos (ekskrementi, trūdoši līķi). Tomēr daudzās kultūrās riebums ir kļuvis arī par sociālu emociju, kuru saista ar tiem, kuru izskats (kroplums, aptaukošanās u. c.) vai profesija (zemākās kastās, melnstrādnieki) liek cilvēkiem just stipru nepatiku. Daudzās kultūrās tie, pār kuriem valda miesas baudas (iekāre, rijība, skopums un dusmas), tiek uzskatīti par samaitātiem, amorāliem, nešķīstiem, savukārt tie, kuriem prāts un gars kontrolē ķermeni, tiek uzskatīti par šķīstiem un morāliem.

Pieci morāles pamati ir vajadzīgi, lai pielāgotos kultūras prasībām, kopienai, kurā dzīvo, cilvēkiem, tādējādi apmierinot attiecību vajadzības. Divi pirmie morāles pamati ļauj regulēt

attiecības indivīdu līmenī, saistību morāles pamati regulē attiecības grupā, kopienā, bet morāles pamats tīrība /svētums regulē attiecības ar neizdibināmo dzīves noslēpumu, piešķirot cilvēka dzīvei transcendentālu veidu.

Ceturtais kopīgās realitātes pazīme ir subjektīvu kopīgas pieredzes pārdzīvojuma esamība.

Intuitīvās morāles teorijas rašanās brīdī morāles pamati tika saistīti ar noteiktām emocijām. Katru morāles pamatu raksturo atšķirīgas emocijas, un katrs pamats veicina atšķirīgu tikumu un netikumu veidošanos (skatīt 1. tabulu).

1. tabula. Pieci intuitīvās morāles moduļi, emocijas un tikumi (Haidt & Josef, 2007)

<i>Raksturojumi</i>	<i>Pamati /rūpes</i>	<i>Godīgums /savstarpīgums</i>	<i>Iekšgrupa /lojalitāte</i>	<i>Autoritāte /cieņa</i>	<i>Tīrība /svētums</i>
Adaptīvās spējas	Jauno, viegli ievainojamo, ievainoto aizsardzība un aprūpe	Labuma gūšana no abpusējās kooperācijas ar ciltij nepiederīgajiem	Labuma iegūšana no abpusējās kooperācijas ar grupu	Apspiest hierarhiju, dažkārt piekāpjoties	Izvairīšanās no mikrobiem un baktērijām
Pareizā adaptīvā sfēra	Ciešanas, distress, draudi "savējiem"	Blēdība, krāpšana, sadarbība	Draudi vai grupas izaicinājums	Pārsvara un pakļaušanas pazīmes	Atkritumi, slimi cilvēki
Aktuālā sfēra (modernie piemēri)	Aizliegumi bērniem, rakstura veidošana	Laulāto uzticība	Sports, sporta komanda veido pamatus	Autoritātes, cienjami profesionāļi	Aizliegtas idejas (komunisms, rasisms)
Raksturīgās emocijas	Līdzjūtība	Dusmas, pateicība, vaina	Lepnums par grupu, piederība, niknums pret nodevējiem	Cieņa, bailes	Riebums
Būtiskie tikumi un netikumi	Rūpes, laipnība, nežēlība, cietsirdība	Godīgums, atklātība, vaļsirdība, ticamība, negodīgums	Lojalitāte, patriotisms, upurēšanās, nodevība, glēvulība	Padevība, paklausība, cieņa, nepaklausība, augstprātība	Atturība, nevainība, godbijība; iekāre, nesavaldība

Pauls Rozins ar kolēģiem (Rozin, Lowery, Imada & Heits, 1999), izvirzot emociju hipotēzi (CAD), pierādīja, ka trīs emocijas – nicinājums (angļu val. contempt), niknums (angļu val. anger), riebums (angļu val. disgust) - ir saistītas ar Švēdera un kolēģu aprakstīto morālo sfēru pārkāpumiem (Shweder, Mahapatra & Park, 1997). Niknums ir saistīts ar autonomijas morāli, tas veidojas, ja tiek pārkāptas indivīda tiesības; nicinājums veidojas hierarhiskās grupās pret zemāk esošām personām vai zemāk novērtētām grupām un ir saistīts ar sabiedrisko morāli, bet riebums ir saistīts ar svētumu un veidojas, ja tiek pārkāpta šķīstība, tīrība. Ir arī citas emocijas, nozīmīgas cilvēku attiecību veidošanai, piemēram, kauns, apmulsums, vaina, kuras iesaista cilvēka morālo vērtību noteikšanu. Šīs emocijas piespiež cilvēku uzvesties kultūrā pieņemtajā veidā un

nekaitējot citiem. Tās ir uz sevi vērstās emocijas un tiek sauktas par pašapziņas emocijām (Lewis, 1993).

Otra morālo emociju grupa tiek saukta par naidīguma triādi (Izard, 1971, 1977). Šīs emocijas veidojas, ja tiek traucēta sabiedriskā kārtība; ir virzītas uz āru; nicinājums, niknums un riebums atspoguļo emocionālās reakcijas uz citu cilvēku morāliem pārkāpumiem. Viljams Millers (Miller, 1997) izvirza pieņēmumu, ka riebums ir galvenā emocija, ar kuru mēs atbildam uz liekulību, cietsirdību, pielīšanu un nodevību. Sociomorāls riebums bieži rodas pret pārkāpumiem, kuri skar trešās puses, bet neskar mūs pašus, turklāt, riebuma pētījumi bija ticami arī japāņu, vācu, franču, ivritā, krievu, ķīniešu, hindu un oriņu valodā (Haidt, Rozin, McCauley & Imada, 1997). Pētnieki uzskata, ka morālās emocijas palīdz skaidrot atšķirības starp kultūrām un sociālajām klasēm (Haidt, Koller & Dias, 1993), kā arī saprast tādu parādību kā kultūru kari, kas norisinās starp cilvēkiem ar liberāliem un konservatīviem politiskiem uzskatiem (Hunter, 1991). Morālās emocijas, kuras jūt cilvēki, ir vienādas, bet situācijas, kuras rada morālās emocijas, ir atšķirīgas, jo pastāv izteiktas starpkultūru atšķirības morāles jautājumos ASV un Japānā (Rozin, Lowery, Imada & Haidt, 1999). Pārbaudot CAD hipotēzi, tika pierādīts, ka pastāv arī starpkultūru atšķirības morālo emociju vērtējumā (Olatunji, Moretz, McKay, Bjorklund, de Jong, Haidt, Hursti, Imada, Koller, Mancini, Page & Schienle, 2009).

Greiems ar kolēģiem pierāda, ka morāles pamati balstās uz atšķirīgām emocijām (Graham et al., 2011), piemēram, morāles pamats kaitējums /rūpes korelē ar empātiju (empātiskiem cilvēkiem ir nozīmīgāks morāles pamats kaitējums /rūpes, starppersonu reaktivitātes indeksa empātijas skala $r=0,59$); labsirdību (Švarca vērtību aptaujā, $r=0,47$), labsirdīgiem cilvēkiem ir svarīgāk rūpēties par otru un nenodarīt kaitējumu. Morāles pamats godīgums /savstarpīgums korelē ar sociālā taisnīguma izjūtu (Švarca vērtība sociāls taisnīgums, $r=0,51$); morāles pamats iekšgrupa /lojalitāte korelē ar lojalitātes nozīmīgumu (Švarca vērtība lojalitāte, nacionālā drošība, $r=0,53$). Morāles pamats autoritāte /cieņa - ar cieņu pret tradīcijām, pakļaušanos (Švarca vērtība sociālā kārtība, autoritāte un cieņa pret tradīcijām, paklausība, $r=0,62$), morāles pamats tīrība /svētums ar tīrību, dievbijību (Švarca vērtība pašdisciplīna, tīrība, dievbijība) $r=0,61$, riebuma skalu, $r=0,34$.

Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008), skaidrojot, kā veidojas politiskā ideoloģija, piedāvā Makadamsa (McAdams, 1995) personības teoriju. Makadamss apgalvo, ka pastāv trīs kvalitatīvi atšķirīgi līmeņi personības atainošanā. Zemākais līmenis ir dispozicionālo iezīmju līmenis (piemēram, individuāls jūtīgums pret riebumu). Otrais līmenis atspoguļo adaptīvās iezīmes, kuras pretēji pirmajam līmenim ir kultūras nosacītas un kontekstualizētas. Šeit ir vērtības, mērķi, piesaistes stils, aizsardzības mehānismi, personālie un morālie centieni (piemēram, glābt vaļus vai ticēt Kristum) un specifiskie talanti un iemaņas. Šie konstrukti tika empīriski iegūti no pirmā līmeņa iezīmēm, piemēram, reliģiskie centieni pēc garīgā šķīstuma var

būt stiprāki vīrietim, kurš ir jūtīgs pret riebumu, nekā kopā ar viņu augušam brālim, kuram šis riebums ir mazāks. Tomēr otrā līmeņa adaptīvās iezīmes ir nenoturīgākas par pirmā līmeņa iezīmēm. Trešo līmeni veido integrējošie dzīvesstāsti (angļu val. integrative life stories) vai naratīvi. Šis līmenis ir ļoti personisks, skar pašidentitāti, naratīvo identitāti un ir grūti izpētāms. Šajā līmenī cilvēki var sev izskaidrot savus politiskos un morālos uzskatus, kādi tie ir šobrīd un kāpēc. Šie stāsti var būt vēsturiski nepatiesi, bet tie veido cilvēka dzīves ideoloģiju un ietekmē viņa uzvedību un rīcību, ieskaitot politisko uzvedību. Tieši šajā līmenī, pēc Heita domām, veidojas politiskā ideoloģija, kas ir daļa no cilvēka dzīves stāsta. Ir daudz politiskās ideoloģijas pētījumu, kas pēta pirmo un otro līmeni (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003; Sibley & Duckitt, 2008), bet maz pētījumu, kas skartu trešo līmeni (skatīt Hammack, 2008; Jensen, 1998). Dzīves naratīvs sākas ar pirmo kopīgo relitāti, kura veidojas ģimenē.

Intuitīvās morāles teorija ir ļoti jauna, vēl ir maz pētījumu par šo tēmu. Tomēr, balstoties uz iepriekš minēto pētījumu rezultātiem, var izdarīt secinājumu, ka morāles pamati varētu būt kopīgo realitāšu veidošanās pamatā.

1.4. Vērtējums „labs - ļauns” psiholoģijā

Šajā sadaļā tiek pamatota morālā vērtējuma „labs – ļauns” kā kopīgās realitātes atskaites punkta nozīme morālo jautājumu izpratnē.

„Labs – ļauns” ir divi morālo spriedumu prepoli, kas tradicionāli atrodas ētikas centrā. Ētika pēta labā un ļaunā attiecību problēmu un teorijas, kas to interpretē, kā arī tiecas pamatot labas rīcības principus, orientierus un kritērijus (Rubenis, 2008). Labā un ļaunā esamība ir arī viens no civilizācijas būtiskākajiem jautājumiem. Visos laikos un visās kultūrās no pirmsākumiem līdz mūsdienām cilvēki ir uzdevuši sev jautājumus par to, kas ir labs un kas ir ļauns; kāda ir ļaunuma daba; kur lokalizējas ļaunais un labais; un galvenais – kur ir katra individuāla cilvēka vieta šo divu spēku pretstatījumā. Labais un ļaunais tiek skatīti mitoloģijā (Campbell, 1968), filozofijā, teoloģijā un cilvēku praktiskajās dzīves sfērās (Lasswell, Lerner & Speier, 1980, kā minēts Funkhouser, 1991). Avotu pārskatā, ko veicis Rejs Funkhauzers (1986), sākot ar Veco Derību un sengrieķu literatūru un beidzot ar tādiem autoriem kā Tolstojs, Nīče, Dante, Gēte, Miltons un Šekspīrs, var redzēt, ka planētas Rietumu daļā ļaunums tiek izprasts kā nemotivēta, postoša citu cilvēku kontrolēšana. Funkhauzers (1991) uzskata, ka ļaunuma būtība ir iznīcināt integritāti, laimi un labklājību sabiedrībā. Tā ir slēpta, pakāpeniski graužoša agresija, kas ir bīstama pašos pamatos. Šī agresija ir vai nu bezmērķīga, vai arī tai ir postoši mērķi, tā ir neattaisnota. Pretēji tam, labais ir orientēts uz nozīmīgu, pozitīvu dzīves mērķu sasniegšanu un palīdzības sniegšanu citiem, piemēram, altruisms.

Psiholoģijā ir vairākas pieejas Labā un Ļaunā morālo konceptu skatīšanā. Dispozicionāls skaidrojums attīstījās pēc Otrā pasaules kara, kad zinātnieki centās izskaidrot holokaustu un lielo nacisma un Hitlera atbalstītāju skaitu, kaut gan vēsturiski jau 16.-17. gadsimtā Eiropā jautājums: „Kas ir atbildīgs par ļaunumu pasaulē?” aizsāka inkvizīciju. Tika secināts, ka velns ir visa ļaunuma sakne, tomēr teologi uzskatīja, ka velns pastrādā savu ļaunumu ar starpnieku palīdzību – mazākiem dēmoniņiem un cilvēku raganām. Tādēļ ļaunuma vajāšana koncentrējās uz tiem cilvēkiem, kas atšķīrās no pārējiem, un spīdzināšanas rezultātā varēja tikt identificēti kā raganas un tad sodīti ar nāvi. Paradoksāli, ka šie inkvizīcijas centieni izprast ļaunuma rašanos un attīstīt veidu, kā ar to cīnīties, radīja jaunu ļaunuma formu. Tas attēlo priekšstatu par to, kā sarežģītā ļaunuma problēma tiek vienkāršota – tiek noteikti indivīdi, kas varētu būt vainīgi un tad viņiem jāsamaksā par saviem ļaunajiem darbiem (Zimbardo, 2004).

Pēc Otrā pasaules kara, meklējot atbildes uz to pašu jautājumu, radās jēdziens „autoritāras personības sindroms”. Zinātnieki fokusējās uz dažādām nacistu mentalitātes rakstura iezīmēm, nepievēršot uzmanību politiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem un vēsturiskajiem procesiem, taču šo pētījumu virkne skaidri iezīmēja „autoritāras personības” būtību (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levenson & Sanford, 1950). Psihodinamiskā teorija, tāpat kā lielākoties tradicionālā psihiatrija, indivīda vardarbības un antisociālas uzvedības avotu konstatē trausmainu cilvēku psihē, kas bieži tiek attiecināts uz neatrisinātu bērnības konfliktu. Šādas psiholoģiskas pieejas uzvedību, ko nosoda sabiedrība, saista ar patoloģiju. Tiek meklētas ģenētiskas ļaunuma sēklas, personības iezīmes, kas nosaka „ļauņu” uzvedību (Zimbardo, 2004). Ervīns Staubs (Staub, 2004) min altruismu un agresiju kā cilvēku bāziskās vajadzības. Artūrs Millers (Miller, 2004) min Goldhagena grāmatu par Hitleru, kas kļuva ļoti populāra neatkarīgi no zinātnieku pretestības, jo tā bija rakstīta ar dispozicionālu orientāciju, kas ļaundarus nodala no pārējiem sabiedrības locekļiem. Teorijas, kuras skaidro ļaundaru rīcību ar viņu ļauno dabu, ir cilvēkiem pieņemamākas (Miller, 2004).

Lī Ross (1977) šādu koncentrēšanos uz raksturu un situatīvo mainīgo ietekmes ignorēšanu nosauc par fundamentālu atribūcijas kļūdu. Filips Zimbardo (2004) kritizē dispozicionālo pieeju ļaunuma izpratnē, jo zinātniski pētījumi Kalifornijas cietumā parādīja to, ka vienādu vardarbību var pastrādāt dažādi cilvēku tipi, kas neparāda nekādus ļaunuma impulsus (Lee, Zimbardo & Berthoff, 1973, kā minēts Zimbardo, 2004). Bieži cilvēku uztverē pastāv uzskats, ka tikai ļauni cilvēki spēj nodarīt ļaunu, ko Rojs Baumeisters (Baumeister, 1997) ir nosaucis par ļaunuma „mītu”.

Hanna Ārente (Arendt, 1963) grāmatā *Eihmans Jeruzālemē. Ļaunuma banalitāte* apraksta Ādolfa Eihmana tiesas procesu, kurš bija ebreju galīgās iznīcināšanas (Holokausts) tiešais vadītājs un rīkojās neiedomājami cietsirdīgi, iznīcinot vairāk kā 6 milj. ebreju. Ārente ieraudzīja Eihmanu kā pelēku, neinteresantu ierēdni, kurš nejuta agresiju pret saviem upuriem un šķita

pavisam normāls. Milgrams un Ārente ir nonākuši pie secinājuma, ka jebkurš cilvēks, pildot savus profesionālos pienākumus, var rīkoties ar ārkārtīgu nežēlību (kā minēts Miller, 2004). Galvenā ļaunuma nodarīšanas īpašība, kas raksturīga grupu un organizāciju kontekstā, ir ļaunu darbību stipruma palielināšanās laikā (Baumeister, 1997). Cilvēki sākumā rīkojas slikti un apzinās, ka tas ir slikti un ka viņi nav gribējuši tā rīkoties, bet tad notiek attaisnošanas un racionalizācijas procesi, ar kuru palīdzību notiek ļauno darbu morālā attaisnošana (Bandura, 1999). Dispozicionālā pieeja, psiholoģiski skaidrojot vardarbību, piedēvē lielāku personīgo atbildību par paveikto (Weiner, 1995).

Situacionisti balstās uz Kurta Levina teorijas pamatprincipiem, un uzskata, ka pamudinoši situācijas faktori nevar tikt uzskatīti tikai par fona apstākļiem (Zimbardo, 2007). Šo pieeju ir ietekmējuši eksperimentālie pētījumi, kas demonstrēja vieglumu, ar kādu cilvēki tiek pamudināti darīt ļauno. Sociālajā psiholoģijā vispopulārākie ir Stenlija Milgrama (Milgram, 1974) pētījumi par pakļaušanos autoritātei. Procentuāli liels dalībnieku skaits Milgrama pētījumā, lai arī viņiem tika dota brīva izvēle, turpināja sodīt „skolniekus” ar elektrošoku, sekojot eksperimentētāja norādījumiem, tādējādi rīkojoties ārkārtīgi destruktīvi, lai gan viņi tika kopumā uzskatīti par normāliem, labiem cilvēkiem. Pētījumu virkne apstiprināja Milgrama galvenos atklājumus (Miller, 2004), diemžēl netika noskaidrots, kāpēc daži klausīja pavēlēm lietot elektrošoku, bet citi dalībnieki nē (Blass, 1991; Miller, Collins & Brief, 1995, kā minēts Zimbardo, 2004). Zinātnieki atzīst, ka ikviens cilvēks attiecīgajos apstākļos var rīkoties ļauni un kļūt par noziedznieku (piemēram, Brown, 1985).

1971. gadā Zimbardo Stenfordas cietumā veica eksperimentu, kurā 24 cilvēki, kas iepriekš tika novērtēti kā pilnīgi normāli un veseli jebkurā aspektā, tika iekļauti cietumnieka vai cietuma uzrauga lomā. Plānoto divu nedēļu eksperimentu nācās pārtraukt pēc sešām dienām, jo uzraugi sāka pazemot un likt ciest cietumniekiem; cietumnieki piedzīvoja emocionālu sabrukumu. Tie, kas bija labāk adaptējušies, bezjēdzīgi pakļāvās pavēlēm, kļuva akli paklausīgi autoritātēm un arvien vairāk ļāva sargiem sevi pazemot. „Arī es pats sajutu izmaiņas. Es sāku staigāt, runāt un izturēties kā stingrs iestādes vadītājs, kuru vairāk interesē „mana cietuma” drošība, nevis jauno cilvēku vajadzības, kas man bija uzticēti kā psiholoģijas pētniekam” (Zimbardo, 2004). Grāmatā *Lucifera efekts* Zimbardo piedāvā ieskatīties, kā Stenfordas cietuma eksperiments var izskaidrot cietumnieku spīdzināšanu, ko veica Amerikas Savienoto Valstu Militārā policija Irākas Abu Graibas cietumā. Autors uzskata, ka cilvēki, vienkārši pildot savus pienākumus un bez ļauniem nolūkiem, var kļūt par šausminošu, destruktīvu procesu veicējiem.

Viens no Milgrama apsvērumiem par aklu pakļaušanos autoritātei ir personīgās atbildības trūkums par nodarīto. Cilvēki bieži dara to, kas ir norādīts, pat ja tas ir pretrunā ar viņu personīgajām vēlmēm vai izvēli (Milgram, 1974). Cilvēkiem, darot ļaunumu, ir tendence attaisnot sevi, jo tas saglabā viņu pozitīvo pašvērtējumu. Mūsdienu sociālās psiholoģijas

pētījumos ir pierādījis, ka sevis un savas uzvedības attaisnošanai ir liela loma (Aronson, 1992; Bandura, 1999; Kelman & Hamilton, 1989; Kunda, 1990). Cilvēki ir motivēti saglabāt savu pašvērtējumu, tādēļ interpretē savu rīcību tā, lai sevis pozitīvā uztvere nemazinātos (Bandura, Underwood & Fromson, 1975; Bersoff, 1999). Zimbardo (2007), apskatot klasiskos un jaunus pētījumus saistībā ar pakļaušanos, padevību autoritātēm, lomu spēlēm, cilvēcības zaudēšanu, individualitātes zaudēšanu un morāles trūkumu, secina, ka situācijas ietekme ir pārāka par personības nosliecēm. Ir uzrakstītas grāmatas, analizējot pakļaušanās un genocīdu, un ir skaidrs, ka nehumāna izturēšanās pret cilvēkiem rosina kompleksus jautājumus par cilvēku dabu (Miller, 2004). Fenigsteins (Fenigstein, 1998, kā minēts Miller, 2004) Milgrama eksperimentā saskata alibi rīcībai, kura izriet no pakļaušanās autoritātei. Bernarda Veinera (Weiner, 1995) atbildības piedēvēšanas modelis liecina, ka sociāli psiholoģiskiem ļaundarību skaidrojumiem, kuri uzsver ārējo apstākļu ietekmi, ir tendence ļaundarīgiem piedēvēt visai mazu atbildību par nodarīto, tādējādi piešķirot lielāku attaisnojumu viņu darbībām.

Lielākā daļa cilvēku pakļaujas situatīvajiem spēkiem, tikai daži tiem pretojas. Zimbardo (2007) uztver šos cilvēkus kā varoņus, iedalot divās grupās – varoņi visas dzīves garumā un mirkļa varoņi. Katrs no mums var kļūt par varoņi, darot labas lietas, palīdzot tiem, kam tas ir vajadzīgs, tad, kad mums tiek dota šāda reta iespēja.

Heita un Džozefa (Haidt & Josef, 2007) intuitīvās morāles teorijā ir uzsvērti morālie tikumi, piemēram, morāles pamats kaitējums / rūpes ietver tādus tikumus kā rūpes, laipnība un netikumus – nežēlība un cietsirdība, morāles pamata godīgums /savstarpīgums raksturīgie tikumi ir godīgums, atklātība, vaļsirdība, bet netikums – negodīgums; morāles pamatu iekšgrupa /lojalitāte raksturo patriotisms, lojalitāte, pašuzturēšanās un tādi netikumi kā nodevība, glāvējums; morāles pamatu autoritāte /cieņa raksturo tikumi cieņa, paklausība, padevība un netikumi – augstprātība un nepaklausība, bet morāles pamatu tīrība /svētums raksturo tādi tikumi kā atturība, nevainība, godbijība, morālā un garīgā tīrība un tādi netikumi kā nesavaldība, iekāre u.c. Heita definīcijā tikumi un netikumi labi saskan ar priekšstatiem par labu un ļaunu, jo tikumi palīdz pārvarēt egoismu un veicina kopienas dzīvi (tātad ir labi), bet netikumi izriet no cilvēka egoisma un traucē veidot attiecības ar citiem cilvēkiem.

Arī intuitīvās morāles teorijas autori ir pievērsušies ļaunuma problēmai. Greiems un Heits (Graham & Haidt, in press) skaidro ļaunuma rašanos ar morālo principu un simbolu sakralizāciju. Šī ideja balstās uz zinātnieku argumentiem, piemēram, Baumeistera, kurš pētījis ideālistisko ļaunumu (Baumeister, 1997), Glovera traibalismu vai cilšu sociāli politisko izolāciju, kas izpaužas valsts varas orgānu veidošanā, pamatojoties uz klana vai cilšu saiknēm (Glover, 1999), Skitkas un Mulena morālās pārliecības „tumšo pusi” (Skitka & Mullen, 2002).

Sakralizācijas jēdzienu Greiems un Heits ir aizņēmušies no Emīla Dirkema (Durkheim, 1915 /1965) filozofijas, kurš uzskatīja, ka atšķirība starp ikdienišķo (profāno) un svēto (sagrālo)

ir fundamentāls cilvēka izpratnes aspekts, jo svētums ir kolektīvs priekšstats, sociāls veidojums, ko izmanto sociālām vajadzībām. Kopīgās jūtas un sakrālā prakse apvieno cilvēkus kopienās, reliģijās, kultos. Tādas kolektīvās zīmes kā karogi, himnas, etniskie svētki iezīmē kolektīvo solidaritāti un pilda tādu pašu funkciju kā krusti baznīcās un reliģiskie svētki (Graham & Haidt, in press). Mirča Eliade (Eliade, 1959) viens no pirmajiem izpētīja svētuma fenomenoloģiskos un psiholoģiskos aspektus, līdz ar Dirkheimu uzsverot svētuma sociālās funkcijas, - cilvēki grib dzīvot sakralizētā pasaulē, sadarbojoties un piešķirot kopīgas nozīmes savai zemei, tradīcijām, savai vietai Visuma centrā.

Filips Tetloks ar kolēģiem operacionalizēja sakrālo vērtību izpēti (Tetlock, 2003; Tetlock, Kristel, Elson, Green & Lerner, 2000). Par sakrālām vērtībām tiek uzskatītas eksplīcītās un implicītās vērtības, kurām morālā sabiedrība piedēvē neierobežotu un transcendentālu nozīmi un kuras nevar pretstatīt vai sajaukt ar citām ikdienišķām un sekulārām vērtībām. Greiems ar kolēģiem (Graham, Haidt & Nosek, 2009) konfrontēja dalībniekus ar morālām izvēlēm, kur bija jābalansē starp sakrālām (cilvēka dzīvība) un sekulārām (nauda) vērtībām. Katram morāles pamatam tika izveidotas piecas tabuētas rīcības, piemēram, par kādu naudas daudzumu jūs iespertu sunim [kaitējums]? Atteiktos no pilsonības [lojalitāte]? Piekristu, lai jums pārlej asinis no bērnu izmantotāja [tīrība /svētums]? Greiems un Heits izvirzīja pieņēmumu, ka cilvēki negribēs pārkāpt sakrālās vērtības, tomēr cilvēki ar liberāliem politiskiem uzskatiem mazāk aizsargās saistību morāles vērtības un biežāk būs gatavi pārkāpt tos par naudu. Rezultāti rāda, ka vistabuētākie morāles pārkāpumi attiecas uz morāles pamatu godīgums, vidējais rezultāts tuvs apgalvojumam „gatavs to darīt par miljons dolāru” visam politisko uzskatu spektram. Cilvēki ar liberālu politisko orientāciju kopumā pieprasīja lielāku naudu morāles pamata kaitējums /rūpes tikumu pārkāpšanai, bet ar konservatīvo - prasīja lielāku naudas summu par saistību pamatu tikumu pārkāpšanu. Liberālāki respondenti rāda lielākas atšķirības starp individuālās un saistību morāles pamatu tikumu pārkāpumiem.

Greiems un Heits (Graham & Haidt, in press) uzskata, ka ļaunumam ir piecas saknes – pieci morāles pamati, ja tie kļūst pārāk nozīmīgi un sakralizēti (skatīt 2. *tabulu*). Sakrālās vērtības ir ļoti nozīmīgas, aizsargājamas un kopjamas. Ļaunums ir tas, no kā šīs vērtības jāpasargā. Vērtību sargāšana no ļaunuma, arī tādu kā rūpes, līdzjūtība, miers, arī var kļūt par ļaunumu.

2. tabula. Sakrālais un ļaunums kā morāles pamati (Graham & Haidt, in press)

<i>Raksturojumi</i>	<i>Pamati</i>	<i>Kaitējums / rūpes</i>	<i>Godīgums /savstarpīgums</i>	<i>Iekšgrupa /lojalitāte</i>	<i>Autoritāte / cieņa</i>	<i>Tīrība / svētums</i>
Sakrālās vērtības		Audzinašana, rūpes, miers	Taisnīgums, liktenis, savstarpīgums	Lojalitāte, pašuzturēšanās grupas dēļ	Cieņa, tradīcijas, gods	Nevainība, godbijība, paškontrolē
Sakrālie objekti		Nevainīgi upuri, nevardarbīgi līderi	Ekspluatētie, neatriebtie	Dzimtene, valsts, karogs, etniskā grupa	Vara, sociālā hierarhija, institūcijas, tradīcijas	Ķermenis, dvēsele, dzīves svētums, svētvietas
Ļaunums		Cietsirdīgi un varmācīgi cilvēki	Rasisti, ekspluatatori, kapitālisti	Nodevēji, citu grupu pārstāvji un viņu kultūra	Anarhisti, revolucionāri, apvērsumu rīkotāji	Ateisti, hedonisti, materiālisti
Ideālistiskās vardarbības piemēri		Ginekologu slepkavības	Atriebības slepkavības, abpusējie uzbrukumi, naidis	Etniskā nepatika, genocīds, stingri sodi nodevējiem	Labējā spārna nāves brigādes, militāristu ļaundarība, Abu Greiba	Reliģiskie krusta kari, genocīds, ginekologu slepkavības

Ir ļoti maz psiholoģisko pētījumu, kuri skatītu uzskatus par labu vai ļaunu cilvēku. Rejs Funkhauzers (Funkhouser, 1991, 2000) veicis pētījumu labā un ļaunā stereotipu noteikšanai. Autors izveidoja aptauju, iekļaujot jautājumus, kas skar ikdienā sastopamas uzvedības veidus un attieksmes, kas raksturīgas cilvēkiem daudzās vidēs un laikos. Pētījuma dalībnieki bija studenti no piecām universitātēm ASV, Vācijā, Singapūrā, Argentīnā un Nigērijā. Autors saistīja labo ar varu kā „sabiedriskās sistēmas spēju panākt kaut ko šīs sistēmas kolektīvajās interesēs” (Parsons, 1967, p. 225, kā minēts Funkhouser, 1991), bet ļauno – ar kontroli kontroles pēc, citu cilvēku ietekmēšanu, sava panākšanu vai ārējo ierobežojumu pārvarēšanu.

Tradicionālā pieeja saista labo un ļauno ar kaitējuma nodarīšanu cilvēkam, rūpēm un taisnīgumu, tātad ar individuālās morāles pamatsistēmām. Intuitīvās morāles teorija, paplašinot morālo jautājumu loku līdz piecām morāles sfērām, kuras ietver saistību ētiku ar tās pamatiem iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība / svētums, maina arī priekšstatu par ļaunumu, uzsverot, ka ļaunumam var būt piecas saknes – pieci morāles pamati, ja tie kļūst pārāk nozīmīgi un sakaralizēti.

No teorētiskā viedokļa būtu interesanti analizēt, vai uz labo un ļauno varētu paskatīties kā uz kopīgās realitātes veidojumu, ko izmanto par morālo spriedumu rāmi. Tādā gadījumā katrs morāles pamats varētu ietvert gan labo, gan ļauno; saturiski to varētu noteikt un veidot kopīgā realitātē.

1.5. Kopsavilkums

Teorētiskajā daļā tika izanalizētas kopīgās realitātes, politiskās ideoloģijas kā motivētas sociālās izziņas un intuitīvās morāles teorijas, kā arī dažādu psiholoģijas teoriju izpratne par labo un ļauno. Analizējot literatūru, tika secināts, ka pastāv saistība starp politiskās ideoloģijas un kopīgās realitātes teorijām. Ir atzīts, ka politiskā ideoloģija ir kopīgās realitātes veids, bet nav veikti pētījumi, kuros kopīgā realitāte tiktu operacionalizēta saistībā ar politisko ideoloģiju, sevišķi uzskatos par labu un ļaunu cilvēku. „Labs – ļauns” ir morālo spriedumu pretpoli, kas tradicionāli atrodas ētikas centrā. Šī dimensija ir ļoti nozīmīga, jo labais un ļaunais saistās ar apzinātu izvēli, tādējādi morālajam spriedumam tiek piešķirta dziļāka nozīme. Dažādu ideoloģiju pamatā ir atšķirīgas vērtības, dzīves filozofijas, tāpēc iespējams, ka konservatīvu un liberālu politisko uzskatu piekritēji varētu atšķirīgi uztvert to, kas ir labs un kas ir ļauns. Ir veikti pētījumi, kuri skata saistību starp politisko ideoloģiju un morāles pamatiem, bet nav meklēta saistība starp morāles pamatiem un kopīgo realitāti. Ne tikai ideoloģijas veido un audzina cilvēkus un viņu morāli, bet cilvēki ar atšķirīgu morāles pamatu nozīmīgumu veido kopīgās realitātes un, iespējams, ideoloģijas. Tāpēc empīriskajā pētījumā ir nepieciešams pārbaudīt, vai tas tā ir.

Politiskā ideoloģija un morāles pamati kā kopīgā realitāte atbilst četriem nosacījumiem: iesaista cilvēku slēpto viedokļu kopību, šī kopība ir motivēta un sniedz pozitīvu saikni ar otru cilvēku (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Ceturtais noteikums ir atskaites punkta esamība. Šajā pētījumā šāds atskaites punkts ir uzskati par labu un ļaunu cilvēku, mērīti ar morāles pamatu aptauju.

Pirmās hipotēzes pamatojums. Viens no morāles pamatu teorijas izveides mērķiem ir morāles psiholoģijas jautājumu loka paplašināšana, salīdzinot ar Kolberga (Kohlberg, 1969) taisnīguma morāli un Giliganas (Gilligan, 1982) rūpju morāli, kā uzsver Heits ar kolēģiem (Haidt, Graham & Joseph, 2008). Šī paplašinātā perspektīva uzreiz izgaismoja konfliktus, kuri norisinās ASV starp liberālo un konservatīvo politisko uzskatu piekritējiem. Tika konstatēts, ka tādus strīdīgus jautājumus kā aborts, viendzimuma laulības un nāves sods politiski liberālie un konservatīvie respondenti redz, balstoties uz dažādiem morāles pamatiem (Haidt & Graham, 2007), ko apstiprina arī liberālu un konservatīvu mācītāju spriedumu kontentanalīze un gatavība pārkāpt ar katru morāles pamatsistēmu saistītos morāles aizliegumus (Graham, Haidt & Nosek, 2009). Cilvēki ar liberāliem politiskajiem uzskatiem dzīvo divdimensionālā telpā, viņu morāle ir balstīta uz diviem pirmajiem pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Tēmas, kuras skar morāles pamatus autoritāte /cieņa un tīrība /svētums cilvēkiem ar liberālu politisko orientāciju nav tik nozīmīgas. Iekšgrupas /lojalitātes rādītājs tik izteikti neatšķiras cilvēkiem ar dažādām politiskajām orientācijām. Heits un Greiems (Haidt & Graham, 2007) uzskata, ka

kaitējuma un taisnīguma jēdzieni labi regulē cilvēku attiecības indivīdu līmenī, bet, kad grupa tiek apdraudēta no ārpusē, ieslēdzas citi psiholoģiskie mehānismi. Cilvēki ar konservatīvu politisko orientāciju, kas ciena autoritāti un lojalitāti, labāk veic grupas interešu aizsardzību, kaut gan tas bieži liek pārkāpt indivīda tiesības. Morālā izvēle šiem cilvēkiem ir jāizdara piecās dimensijās, kuras visas ir svarīgas. Tas ir ļoti grūti, iespējams, tāpēc cilvēki ar konservatīvu politisko orientāciju ir tendēti būt dogmatiski. Cilvēkus ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju šķir būtiskas psiholoģiskās barjeras, kas traucē saprasties un veicina konfliktus sabiedrībā. Teorijas autori apgalvo, ka morāles pamatiem ir universāls veids. Svarīgi pārbaudīt, vai morāles pamatu hipotēze ir pierādāma arī Latvijas kultūrvidē.

Ņemot vērā šos apgalvojumus, tiek izvirzīta 1. hipotēze: *grupās ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības piecos morāles pamatos, šī atšķirība atbilst morāles pamatu hipotēzei (Haidt & Graham, 2007; Haidt, 2007; Graham, Haidt & Nosek, 2009) – grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piešķir lielāku nozīmīgumu individuālās morāles pamatiem – kaitējums /rūpes un godīgums/savstarpīgums; grupām ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju vienādi nozīmīgi pieci morāles pamati – kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums, iekšgrupa/lojalitāte, autoritāte/cieņa un tīrība/svētums.*

Otrās un trešās hipotēzes pamatojums. Hārdins un Higinss (Hardin & Higgins, 1996) uzsver, ka priekšstats par realitāti rodas un tiek individuāli saglabāts, ja ir vienāds ar citiem cilvēkiem; kopīgā realitāte regulē un nosaka sociālo mijiedarbību. Kopīgā realitāte ir veids, kā apmierināt vajadzības pēc izziņas un attiecībām. Saskaņā ar Ehterhofa un kolēģu (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) kopīgās realitātes koncepciju kopīgo realitāti raksturo četras galvenās pazīmes, kuras piemīt arī ideoloģijai. Pirmā skar kopīgās realitātes balstīšanos uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem, ne tikai ārēji līdzīgu novērojamu uzvedību. Ir virkne pētījumu, kas rāda, cilvēki ar līdzīgiem ideoloģiskiem uzskatiem līdzīgi pārdzīvo pasauli. Piemēram, Makadams ar kolēģiem (McAdams, Albaugh, Farber, Daniels, Logan & Olson, 2008) atklājis, ka cilvēki ar atšķirīgu politisko ideoloģiju atšķirīgi apraksta arī savu pieredzi. Cilvēki ar konservatīviem uzskatiem vairāk uzsver autoritātes, pašdisciplīnas un personīgās atbildības lomu, bet politiski liberālie vairāk min empātiju, atvērtību jaunai pieredzei un sociālo taisnīgumu. Pētījumu rezultāti rāda, ka indivīdi ar līdzīgu ideoloģisko pārliecību uztver un interpretē pasauli līdzīgi, savukārt starp indivīdiem ar atšķirīgu politisko orientāciju pastāv atšķirības personības iezīmēs, izziņas procesos, spriedumos, vērtībās un attieksmēs. Fundamentāli cilvēku motīvi ir vēl viena ideoloģijas kā kopīgās realitātes pazīme. Džosts (Jost, 2006) izdala trīs psiholoģisko mainīgo klases, kuras veido ideoloģijas motivācijas pamatu – epistēmiskie, eksistenciālie un attiecību motīvi. Ideoloģija piedāvā noteiktību (epistēmiskie motīvi), drošību (eksistenciālie motīvi) un solidaritāti (attiecību motīvi). Kopīgā realitāte balstās uz subjektīvu kopīgas pieredzes pārdzīvojumu, indivīds izjūt, ka citi cilvēki noteiktu fenomenu

uztver līdzīgi viņam. Šī pazīme ir cieši saistīta ar attiecību motīviem politiskās ideoloģijas veidošanās procesā. Kā liecina pētījumi, kurus min Džosts ar kolēģiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2008), politiskā socializācija notiek jau ģimenē bērnībā, ir nozīmīga vecāku ietekme uz bērnu politisko izvēli. Morālā audzināšana ir daļa no bērna socializācijas procesa, izpratne (intuitīva sajūta) par labu un sliktu veidojas ļoti agri socializācijas procesā (Kohlberg, 1984; Piaget, 1965) un politiskās socializācijas procesā. Džosts ar kolēģiem (Jost, Federico & Napier, 2009) norāda, ka katra ideoloģija nosaka normatīvi labo un ļauno, kas kopīgās realitātes veidā tiek nodota ideoloģisko viedokļu sekotājiem. Tāpēc ir nozīmīgi pētīt uzskatus par labu un ļaunu cilvēku kā kopīgās realitātes atskaites punktu saistībā ar politisko ideoloģiju. Balstoties uz šiem argumentiem, tiek izvirzīta 2. hipotēze: *grupās ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar liberālu ideoloģisko orientāciju un grupā ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai ideoloģiska orientācija nav izteikta, un 3. hipotēze: *starp grupām ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku: grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam individuālās morāles pamatu nozīmīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu nozīmīgumu, bet grupas ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam visu morāles pamatu nozīmīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu.**

Ceturtās un piektās hipotēzes pamatojums. Teorētiskajā daļā ir izvirzīts pieņēmums, ka morāles pamati atbilst četrām kopīgās realitātes pazīmēm (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Dažādu pētījumu rezultāti rāda, ka indivīdi ar līdzīgu individuālās un saistību morāles pamatu profilu (individuālās un saistību morāles pamatu svarīguma savstarpējā attiecība) līdzīgi uztver un interpretē pasauli, savukārt starp indivīdiem ar atšķirīgiem morāles pamatu profiliem pastāv atšķirības personības iezīmēs, izziņas procesos un vērtībās (Haidt, Graham & Joseph, 2008; Rozin, Lowery, Imada & Heits, 2006). Pastāv individuālās un saistību morāles pamatu starpkultūru atšķirības (Haidt & Joseph, 2004; Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997; Shweder, Mahapatra & Mueller, 1987), ideoloģiskās atšķirības (Haidt & Graham, 2007; Graham, et al., 2011; Graham, Haidt & Nosek, 2009; Nosek, Greenwald & Banaji, 2006). Rozins ar kolēģiem (Rozin, Lowery, Imada & Heits, 2006) pierādījis, ka trīs emocijas – nicinājums, niknums un riebums - ir saistītas ar morāliem pārkāpumiem (Shweder, Mahapatra, & Park, 1997). Visi esošie pētījumi skata individuālās un saistību morāles pamatu svarīguma savstarpējo attiecību (morāles pamatu profilu). Šajā darbā tiek salīdzinātas individuālās un saistību morāles pamati un to nozīmīgums kā individuālo atšķirību mainīgie, salīdzinot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Šie argumenti ļauj izvirzīt 4. hipotēzi: *grupās ar zemu un augstu individuālās un saistību*

morāles pamatu nozīmīgumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums ir vidēji izteikts, un 5. hipotēzi: starp grupām ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku: grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piedāvās labam cilvēkam individuālās morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu svarīgumu, bet grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju), piedāvās labam cilvēkam visu morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu.

2. Metode

2.1. Pētījuma dalībnieki

Pētījumā brīvprātīgi piedalījās 430 dažādu augstskolu pilna laika klātienes un neklātienes studenti no dažādiem Latvijas novadiem – pedagoģijas studenti, psiholoģijas studenti, sociālā darba studenti, ekonomikas studenti, tehnisko zinātņu studenti, militāro zinātņu studenti, kuri studē latviešu vai krievu valodā. Pētījuma mērķu sasniegšanai izlasē tika iekļautas tikai latviešu un krievu respondentu aptaujas, neiekļaujot 43 citu tautību pārstāvju aptaujas.

Izlasses demogrāfiskie rādītāji ir atspoguļoti 3. tabulā.

3. tabula. Izlasses demogrāfiskie rādītāji

<i>Izlase</i>	<i>Rādītāji</i>	<i>Skaitis</i>	<i>%</i>
Dzimums	Sieviete	297	69
	Vīrietis	133	31
Vecums	18-20	131	30
	21-24	149	35
	25-30	45	11
	31-39	53	12
	Virš 40	51	12
Izglītība	Vidējā	251	58
	Vidējā profesionālā	83	20
	Bakalaura grāds	69	16
	Maģistra grāds	27	6
Tautība	Latvietis	202	47
	Krievs	195	45
	Cita	33	0
Politiskie uzskati	Ļoti liberāli	29	7
	Liberāli	63	15
	Mazliet liberāli	69	17
	Mēreni centriski	157	38
	Mazliet konservatīvi	41	10
	Konservatīvi	28	7
	Ļoti konservatīvi	23	6
Reliģijas nozīmīgums	Nenozīmīga, neesmu reliģiozs	197	46
	Nozīmīga, esmu reliģiozs	197	46
	Ļoti nozīmīga, esmu ļoti reliģiozs	36	8
Reliģiskā piederība	Nekāda	100	23
	Romas katoļu	74	17
	Pareizticība	168	39
	Protestantisms	63	15
	Cita	25	6

2.2. Instrumenti

Demogrāfisko rādītāju anketa ir izveidota, lai noskaidrotu respondentu vecumu, dzimumu, izglītības līmeni, reliģisko piederību un reliģijas nozīmīgumu. Respondentiem tika uzdots jautājums: „Kāda ir Jūsu reliģiskā piederība?” un tika piedāvāts izvēlēties no šādām atbildēm: „nekāda”, „Romās katoļu”, „pareizticība”, „protestantisms (luteriskā, baptistu u.c.)”, „brīvās baznīcas (metodisti, reformāti)”, „islāms”, „jūdaisms” un „cita reliģija”. Lai noskaidrotu reliģijas nozīmīgumu, tika uzdots jautājums: „Cik nozīmīga Jums ir reliģija?” un tika piedāvāts izdarīt izvēli no trim atbilžu veidiem: „Nenozīmīga (neesmu reliģiozs)”, „Nozīmīga (esmu reliģiozs)”, „Ļoti nozīmīga (esmu ļoti reliģiozs)”.

Morāles pamatu aptauja (The Moral Foundations Questionnaire, Graham, Haidt & Nosek, 2007). Aptauja mēra piecus morāles pamatus: kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, lojalitāte /piederība grupai, autoritāte /cieņa, tīrība /svētums. Aptauja sastāv no 40 jautājumiem par to, cik būtiski pētījuma dalībniekiem ir piedāvātie apsvērumi, spriežot par to, kas ir pareizi, un kas – nepareizi. Viens jautājums ir kontroles jautājums „Vai kāds cilvēks ir vai nav ticējis astroloģijai”. Anketas, kurās ir atbilde virs 3 punktiem kontroles jautājumā, tiek atzītas par nederīgām (tādas nebija). Aptauja sastāv no divām daļām – pirmie divdesmit jautājumi sastāda morāles svarīguma daļu (angļu val. relevance), nākamie divdesmit jautājumi sastāda morālo spriedumu daļu.

Aptaujas pilotpētījumā piedalījās 28000 respondenti, kuri saitā www.YourMorals.org to aizpildīja (Graham et al., 2011). Eksternālā validitāte tika pierādīta ar astoņām neatkarīgām skalām: morāles pamatam kaitējums /rūpes eksternālās validitātes kritērijs bija starppersonu reaktivitātes indeksa empātijas apakšskala, $r=0,59$; pamatam godīgums /savstarpīgums - Švarca vienlīdzības vērtību jautājumi (Equality value item, Schwartz, 1992), $r=0,56$; pamatam iekšgrupa /lojalitāte - Švarca lojalitātes vērtību jautājumi (Loyalty value item, Schwartz, 1992), $r=0,53$; pamatam autoritāte /cieņa – labējā-kreisā autoritārisma skala (Right-Wing Authoritarianism scale, Zakrisson, 2005), $r=0,65$; tīrībai /svētumam eksternālās validitātes kritērijs bija riebuma skala (the Disgust Scale–Revised, Haidt, McCauley & Rozin, 1994, modified by Olatunji et al., 2008), $r=0,37$.

MFQ pirmā versija tika veidota, lai izprastu ideoloģiskās domstarpības starp cilvēkiem ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju (Graham et al., 2011). Morāles pamatu statistika MFQ četrām versijām ir atspoguļota 4. tabulā.

4. tabula. Morāles pamatu statistika MFQ četrām versijām (Graham et al., 2011)

<i>MFQ versijas</i>	<i>N</i>	<i>Jautājumu skaits</i>	<i>Apakšskalu ticamība α</i>
1	1613	15	0,59 (0,39-0,70)
2	2212	20	0,71 (0,58-0,83)
3	28801	40	0,76 (0,69-0,86)
4	34476	30	0,73 (0,65-0,84)

Promocijas darbā tika izmantotas aptaujas varianti latviešu un krievu valodā. Atbildes ir Likerta skalā no 0 (nemaz nav būtiski, šis apsvērumš vispār nav saistīts ar mani uzskatiem par to, kas ir pareizi un kas - nepareizi) līdz 5 (ārkārtīgi būtiski, šis apgalvojums ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem manos vērtējumos par to, kas ir pareizi un kas - nepareizi). *Morāles pamatu aptauja* tika izmantota trim mērījumiem: morāles pamatu pašnovērtējumam, uzskatu par laba cilvēka vērtējumam un uzskatu par ļauna cilvēka vērtējumam.

Politisko attieksmju aptauja (Political Attitudes Questionnaire, PAQ, Koleva, Graham, Haidt, Iyer & Ditto, 2009) izveidota, lai izpētītu cilvēku attieksmi pret dažādām sociālajām parādībām, tādām kā aborts, izdevumi aizsardzībai, kreacionisma projekti skolā, nelegālā imigrācija, terorisms, spīdzināšana, cilmes šūnu pētījumi, karoga dedzināšana, ieroču kontrole, globālā sasilšana, viendzimuma laulības. Oriģinālā aptauja sastāv no 11 jautājumiem. Atbildes ir Likerta skalā no 1 ("ļoti pret") līdz 7 ("ļoti par"). Latvijas versijā tika saglabāti astoņi jautājumi, kas mēra attieksmi pret abortu, nodokļu paaugstināšanu turīgajiem, valdības finansējuma palielināšanu sociālajām vajadzībām, viendzimuma laulībām, stingrāku komercdarbības regulēšanu no valsts puses, stingrāku imigrācijas kontroli, lielāku finansējumu policijai kriminālās situācijas kontrolei, lielāku brīvību reliģiskajām izpausmēm skolās.

Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala (Jost, 2006) mēra politiskos uzskatus Likerta skalā no 1 (ļoti liberāli) līdz 7 (ļoti konservatīvi).

Kapitālisma skala (Capitalism Scale, Weiss, 2003) mēra cilvēku pārliecību un uzskatus, atbildot uz jautājumiem: 1) Valstij jābūt atbildīgai par to, lai atšķirības starp nabadzīgajiem un bagātajiem nepieaugtu; 2) Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē; 3) Valstij vajadzētu spiest uzņēmējus samazināt cenas; 4) Valstij vajadzētu kontrolēt pirmās nepieciešamības preču cenas; 5) Uzņēmējiem jābūt pilnībā brīviem komercdarbības ziņā; 6) Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu. Atbildes ir Likerta skalā no 0 (pilnīgi nepiekrītu) līdz 5 (pilnīgi piekrītu).

Egalitārisma skala (World Values Surveys Egalitarianism Scale, Inglehart, 2005) piedāvā izdarīt izvēli starp diviem sabiedrības tipiem, atbildot uz jautājumu „Kādam sabiedrības tipam no diviem turpmāk piedāvātiem Jūs dotu priekšroku?” 1) A. Uz vienlīdzību orientēta sabiedrība, kurā plaša starp bagātajiem un nabagajiem ir maza, neatkarīgi no katra sasniegumiem. B. Uz konkurenci orientēta sabiedrība, kurā līdzekļi tiek sadalīti atkarībā no sasniegumiem. 2) A.

Sabiedrība ar plašu sociālo nodrošinājumu, bet augstiem nodokļiem. B. Sabiedrība ar zemiem nodokļiem, kur cilvēki paši uzņemas atbildību par sevi. 3) A. Sabiedrība, kurā drošība un stabilitāte tiek garantēta ar attiecīgiem noteikumiem. B. Sabiedrība bez noteikumiem, kurā cilvēki paši atbild par savu rīcību. 4) A. Sabiedrība, kurā valsts aizsargā tradicionālās vērtības ar atbilstošiem regulēšanas mehānismiem. B. Sabiedrība, kurā tiek garantēta katra indivīda brīvība, kamēr vien tā nav pretrunā ar citu indivīdu brīvību. Atbildes ir Likerta skalā no 1 (man tuvāka ir sabiedrība A) līdz 5 (man tuvāka ir sabiedrība B).

2.3. Procedūra

Pētījuma veikšanai bija nepieciešama metožu adaptācija latviešu un krievu valodā. Aptauju tulkošana notika saskaņā ar Van de Vijvera un Hambletona ieteikto procedūru (Van de Vijver & Hambleton, 1996). Katra aptauta tika tulkota no angļu valodas (1. pielikums) latviešu un krievu valodā. Pēc tam neatkarīgi tulki tulkoja aptaujas atpakaļ angļu valodā, tulkojumi tika salīdzināti un uzlaboti saskaņā ar ekspertu ieteikumiem. Pētījumā tika izmantotas aptaujas latviešu (3. pielikums) un krievu valodā (4. pielikums). Ekspertu grupā piedalījās 12 psiholoģijas doktorantūras studenti.

Aptauju versiju ekvivalences pārbaudei tika izmantota bilingvālas grupas shēma (Oakland, 2000). Tika veidota bilingvāla grupa, kura ietver dažādu augstskolu 25 studentus, kas tika atlasīti pēc šāda kritērija: viņu ģimenēs tiek lietota latviešu un krievu valoda un viņi paši lieto šīs abas valodas. Bilingvālās grupas vidējais vecums ($M=20,92$; $SD=2,19$). Bilingvālajā grupā tika pārbaudīta abu versiju ekvivalence, katrs bilingvālās grupas dalībnieks aizpildīja aptaujas abās valodās – latviešu un krievu. Dati tika ievākti 2007. gada septembrī.

Pētījums tika veikts Rīgā vairākās augstskolās pilna un nepilna laika studiju programmu studentiem divos posmos. 1. posmā tika veikts pētījums latviešu valodā, dati tika ievākti 2007. gada oktobrī – novembrī. Katram respondentam piedāvāja veidlapas ar sešām aptaujām latviešu valodā: *Morāles pamatu aptauju* respondenti aizpildīja vispirms par sevi un tad vēl no diviem skatu punktiem - ļauna cilvēka un laba cilvēka. Respondentiem tika piedāvāts iedomāties visļauņāko cilvēku un aizpildīt aptauju tā, kā to darītu visļauņākais cilvēks, tad iedomāties vislabāko cilvēku un aizpildīt aptauju tā, kā to darītu vislabākais cilvēks; *Politisko attieksmju aptauju*; *Politiskās orientācijas (liberāls – konservatīvs) pašnovērtējuma skalu*; *Kapitālisma skalu*; *Egalitārisma skalu* politisko uzskatu noskaidrošanai; veidlapu sociāli demogrāfisko datu reģistrācijai (dzimums, vecums, izglītība, nodarbošanās, tautība, reliģijas piederība, reliģijas nozīmīgums). 2008. gada martā – septembrī tika veikts pētījuma otrais posms, kurā tika izmantotas visas iepriekš minētās aptaujas krievu valodā.

Aptaujas organizēšanā tika piedāvāta šāda instrukcija: „Jūs piedalāties aptaujā, kuras mērķis ir noskaidrot, kā cilvēki spriež par to, kas ir pareizi, kas – nepareizi. Lūdzu, novērtējiet, cik būtiski Jums ir turpmākie apgalvojumi. Ievelciet krustiņu ailē, kas pauž nozīmīgumu skalā: „nemaz nav būtiski”; „nav būtiski”; „mazliet būtiski”; „vidēji būtiski”; „ir būtiski”; „ārkārtīgi būtiski”. Lai izlīdzinātu rezultātus un nepieļautu vienas perspektīvas ietekmi uz citu, aptaujas tika dalītas šādi: puse respondentu vispirms aizpildīja aptaujas par ļauno cilvēku un pēc tam – par labo; otra puse vispirms aizpildīja aptaujas par labo cilvēku un tad par ļauno. Par sevi MFQ aptauja tika aizpildīta vispirms. Dalība aptaujā bija brīvprātīga. Aptaujas veidlapas tika aizpildītas frontāli un individuāli bez laika ierobežojuma (450 anketas), kā arī atsūtītas pa e-pastu (30 anketas). Respondenti tika informēti, ka dati ir konfidenciāli un anketas ir anonīmas. Par derīgām tika atzītas 430 anketas, kuras tika izmatotas MFQ aptaujas adaptācijā. Pamatpētījuma izlasē tika atstātas tikai krievu un latviešu respondentu aptaujas (n=387), lai kontrolētu etnolingvistiskās grupas ietekmi uz pētījuma rezultātu un lai politiskās ideoloģijas apakšgrupas un morāles pamatu nozīmīguma apakšgrupas varētu pielīdzināt pēc tautības (pētījumā piedalījās arī citu etnolingvistisko grupu pārstāvji - armēņi, ukraiņi, uzbeki, igauņi, ebreji - kas aizpildīja aptaujas krievu valodā; šīs grupas bija pārāk nelielas, lai izveidotu atsevišķas apakšgrupas).

2.4. Datu apstrādes un analīzes metodes

Kvantitatīvajā datu apstrādē izmantota SPSS 17.0 un Microsoft Excel (2003) programmas. Datu analīzē izmantota skalu ticamības analīzes metode, faktoru analīzes pamatkomponentu metode ar varimaksa rotāciju, korelatīvā analīze. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku pētījumam ir izmantots jaukts dispersijas analīzes modelis, kur politiskās ideoloģijas mainīgais ir starpgrupu mainīgais (grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni; grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum; grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu) divām tautību grupām (latviešu, krievu). Pieci morāles pamati (uzskati par labu un ļaunu cilvēku) ir atkārtoti mērīti mainīgie. Vecums, reliģijas nozīmīgums, dzimums ir izmantoti kā kovariatīvie mainīgie. Starpgrupu atšķirību noteikšanai tika izmantots Stjūdentā (Student's) t-tests vai Mana-Vītneja (Mann – Whitney) U-tests normāla sadalījuma trūkuma gadījumā. Iekšgrupas kopīgā realitāte tika aprēķināta ar Levina (Levene's) F-testa palīdzību, veicot t-testu neatkarīgajām grupām. Sadalījuma normalitāte aprēķināta ar Kolmogorova-Smirnova testu (Kolmogorov-Smirnov).

3. Pētījuma rezultāti

Tā kā Latvijā līdz šim vēl nav veikta *Morāles pamatu aptaujas* psihometrisko rādītāju pārbaude, tad 3.1. nodaļa ir veltīta aptauju psihometrisko rādītāju raksturošanai (morāles pamatu aptauja latviešu un krievu valodā), atbildot uz jautājumu, vai šis instruments Latvijas kultūrvidē atbilst ticamu un valīdu instrumentu kritērijiem. Tika pārbaudīta aptaujas iekšējā saskaņotība un faktoru validitāte. 3.2. nodaļa ir veltīta pētījuma hipotēžu analīzei.

3.1. Pētījuma instrumentu psihometriskās īpašības

Morāles pamatu aptauja

Morāles pamatu aptaujas faktoru validitāte. Morāles pamatu aptaujas autori Greiems, Heits un Noseks (Graham, Haidt & Nosek, 2009) apgalvo, ka aptaujas faktori ir veidoti teorētiski, nevis iegūti empīriski. Lai izveidotu šo aptauju, tika meklēti labākie savienojumi starp evolucionārās un antropoloģiskās ētikas pārskatiem. Heits un Josefs (Haidt & Josef, 2004) uzsver, ka, veidojot aptauju, tika izskatīti daudzu kultūru un laiku tikumu saraksti, izmantojot dažādas ētikas klasifikācijas no antropoloģijas (Fiske, 1992; Shweder, Much, Mahapatra & Park, 1997), psiholoģijas (Schwartz & Bilsky, 1990) un evolucionārajām teorijām par cilvēku un primātu socializāciju (Braun, 1991; de Waal, 1996). Katra kultūra balstās uz morāles pamatiem, atšķirīgi veidojot morālo dzīvi - vērtības, normas, tikumus, netikumus, institūcijas un reliģijas (Haidt, Graham & Joseph, 2008). Aptaujas autori uzsver, ka pietiekama skalu ticamība ir aptaujas ticamības pamats. Tomēr jaunākajos pētījumos ir pārbaudīta faktoru struktūra pēdējai MFQ30 versijai. Autori pieļauj, ka var izmantot arī divu faktoru struktūru, dalot morāles pamatus individuālās morāles un saistību morāles pamatos. Šajā darbā ir pārbaudīta faktoru validitāte. Veicot izpētošo faktoru analīzi, veidojas 12 faktoru atrisinājums, kurš neatbilst aptaujas oriģinālajai versijai. Veicot apstriprinošo divu faktoru analīzi, nav izdevies iegūt faktoru struktūru, līdzīgu autoru versijai (Haidt & Kesebir, 2010) (skatīt pielikumā 3. un 4. tabulu). Bet jāņem vērā arī fakts, ka šajā pētījumā tika izmantota MFQ40 versija.

Morāles pamatu aptaujas iekšējā saskaņotība. Morāles pamatu pētījuma izlasē 225 respondenti aizpildīja aptauju latviešu valodā un 205 – krievu valodā. Tika pārbaudīta kopējā MFQ skalu un apakšskalu iekšējā saskaņotība, izmantojot Kronbaha alfas rādītāju. Aptaujas latviešu valodā Kronbaha alfa $\alpha=0,87$, krievu valodā $\alpha=0,85$, kas liecina par labu iekšējo saskaņotību (rezultāti atspoguļoti 5. pielikuma 1. tabulā – aptaujai latviešu valodā un 2. tabulā – aptaujai krievu valodā). Kronbaha alfas rādītāji aptaujas apakšskalām pirms uzlabojuma ir šādi: morāles pamatam kaitējums /rūpes aptaujai latviešu valodā $\alpha=0,73$, aptaujai krievu valodā $\alpha=0,68$; morāles pamatam godīgums /savstarpīgums - aptaujai latviešu valodā $\alpha=0,51$, aptaujai

krievu valodā $\alpha=0,48$; morāles pamatam iekšgrupa /lojalitāte aptaujai latviešu valodā $\alpha=0,63$, aptaujai krievu valodā $\alpha=0,56$; morāles pamatam autoritāte /cieņa aptaujai latviešu valodā $\alpha=0,57$, aptaujai krievu valodā $\alpha=0,52$; morāles pamatam tīrība /svētums aptaujai latviešu valodā $\alpha=0,68$, aptaujai krievu valodā $\alpha=0,64$.

Lai uzlabotu skalu iekšējo saskaņotību, tika izņemts 23. jautājums (morāles pamatam godīgums /savstarpīgums) gan aptaujai latviešu valodā, gan krievu valodā: „Lai cīņa ar noziedzību būtu efektīva, nāksies pārkāpt dažu cilvēku tiesības”, jo ir ļoti zema apgalvojumu summas korelācija. Lai uzlabotu skalu iekšējo saskaņotību, tika izņemts 25. jautājums un 40. jautājums (morāles pamats autoritāte /cieņa) gan aptaujai latviešu valodā, gan krievu valodā: „Vīriešiem un sievietēm sabiedrībā pienākas atšķirīgas lomas”, „Ja grāmata tiek raksturota kā skandaloza, man rodas lielāka vēlme to izlasīt”, jo ir ļoti zema apgalvojumu summas korelācija. Tādējādi tika paaugstināta morāles pamatu iekšējā saskaņotība (skat. 5. tabulu).

5. tabula. Morāles pamatu aptaujas krievu un latviešu valodā apakšskalu Kronbaha alfas pēc 23., 25. un 40. jautājuma izņemšanas, salīdzinot ar rezultātiem Vācijā

<i>Morāles pamati</i>	<i>MFQ30</i>	<i>Latviešu</i>	<i>Krievu</i>
	<i>(Bowman,</i> <i>2010)</i>	<i>versija</i> <i>n=220</i>	<i>versija</i> <i>N=200</i>
	α	α	α
1. Kaitējums / rūpes	0,57	0,73	0,68
2. Godīgums /savstarpīgums	0,66	0,64	0,58
3. Iekšgrupa /lojalitāte	0,42	0,63	0,56
4. Autoritāte /cieņa	0,65	0,62	0,59
5. Tīrība /svētums	0,65	0,68	0,64

Morāles pamatu aptaujas salīdzinājums bilingvālajās grupās

Lai pārbaudītu aptaujas latviešu un krievu valodas versijas ekvivalenci, tika salīdzināti bilingvālās grupas rezultāti, izmantojot t-kritēriju atkarīgajām grupām (skat. 6. tabulu). Rezultāti apstiprina, ka MFQ40 aptaujas krievu un latviešu valodā nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības.

6. tabula. Morāles pamatu salīdzinājums bilingvālajā grupā ($n=25$, vidējais vecums $M=20,92$)

<i>Morāles pamati</i>	<i>Latviešu versija</i>		<i>Krievu versija</i>		<i>t</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
1. Kaitējums / rūpes	3,50	0,61	3,48	0,71	0,18
2. Godīgums /savstarpīgums	3,24	0,59	3,27	0,67	-0,62
3. Iekšgrupa /lojalitāte	3,05	0,51	3,04	0,58	0,06
4. Autoritāte /cieņa	2,94	0,57	2,99	0,46	-0,75
5. Tīrība /svētums	3,09	0,63	3,13	0,66	-1,00

Politisko uzskatu aptaujas

Politisko attieksmju aptaujas psihometriskās īpašības. Politisko attieksmju pētījuma izlase - 223 respondenti - aizpildīja aptauju latviešu valodā un 202 – krievu valodā. Aptaujas statistiskos rādītājus skatīt 5. pielikuma 3.tabulā.

Politiskās orientācijas (liberāls – konservatīvs) pašnovērtējuma skalas psihometriskās īpašības. Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu latviešu valodā aizpildīja 220 respondenti, skalu krievu valodā aizpildīja 205 cilvēki, kuriem tika piedāvāts novērtēt savus politiskos uzskatus Likerta skalā no 1 (ļoti liberāli) līdz 7 (ļoti konservatīvi). Skalas vidējie rezultāti $M=3,8$; $SD=1,38$ (aptauja latviešu valodā); $M=3,61$; $SD=1,6$ (aptauja krievu valodā); visai izlasei kopumā $M=3,72$, $SD=1,49$.

Kapitālisma skalas psihometriskās īpašības. Kapitālisma skalas pētījuma izlasē (225 respondenti aizpildīja aptauju latviešu valodā un 205 – krievu valodā) tika pārbaudīta kopējā skalas iekšējā saskaņotība, izmantojot Kronbaha alfas. Kronbaha alfas rādītājs latviešu izlasei $\alpha=0,58$, kas liecina par minimāli pieņemamu iekšējo saskaņotību. Kronbaha alfas rādītājs krievu izlasei $\alpha=0,54$, kas liecina par minimāli pieņemamu iekšējo saskaņotību. Kapitālisma skalas statistiskie rādītāji ir redzami 5. pielikuma 4.tabulā

Egalitārisma skalas psihometriskās īpašības. Egalitārisma skalas pētījuma izlasē (225 respondenti aizpildīja skalu latviešu valodā un 205 – krievu valodā) tika pārbaudīta kopējā skalas iekšējā saskaņotība, izmantojot Kronbaha alfas. Kronbaha alfas rādītājs latviešu izlasei $\alpha=0,26$, kas liecina par zemu iekšējo saskaņotību. Kronbaha alfas rādītājs krievu izlasei $\alpha=0,39$, kas liecina par zemu iekšējo saskaņotību. Egalitārisma skalas statistiskie rādītāji ir redzami 5. pielikuma 5. tabulā.

Politisko uzskatu skalu faktoru analīze. Sakarā ar visu politisko uzskatu skalu zemo ticamību un zemajiem Bārtleta (Bartlett) testa rādītājiem, kas norāda uz nepietiekamo jautājumu skaitu katrā skalā, un, lai novērtētu politisko uzskatu visu skalu pamatstruktūru, tika veikta izpētoša faktoru analīze. Kaizera-Maiera-Olkina (Kaiser-Meyer-Olkin) rādītājs ir 0,69, kas norāda uz pietiekamu apgalvojumu skaitu. Bārtleta testa rādītājs ir 0,00, kas ir statistiski nozīmīgs un norāda, ka mainīgie ir pietiekami ciešā korelācijā, lai nodrošinātu faktoru analīzei pietiekamu pamatu.

Faktoru analīze liecina, ka politisko uzskatu skalām pastāv astoņu faktoru atrisinājums (skat. 7. tabulu).

7. tabula. Politiskās ideoloģijas aptauju izpētošā faktoru analīze

Apgalvojumi	Faktora svari								Kopvērtība
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
1. faktors „Valsts rūpes”									
Valstij vajadzētu kontrolēt pirmās nepieciešamības preču cenas	0,81	0,02	0,04	-0,02	-0,09	-0,09	-0,05	0,13	0,69
Valstij vajadzētu spiest uzņēmējus samazināt cenas	0,69	0,13	-0,11	-0,12	0,05	0,25	-0,18	-0,22	0,67
Valstij jābūt atbildīgai par to, lai atšķirības starp nabadzīgajiem un bagātajiem nepieaugtu	0,62	-0,03	-0,17	0,05	-0,12	0,04	0,36	0,18	0,60
2. faktors „Atbalsts brīvajam tirgum”									
Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu	0,05	0,72	-0,03	0,16	-0,15	-0,02	-0,22	0,18	0,55
Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē	-0,01	0,72	-0,08	-0,06	0,01	0,17	0,16	-0,04	0,59
Uzņēmējiem jābūt brīviem komercdarbības ziņā	0,19	0,49	0,07	-0,39	0,22	-0,13	0,15	0,11	0,55
3. faktors „Sociālais konservatīvisms”									
Aborts	-0,07	-0,09	0,71	-0,13	-0,01	-0,15	-0,13	0,12	0,60
Lielāka brīvība reliģiskām izpausmēm skolās	0,02	0,00	-0,68	-0,14	-0,12	-0,01	-0,17	0,00	0,54
Viendzimuma laulības	-0,09	0,02	0,52	-0,07	-0,35	-0,08	-0,08	-0,51	0,70
4. faktors „Stingrāka valsts regulēšana”									
Stingrāka imigrācijas kontrole	0,10	0,08	-0,01	0,82	0,08	-0,06	0,03	-0,07	0,72
Stingrāka komercdarbības regulēšana no valsts puses	-0,42	-0,15	0,05	0,62	-0,00	-0,07	-0,09	0,09	0,62
5. faktors „Valdības finansējuma palielināšana”									
Valdības finansējuma palielināšana sociālajām vajadzībām	-0,23	-0,15	0,03	-0,14	0,72	-0,09	0,07	-0,03	0,64
Lielāks finansējums policijai kriminālās situācijas kontrolei	0,06	0,11	0,03	0,19	0,71	0,10	-0,15	-0,12	0,62
6. faktors „Tradicionālās vērtības”									
Sabiedrība, kurā valsts aizsargā tradicionālās vērtības ar regulēšanas mehānismiem	0,00	-0,07	-0,14	-0,03	0,02	0,82	-0,04	0,10	0,72
Uz vienlīdzību orientēta sabiedrība, kurā plaša starp bagātajiem un nabadzīgajiem ir maza	0,12	0,31	0,01	-0,06	-0,01	0,62	0,23	-0,09	0,58
7. faktors „Nodokļi”									
Sabiedrība ar plašu sociālo nodrošinājumu, bet augstiem nodokļiem	-0,08	-0,05	0,17	0,01	-0,01	0,21	0,72	0,12	0,62
Nodokļu paaugstināšana turīgajiem	-0,12	-0,24	0,25	0,12	0,08	0,18	-0,57	0,23	0,59
8. faktors „Noteikumi”									
Sabiedrība, kurā drošība un stabilitāte tiek garantēta ar attiecīgiem noteikumiem	0,06	0,16	0,12	-0,07	-0,21	0,01	0,00	0,78	0,72
Īpašvērtība	1,87	1,59	1,44	1,41	1,34	1,33	1,27	1,17	
Dispersijas %	10,4	8,83	8,04	7,84	7,45	7,43	7,07	6,54	

Pētījuma mērķu sasniegšanai tika izvēlēti divi faktori - brīvā tirgus atbalsta faktors un sociālā konservatīvisma faktors. Šie faktori saskan ar mūsdienu liberālisma izpratni (Green, 2006), izteikti polarizē cilvēku viedokļus un kopā atspoguļo politiskās ideoloģijas pašnovērtējuma skalas saturu, iekļaujot gan ekonomiskos, gan sociālos jautājumus.

Sociālā konservatīvisma faktors ietver trīs attieksmes: pret abortu, viendzimuma laulībām un lielākām reliģisko brīvību izpausmēm skolā. Respondenti ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) uzskata, ka sievietei ir brīvība izvēlēties veikt abortu vai neveikt, ir „par” viendzimuma laulībām un „pret” lielākām reliģisko brīvību izpausmēm skolā. Respondenti ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) ir „pret” abortu, „pret” viendzimuma laulībām un „par” lielākām reliģisko brīvību izpausmēm skolā.

Atbalsta brīvajam tirgum faktors ietver arī trīs attieksmes: pret bezdarbnieku pabalstiem („Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu”), nabadzīgajiem („Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē”) un brīvu komercdarbību („Uzņēmējiem jābūt brīviem komercdarbības ziņā”). Respondenti ar augstu atbalstu brīvajam tirgum uzskata, ka bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu; nabadzīgie paši vainīgi pie tā, ka nav guvuši panākumus dzīvē; un uzņēmējiem jābūt brīviem savā komercdarbībā (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju). Respondenti ar zemu atbalstu brīvajam tirgum nepiekrīt tam, ka bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu; nepiekrīt, ka nabadzīgie paši vainīgi pie tā, ka nav guvuši panākumus dzīvē; un neatbalsta brīvu komercdarbību (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju). Izveidoto skalu, kā arī politiskās orientācijas un reliģijas nozīmīguma vidējās vērtības, standartnovirzes un savstarpējās korelācijas attēlotas 8. tabulā.

8. tabula. Politiskās ideoloģijas skalu vidējās vērtības, standartnovirzes un savstarpējās korelācijas

<i>Mainīgie</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>1.</i>	<i>2.</i>	<i>3.</i>	<i>4.</i>	<i>5.</i>
Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala	3,69	1,47	0,15**	-0,01	0,00	0,17**	0,20**
1. Sociālā konservatīvisma indekss	14,10	3,15	--	-0,07	0,05	0,14**	0,14**
2. Atbalsta brīvajam tirgum indekss	7,35	2,73	--	--	-0,15**	-0,06	-0,02
3. Individuālās morāles pamatu nozīmīguma indekss	3,56	0,58	--	--	--	0,54**	0,17**
4. Saistību morāles pamatu nozīmīguma indekss	2,89	0,58	--	--	--	--	0,27**
5. Reliģijas nozīmīgums	0,63	0,63	--	--	--	--	--

* p<0,05. ** p<0,01

Kā liecina ideoloģijas skalu korelāciju analīze, politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala pozitīvi korelē ar sociālā konservatīvisma indeksu, reliģijas nozīmīgumu un saistību morāles pamatu indeksu, kas pierāda, ka skalas mēra konservatīvus politiskos uzskatus. Savukārt, politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala nekorelē ar atbalsta brīvajam tirgum skalu un individuālās morāles pamatu nozīmīgumu, kas varētu liecināt, ka Latvijas kultūrvidē šie mainīgie nav savstarpēji saistīti, kā to paredz teorija.

3.1.1. Apakšgrupu veidošana ideoloģijas analīzei

Sociālā konservatīvisma skalai tika izrēķināts sociālā konservatīvisma indekss, saskaitot skalā iekļauto jautājumu summu ($M=14,14$; $SD=3,14$). Pēc šī indeksa izlase tika dalīta apakšgrupās. Izlases daļa, kurai sociālā konservatīvisma indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni; izlases daļa, kurai sociālā konservatīvisma indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni. Sociālā konservatīvisma analīzes izlasi veido 265 cilvēki, no tiem 140 respondentiem ir zems sociālā konservatīvisma līmenis, bet 125 – augsts. Sociālā konservatīvisma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma (visus aprakstošās un secinošās statistikas rādītājus skat. 9. tabulā).

9. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupās pēc sociālā konservatīvisma indeksa

Mainīgie lielumi	Grupa ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni <i>n</i> =140	Grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni <i>n</i> =125	<i>t</i> / <i>U</i>
	Dzimums (<i>M, SD</i>)	1,24 (0,43)	1,31 (0,46)
Vecums (vidējais)	26,44 (8,16)	26,58 (9,81)	-0,13
Tautība (<i>M, SD</i>)	1,49 (0,50)	1,51 (0,50)	-0,42
Reliģijas nozīmīgums (<i>M, SD</i>)	0,51 (0,60)	0,72 (0,65)	-2,93**
Izglītība (<i>M, SD</i>)	1,78 (0,95)	1,69 (0,97)	0,82
Ideoloģiskā orientācija (<i>M, SD</i>)	3,46 (1,48)	3,84 (1,46)	-2,34*
Sociālā konservatīvisma indekss (<i>M, SD</i>)	10,69 (1,76)	16,38 (1,69)	-29,37**
Individuālās morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	3,48 (0,65)	3,59 (0,56)	-1,60
Saistību morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	2,79 (0,62)	2,97 (0,55)	-2,67**
Atbalsta brīvajam tirgums indekss (<i>M, SD</i>)	7,60 (2,79)	7,09 (2,76)	1,64
Morāles pamati (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	3,57 (0,72)	3,70 (0,62)	11970 ^a
Godīgums /savstarpīgums	3,39 (0,72)	3,48 (0,60)	-1,69
Iekšgrupa /lojalitāte	2,79 (0,67)	2,84 (0,67)	-0,65
Autoritāte /cieņa	2,71 (0,76)	2,88 (0,71)	-2,08*
Tīrība /svētums	2,89 (0,74)	3,18 (0,67)	-3,69**
Uzskati par labu cilvēku (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	4,24 (0,76)	4,39 (0,68)	13731 ^a
Godīgums /savstarpīgums	4,04 (0,73)	4,09 (0,69)	14928 ^a
Iekšgrupa /lojalitāte	3,62 (0,81)	3,62 (0,77)	-0,05
Autoritāte /cieņa	3,40 (0,95)	3,50 (0,88)	-1,00
Tīrība /svētums	3,76 (0,84)	3,99 (0,74)	-2,56*
Uzskati par jaunu cilvēku (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	1,17 (1,06)	1,11 (1,12)	13732 ^a
Godīgums /savstarpīgums	1,51 (1,04)	1,43 (1,1)	14126 ^a
Iekšgrupa /lojalitāte	1,53 (0,98)	1,42 (1,02)	13931 ^a
Autoritāte /cieņa	1,58 (1,14)	1,42 (1,06)	13878 ^a
Tīrība /svētums	1,27 (1,07)	1,18 (1,02)	14452 ^a

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* $p<0,05$. ** $p<0,01$

Atbalsta brīvajam tirgum faktoram tika izrēķināts atbalsta brīvajam tirgum indekss, saskaitot skalā iekļauto jautājumu summu ($M=7,33$; $SD=2,76$). Pēc šī indeksa izlase tika dalīta apakšgrupās. Izlases daļa, kurai atbalsta brīvajam tirgum indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu atbalstu brīvajam tirgum; izlases daļa, kurai atbalsta brīvajam tirgum indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu atbalstu brīvajam tirgum. Atbalsta brīvajam tirgum analīzes izlasi veido 274 cilvēki, no tiem 142 respondentiem ir zems atbalsts brīvajam tirgum, bet 132 respondentiem ir augsts atbalsts brīvajam tirgum. Atbalsta brīvajam tirgum grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašvērtējuma (visus aprakstošās un secinošās statistikas rādītājus skat. 10. tabulā).

10. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupās pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

<i>Mainīgie lielumi</i>	<i>Grupa ar zemu atbalstu brīvajam tirgum n=142</i>	<i>Grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum n=132</i>	<i>t/ * U</i>
Dzimums (<i>M, SD</i>)	1,32 (0,46)	1,36 (0,48)	-0,74
Vecums (<i>M, SD</i>)	26,17 (9,03)	27,29 (9,60)	-0,99
Tautība (<i>M, SD</i>)	1,51 (0,50)	1,48 (0,50)	0,36
Reliģijas nozīmīgums (<i>M, SD</i>)	0,62 (0,61)	0,64 (0,65)	-0,25
Izglītība (<i>M, SD</i>)	1,63 (0,89)	1,71 (0,99)	-0,74
Ideoloģiskā orientācija (<i>M, SD</i>)	3,59 (1,52)	3,75 (1,49)	-0,94
Sociālā konservatīvisma indekss (<i>M, SD</i>)	14,45 (3,15)	13,96 (2,96)	1,33
Individuālās morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	3,63 (0,54)	3,43 (0,62)	2,88**
Saistību morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	2,93(0,58)	2,85 (0,55)	1,10
Atbalsta brīvajam tirgums indekss (<i>M, SD</i>)	4,5 (1,56)	10,29 (1,48)	-31,59**
<i>Morāles pamati (M, SD)</i>			
Kaitējums /rūpes	3,70 (0,62)	3,54 (0,70)	2,13*
Godīgums /savstarpīgums	3,55 (0,60)	3,31 (0,65)	3,19**
Iekšgrupa /lojalitāte	2,82 (0,65)	2,81 (0,62)	0,24
Autoritāte /cieņa	2,81 (0,73)	2,78 (0,70)	0,36
Tīrība /svētums	3,10 (0,75)	2,96 (0,67)	1,72
<i>Uzskati par labu cilvēku (M, SD)</i>			
Kaitējums /rūpes	4,42 (0,63)	4,14 (0,84)	9132 ^a **
Godīgums /savstarpīgums	4,07 (0,66)	3,87 (0,79)	9253 ^a
Iekšgrupa /lojalitāte	3,67 (0,76)	3,41 (0,77)	2,78**
Autoritāte /cieņa	3,41 (0,77)	3,34 (0,76)	10048 ^a
Tīrība /svētums	3,97 (0,77)	3,70 (0,84)	2,74**
<i>Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)</i>			
Kaitējums /rūpes	1,03 (0,99)	1,26 (1,18)	9267 ^a
Godīgums /savstarpīgums	1,41 (1,01)	1,60 (1,17)	-1,45
Iekšgrupa /lojalitāte	1,34 (0,99)	1,61 (1,02)	-2,24*
Autoritāte /cieņa	1,43 (1,07)	1,64 (1,16)	-1,58
Tīrība /svētums	1,10 (0,97)	1,42 (1,10)	9099 ^a *

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* $p<0,05$. ** $p<0,01$

Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu aizpildīja 425 respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus Likerta skalā no 1 (ļoti liberāli) līdz 7 (ļoti konservatīvi). Pētījuma mērķu sasniegšanai izlase tika dalīta divās apakšgrupās: tie respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus no 1 līdz 3 veido apakšgrupu ar liberālu politisko orientāciju; tie respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus no 5 līdz 7 veido apakšgrupu ar konservatīvu politisko orientāciju. Politiskās orientācijas pašnovērtējuma analīzes izlasi veido 244 cilvēki, no tiem 158 respondenti novērtēja savu politisko orientāciju kā liberālu, bet 86 - kā konservatīvu. Politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma (visus aprakstošās uz secinošās statistikas rādītājus skat. 11. tabulā).

11. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupās pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

<i>Mainīgie lielumi</i>	<i>Grupa ar liberālu orientāciju n=158</i>	<i>Grupa ar konservatīvu orientāciju n=86</i>	<i>t / U</i>
Dzimums (<i>M, SD</i>)	1,28 (0,45)	1,26 (0,44)	0,48
Vecums (<i>M, SD</i>)	25,70 (7,88)	28,88 (11,2)	-2,54*
Tautība (<i>M, SD</i>)	1,51 (0,50)	1,45 (0,50)	0,88
Reliģijas nozīmīgums (<i>M, SD</i>)	0,53 (0,59)	0,87 (0,65)	-4,22**
Izglītība (<i>M, SD</i>)	1,71 (0,96)	1,73 (0,96)	-0,18
Ideoloģiskā orientācija (<i>M, SD</i>)	2,23 (0,74)	5,78 (0,80)	-34,64**
Sociālā konservatīvisma indekss (<i>M, SD</i>)	13,55 (3,03)	14,86 (2,89)	-3,25**
Individuālās morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	3,56 (0,56)	3,52 (0,63)	0,49
Saistību morāles pamatu indekss (<i>M, SD</i>)	2,76 (0,62)	2,99 (0,51)	-2,90**
Atbalsta brīvajam tirgum indekss (<i>M, SD</i>)	7,48 (2,62)	7,13 (2,98)	0,94
Morāles pamati (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	3,69 (0,63)	3,62 (0,67)	0,79
Godīgums /savstarpīgums	3,41 (0,62)	3,40 (0,67)	6122 ^a
Iekšgrupa /lojalitāte	2,75 (0,70)	2,80 (0,55)	-0,66
Autoritāte /cieņa	2,61 (0,79)	2,91 (0,64)	-3,04**
Tīrība /svētums	2,89 (0,72)	3,25 (0,68)	-3,79**
Uzskati par labu cilvēku (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	4,36 (0,71)	4,22 (0,69)	5512 ^a *
Godīgums /savstarpīgums	4,03 (0,73)	3,96 (0,61)	0,78
Iekšgrupa /lojalitāte	3,53 (0,75)	3,50 (0,75)	0,26
Autoritāte /cieņa	3,27 (0,98)	3,46 (0,82)	-1,50
Tīrība /svētums	3,74 (0,82)	3,92 (0,68)	6007 ^a
Uzskati par ļaunu cilvēku (<i>M, SD</i>)			
Kaitējums /rūpes	1,09 (0,92)	1,14 (1,10)	-0,63
Godīgums /savstarpīgums	1,47 (0,92)	1,51 (1,10)	-0,57
Iekšgrupa /lojalitāte	1,46 (0,91)	1,47 (1,02)	-0,68
Autoritāte /cieņa	1,58 (1,08)	1,43 (1,05)	6240 ^a
Tīrība /svētums	1,22 (0,90)	1,27 (1,05)	6498 ^a

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu
* p<0,05. ** p<0,01

3.1.2. Apakšgrupu veidošana morāles pamatu nozīmīguma analīzei

Ievērojot Heita un Kesebiras (Haidt & Kesebir, 2010) pētījumu, individuālās un saistību morāles pamatu rādītāji tika summēti un izrēķināti individuālās un saistību morāles pamatu indeksi. Lai izrēķinātu individuālās morāles pamatu indeksu, morāles pamatsistēmu kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums rādītāji katram respondentam tika summēti un dalīti ar 2 ($M=3,56$; $SD=0,58$). Pēc šī indeksa izlase tika dalīta apakšgrupās. Izlases daļa, kurai individuālās morāles pamatu indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu; izlases daļa, kurai individuālās morāles pamatu indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu. Starpgrupu atšķirību uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu analīzes izlasi veido 265 cilvēki, no tiem 120 respondentiem ir zems individuālās morāles pamatu nozīmīgums, bet 145 – augsts individuālās morāles pamatu nozīmīgums. Individuālās morāles pamatu nozīmīguma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu ievietoti *12. tabulā*.

12. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupās pēc individuālās morāles pamatu nozīmīguma indeksa

Mainīgie lielumi	Grupa ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu n=120	Grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu n=145	t /U
	Dzimums (M, SD)	1,48 (0,50)	1,16 (0,37)
Vecums (M, SD)	25,26 (7,98)	27,36 (10,22)	-1,83**
Tautība (M, SD)	1,48 (0,50)	1,49 (0,50)	-0,01
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,46 (0,62)	0,73 (0,64)	-3,48**
Izglītība (M, SD)	1,75 (1,01)	1,76 (0,95)	-0,07
Politiskā orientācija (M, SD)	3,78 (1,53)	3,74 (1,53)	0,23
Sociālā konservatīvisma indekss (M, SD)	14,05 (3,08)	14,15 (3,07)	-0,28
Individuālās morāles pamatu indekss (M, SD)	2,86 (0,34)	4,12 (0,27)	-33,50**
Saistību morāles pamatu indekss (M, SD)	2,57 (0,49)	3,22 (0,57)	-9,73**
Atbalsta brīvajam tirgums indekss (M, SD)	7,94 (2,81)	6,82 (2,88)	3,18**
Morāles pamati (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	2,92 (0,41)	4,25 (0,33)	65,50 ^a **
Godīgums /savstarpīgums	2,81 (0,50)	3,99 (0,39)	369,50 ^a **
Iekšgrupa /lojalitāte	2,58 (0,60)	3,06 (0,65)	-20,32**
Autoritāte /cieņa	2,52(0,68)	3,04 (0,74)	-20,08**
Tīrība /svētums	2,62 (0,61)	3,48 (0,64)	-21,08**
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	4,00 (0,88)	4,62 (0,46)	5000 ^a **
Godīgums /savstarpīgums	3,81(0,83)	4,32 (0,55)	-6,00**
Iekšgrupa /lojalitāte	3,43 (0,84)	3,77 (0,78)	-3,38**
Autoritāte /cieņa	3,19 (0,88)	3,66 (0,94)	5647 ^a **
Tīrība /svētums	3,65 (0,83)	4,11(0,79)	-4,60**
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	1,10 (0,96)	1,05 (1,13)	7805 ^a
Godīgums /savstarpīgums	1,43 (1,01)	1,38 (1,11)	0,37
Iekšgrupa /lojalitāte	1,56 (1,02)	1,35 (0,98)	0,39
Autoritāte /cieņa	1,59 (1,16)	1,37 (1,11)	1,74
Tīrība /svētums	1,32 (1,02)	1,11 (1,04)	7177 ^a

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu
* p<0,05. ** p<0,01

Lai izrēķinātu saistību morāles pamatu indeksu, morāles pamatsistēmu iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums rādītāji katram respondentam tika summēti un dalīti ar 3 ($M=2,89$; $SD=0,58$), pēc šī indeksa izlase tika dalīta apakšgrupās. Izlases daļa, kurai saistību morāles pamatu indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu saistību morāles pamatu nozīmīgumu; izlases daļa, kurai saistību morāles pamatu indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Starpgrupu atšķirību uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu pētījuma izlasi veido 260 cilvēki, no tiem 130 respondentiem ir zems saistību morāles pamatu nozīmīgums un 130 – augsts saistību morāles pamatu nozīmīgums. Saistību morāles pamatu nozīmīguma grupas tiek salīdzinātas pēc

dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu ievietoti 13. tabulā.

13. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupās pēc saistību morāles pamatu nozīmīguma indeksa

Mainīgie lielumi	Grupa	Grupa	t /U
	ar zemu saistību morāles pamatu nozīmīgumu n=130	ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu n=130	
Dzimums (M, SD)	1,32 (0,47)	1,22 (0,42)	1,64
Vecums (M, SD)	25,08 (7,93)	29,43 (10,62)	-3,73**
Tautība (M, SD)	1,68 (0,47)	1,34 (0,47)	5,72**
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,45 (0,54)	0,87 (0,68)	-5,53**
Izglītība (M, SD)	1,77 (1,03)	1,80 (0,96)	0,81
Politiskā orientācija (M, SD)	3,47 (1,46)	3,91 (1,52)	-2,33*
Sociālā konservatīvisma indekss (M, SD)	13,65 (3,15)	14,72 (3,15)	-2,73**
Individuālās morāles pamatu indekss (M, SD)	7,52 (2,83)	7,00 (2,90)	1,45
Saistību morāles pamatu indekss (M, SD)	3,25 (0,54)	3,94 (0,45)	-10,94**
Atbalsta brīvajam tirgums indekss (M, SD)	2,27 (0,29)	3,51 (0,27)	-35,14**
Morāles pamati (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	3,34 (0,63)	4,05 (0,49)	-10,00**
Godīgums /savstarpīgums	3,16 (0,58)	3,81 (0,52)	-9,35**
Iekšgrupa /lojalitāte	2,24 (0,47)	3,38 (0,43)	-20,32**
Autoritāte /cieņa	2,12 (0,52)	3,38 (0,48)	-20,08**
Tīrība /svētums	2,44 (0,50)	3,72 (0,47)	-21,08**
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	4,29 (0,75)	4,42 (0,56)	7841 ^a
Godīgums /savstarpīgums	4,01(0,74)	4,15 (0,56)	-1,58
Iekšgrupa /lojalitāte	3,36 (0,77)	3,84 (0,62)	-5,44**
Autoritāte /cieņa	3,07 (1,02)	3,75 (0,71)	-6,20**
Tīrība /svētums	3,55 (0,89)	4,16 (0,58)	-6,49**
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)			
Kaitējums /rūpes	0,94 (0,95)	1,28 (1,22)	6658 ^a *
Godīgums /savstarpīgums	1,24 (1,00)	1,68 (1,12)	-3,26**
Iekšgrupa /lojalitāte	1,30 (0,94)	1,54 (1,05)	-1,90
Autoritāte /cieņa	1,34 (1,03)	1,53 (1,14)	-1,39
Tīrība /svētums	1,06 (0,89)	1,32 (1,12)	7106 ^a

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

3.2. Morāles pamatu saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze

Lai pārbaudītu pētījuma 1. hipotēzi, ka grupās ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības piecos morāles pamatos, šī atšķirība atbilst morāles pamatu hipotēzei (Haidt & Graham, 2007; Haidt, 2007; Graham, Haidt & Nosek, 2009) – grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piešķir lielāku nozīmīgumu individuālās morāles pamatiem – kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums; grupām ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju vienādi nozīmīgi pieci morāles pamati – kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums, iekšgrupa/lojalitāte, autoritāte/cieņa un tīrība/svētums, tika izvēlēts jaukts dispersijas analīzes modelis:

5 (morāles pamati) x 2 (ideoloģijas grupas) x 2 (etnolingvistiskās grupas),

- kur pieci morāles pamati ir atkārtoti mērītais mainīgais; ideoloģiskā orientācija ir starpgrupu mainīgais; piederība etnolingvistiskajai grupai (latviešu, krievu) ir starpgrupu mainīgais;
- šī analīze tika atkārtota trīs reizes, mērot ideoloģisko orientāciju trīs dažādos veidos: kā sociālo konservatīvismu, kā atbalstu brīvajam tirgum un kā politiskās orientācijas pašnovērtējumu;
- vecums, dzimums un reliģijas nozīmīgums tika iekļauti analīzē kā kovariatīvie mainīgie.

1. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc sociālā konservatīvisma indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni parādīja statistiski nozīmīgu morāles pamatu un dzimuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,16$, morāles pamatu un vecuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,03$, morāles pamatu un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,09$, morāles pamatu un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,16$, morāles pamatu un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,04$. Piecu morāles pamatu, tautības un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 14. tabulā.

14. tabula. Morāles pamatu jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

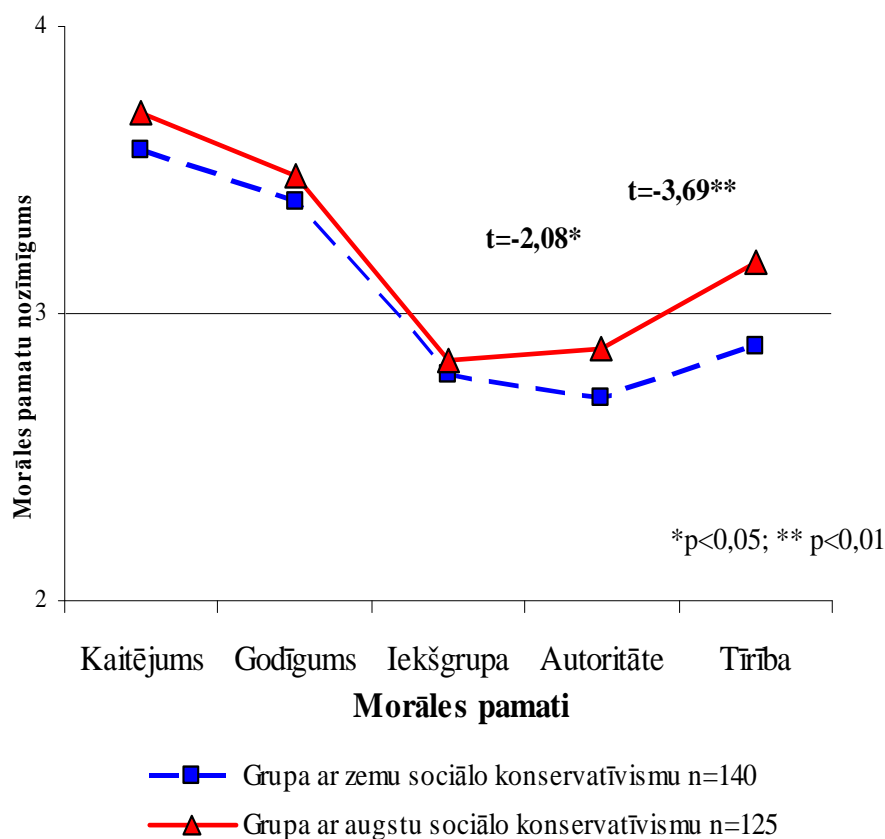
<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	12,10**	0,04
Vecums	1	1,81	0,01
Reliģijas nozīmīgums	1	7,84**	0,03
Tautība	1	0,51	0,00
Grupas ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu	1	4,74*	0,02
Tautība x grupas ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu	1	10,77**	0,03
Kļūda	310	(0,23) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Morāles pamati	4	29,44**	0,09
Morāles pamati x dzimums	4	17,31**	0,05
Morāles pamati x vecums	4	2,21	0,01
Morāles pamati x reliģijas nozīmīgums	4	6,50**	0,02
Morāles pamati x tautība	4	15,26**	0,05
Morāles pamati x grupas ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu	4	2,38*	0,01
Morāles pamati x tautība x grupas ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu	4	2,11	0,01
Kļūda	1240	(1,22) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu, tika konstatēts, ka grupā ar augstu sociālo konservatīvismu ir nozīmīgāki saistību morāles pamati autoritāte /cieņa ($M1=2,88$, $SD=0,71$; $M2=2,71$, $SD=0,76$), $t(212)=-2,08$, $p<0,05$ un tīrība /svētums ($M1=3,18$, $SD=0,67$; $M2=2,89$, $SD=0,74$), $t(212)=3,69$, $p<0,001$, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Morāles pamatu vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc sociālā konservatīvisma indeksa dalījuma

1. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum parādīja statistiski nozīmīgu morāles pamatu un dzimuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,16$, morāles pamatu un vecuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,06$, morāles pamatu un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,08$, morāles pamatu un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,13$. Morāles pamatu un atbalsta brīvajam tirgum mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Piecu morāles pamatu, tautības un atbalsta brīvajam tirgum mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 15. tabulā.

15. tabula. Morāles pamatu jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

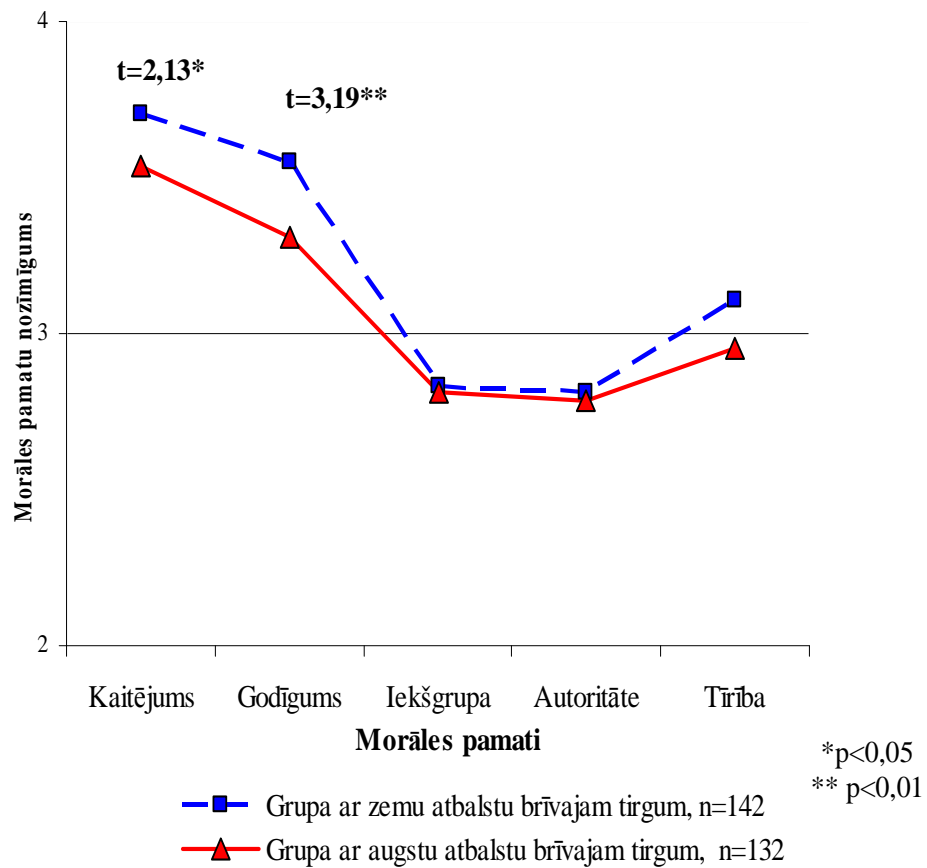
<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
<i>Starpgrupu mērījumu mainīgie</i>			
Dzimums	1	6,23**	0,02
Vecums	1	7,24**	0,03
Reliģijas nozīmīgums	1	7,02**	0,03
Tautība	1	0,25	0,00
Grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	4,47*	0,02
Tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	1,08	0,00
Kļūda	258	(0,24) ^a	
<i>Atkārtoto mērījumu mainīgie</i>			
Morāles pamati	4	25,66**	0,09
Morāles pamati x dzimums	4	12,95**	0,05
Morāles pamati x vecums	4	3,78**	0,02
Morāles pamati x reliģijas nozīmīgums	4	4,12**	0,02
Morāles pamati x tautība	4	11,13**	0,04
Morāles pamati x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	1,52	0,01
Morāles pamati x tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	0,44	0,00
Kļūda	1004	(1,22) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu piecas morāles pamatus grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum, tika konstatēts, ka grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu politisko orientāciju) ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati kaitējums /rūpes ($M1=3,70$, $SD=0,62$; $M2=3,54$, $SD=0,69$), $t(145)=2,13$, $p<0,05$ un godīgums /savstarpīgums ($M1=3,55$, $SD=0,60$, $M2=3,31$, $SD=0,65$), $t(145)=3,19$, $p<0,001$, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi.

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum, netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums (skat. 5. attēlu).

5. attēls. Morāles pamatu vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa dalījuma

1. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu parādīja statistiski nozīmīgu morāles pamatu un dzimuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,11$, morāles pamatu un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,14$, morāles pamatu un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,12$, morāles pamatu un politiskās orientācijas mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,06$. Piecu morāles pamatu, tautības un politiskās orientācijas mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 16. tabulā.

16. tabula. Morāles pamatu jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupām x 2 etnolingvistiskām grupām (latvieši, krievi), kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

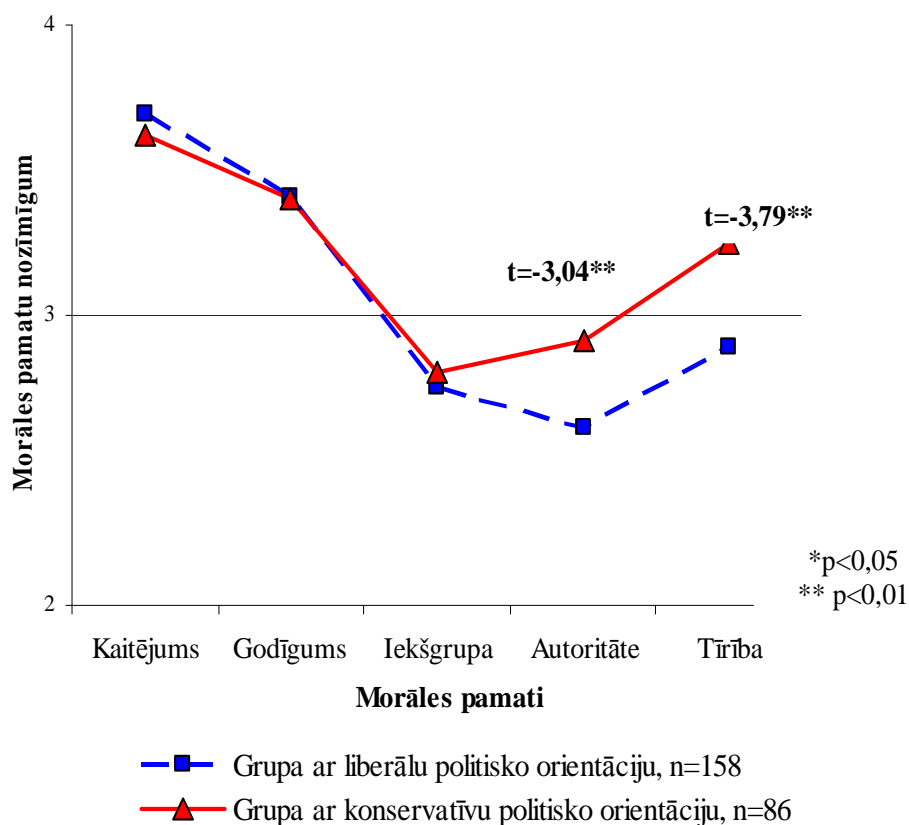
<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
<i>Starpgrupu mērījumu mainīgie</i>			
Dzimums	1	2,61	0,01
Vecums	1	1,50	0,01
Reliģijas nozīmīgums	1	10,11**	0,05
Tautība	1	0,34	0,00
Politiskās orientācijas grupas	1	0,35	0,00
Tautība x politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	1	0,92	0,00
Kļūda	208	(0,23) ^a	
<i>Atkārtoto mērījumu mainīgie</i>			
Morāles pamati	4	20,77**	0,09
Morāles pamati x dzimums	4	8,42**	0,04
Morāles pamati x vecums	4	1,95	0,01
Morāles pamati x reliģijas nozīmīgums	4	6,75**	0,03
Morāles pamati x tautība	4	8,28**	0,04
Morāles pamati x politiskās orientācijas grupas	4	4,95**	0,02
Morāles pamati x tautība x politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	4	0,93	0,00
Kļūda	838	(1,28) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu, tika konstatēts, ka grupai ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu ir mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati autoritāte/cieņa ($M1=2,61$, $SD=0,78$; $M2=2,91$, $SD=0,64$), $t(158)=-3,04$, $p<0,001$ un tīrība/svētums ($M1=2,89$, $SD=0,72$; $M2=3,25$, $SD=0,67$), $t(158)=-3,79$, $p<0,001$, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi.

Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi (skat. 6. attēlu).

6. attēls. Morāles pamatu vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus dzimuma grupām (sievietēm un vīriešiem), tika konstatēts, ka sievietēm ir nozīmīgāki morāles pamati kaitējums/rūpes ($M1=3,81$, $SD=0,58$, $M2=3,25$, $SD=0,64$), $t(279)=8,23$, $p<0,001$; godīgums/savstarpīgums ($M1=3,52$, $SD=0,62$, $M2=3,26$, $SD=0,62$), $t(279)=3,73$, $p<0,001$; kā arī tīrība/svētums ($M1=3,13$, $SD=0,72$, $M2=2,86$, $SD=0,66$), $t(279)=3,44$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus vecuma grupām jauniešiem (18-25 gadi) un pieaugušajiem (26-48 gadi), tika konstatēts, ka jauniešiem ir mazāk nozīmīgs morāles pamats tīrība/svētums ($M1=2,97$, $SD=0,68$, $M2=3,17$, $SD=0,73$), $t(247)=2,74$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus cilvēkiem ar atšķirīgu reliģijas nozīmīgumu, tika konstatēts, ka cilvēkiem, kuriem reliģija ir nozīmīga un kuri vērtē sevi kā reliģiozus un ļoti reliģiozus, ir svarīgāki morāles pamati kaitējums /rūpes ($M1=3,76$, $SD=0,67$, $M2=3,52$, $SD=0,67$), $t(208)=-3,70$, $p<0,001$; godīgums /savstarpīgums ($M1=3,52$, $SD=0,65$, $M2=3,37$, $SD=0,59$), $t(208)=-2,29$, $p<0,05$; kā arī morāles pamats tīrība /svētums ($M1=3,25$, $SD=0,72$, $M2=2,82$, $SD=0,62$), $t(208)=-6,27$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu piecus morāles pamatus etnolingvistiskajām grupām (latviešiem un krieviem), tika konstatēts, ka krievu respondentiem ir mazāk svarīgi saistību morāles pamati iekšgrupa /lojalitāte ($M1=2,58$, $SD=0,61$, $M2=3,05$, $SD=0,61$), $t(190)=7,60$, $p<0,001$ un autoritāte /cieņa ($M1=2,67$, $SD=0,74$, $M2=2,91$, $SD=0,69$), $t(190)=3,28$, $p<0,001$.

Kā liecina pirmās hipotēzes pārbaudes rezultāti ideoloģiskās orientācijas grupās, hipotēze ir daļēji apstiprinājusies:

1. grupai ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu politisko ideoloģiju) ir nozīmīgāki saistību morāles pamati tīrība/svētums un autoritāte /cieņa, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi, un nepastāv starpgrupu atšķirības individuālās morāles pamatiem grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi;
2. grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu politisko ideoloģiju) ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati godīgums /savstarpīgums un kaitējums /rūpes, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi, un nepastāv starpgrupu atšķirības saistību morāles pamatos grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi;
3. grupai ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu ir mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati autoritāte /cieņa, tīrība /svētums un neatšķiras individuālās morāles pamati kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi, un nepastāv starpgrupu atšķirības saistību morāles pamatiem grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi.

3.3. Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze

Kopīgo realitāti ir sarežģīti operacionalizēt. Hārdins un Higinss (Hardin & Higgins, 1996, p. 29) atzīst, ka kopīgajai realitātei ir rēga daba, tās klātbūtne ir šķietami visur, tai pašā laikā nekur. Konvejs un Šālers (Conway III & Schaller, 1998) piedāvā mērīt iekšgrupas kopīgo realitāti kā uzskatu iekšējo saskaņotību grupā. Viena no metodēm, ko piedāvā autori, izanalizējot virkni metožu, ar kurām var izmērīt iekšējo saskaņotību, ir grupu vidējās variācijas salīdzināšana (*Dispersion Measures: Variance-Standard Deviation*). Šī metode ļauj noteikt, vai atšķirība starp divām standartnovirzēm ir pietiekami liela, lai to varētu skaidrot nevis ar nejaušību, bet ar neatkarīgā mainīgā ietekmi. Konvejs un Šālers (Conway III & Schaller, 1998) piedāvā salīdzināt variācijas ar Fišera-Snedekora F-testa palīdzību. Kā raksta Fīlds (Field, 2009), Fišera-Snedekora F-testa aprēķināšanai ir nepieciešams datu normāls sadalījums, tāpēc visiem datiem salīdzināmajās grupās tika veikts Kolmogorova-Smirnova tests sadalījuma normalitātes pārbaudīšanai (skat. pielikumā 13.-22. tabulu). Daļai datu nebija normāls sadalījums, tāpēc ir izmantots Levina (Levene's) tests dispersiju salīdzināšanai.

Lai pārbaudītu pētījuma 2. hipotēzi, ka *grupās ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar liberālu ideoloģisko orientāciju un grupā ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai ideoloģiskā orientācija nav tik izteikta*, vispirms tika pārbaudīts, vai pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku sociālā konservatīvisma grupās, atbalsta brīvajam tirgum grupās un, visbeidzot, politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupās.

2. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc sociālā konservatīvisma indeksa

Pēc sociālā konservatīvisma indeksa ($M=14,14$; $SD=3,14$) izlase tika dalīta trīs apakšgrupās. Izlases daļa, kurai sociālā konservatīvisma indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni; izlases daļa, kurai sociālā konservatīvisma indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni; izlases daļa, kurai sociālā konservatīvisma indeksa lielums ir no 34 procentiles līdz 66 procentilei, veido grupu ar vidēju sociālā konservatīvisma līmeni. Sociālā konservatīvisma iekšgrupas kopīgās realitātes analīzes izlasi veido 387 cilvēki, no tiem 140 respondentiem ir zems sociālais konservatīvisms, 122 respondentiem vidējs sociālais konservatīvisma līmenis, bet 125 – augsts sociālais konservatīvisma līmenis. Sociālā konservatīvisma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma. Visus aprakstošās uz secinošās statistikas rādītājus skatīt 5. pielikuma 6. tabulā.

Tika izrēķināta Levina *F*-kritērija vērtība, vispirms, salīdzinot uzskatu par labu un jaunu cilvēku dispesiju grupai ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni un grupai ar vidēju sociālā konservatīvisma līmeni, tad, salīdzinot uzskatu par labu un jaunu cilvēku dispesiju grupai ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni un grupai ar vidēju sociālā konservatīvisma līmeni. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispesija ir mazāka par vidējās grupas dispesiju, jo tas liecina par uzskatu par labu vai jaunu cilvēku saskaņotību grupā ar izteiktu ideoloģiskās orientācijas pazīmi (Levina testa rezultātus skat. 17. tabulā).

17. tabula. Levina tests trīs sociālā konservatīvisma grupu uzskatu par labu un jaunu cilvēku dispesiju salīdzināšanai

Morāles pamati	1. grupa zems sociālā konservatīvisma līmenis n=140		2. grupa vidējs sociālā konservatīvisma līmenis n=122		3. grupa augsts sociālā konservatīvis ma līmenis N=125
	SD1 ²	Levina F	SD2 ²	Levina F	SD3 ²
	Uzskati par labu cilvēku				
Kaitējums /rūpes	0,60	1,38	0,49	0,16	0,75
Godīgums /savstarpīgums	0,56	0,80	0,52	0,03	0,60
Iekšgrupa /lojalitāte	0,62	1,92	0,59	0,02	0,64
Autoritāte /cieņa	0,89	1,00	0,77	0,31	0,86
Tīrība /svētums	0,68	0,78	0,61	1,70	0,67
Uzskati par jaunu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	1,10	0,26	1,09	0,03	1,27
Godīgums /savstarpīgums	1,08	0,29	1,12	0,24	1,29
Iekšgrupa /lojalitāte	0,98	0,00	0,93	0,02	1,07
Autoritāte /cieņa	1,30>	5,75**	1,03	0,74	1,31
Tīrība /svētums	1,14	1,38	0,94	0,24	1,10

Piezīme. (>) (<) nevienādības zīme norāda, ka pirmās vai trešās grupas dispesija ir statistiski nozīmīgi mazāka par otrās grupas dispesiju. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispesija ir mazāka par otrās grupas dispesiju

* p<0,05. ** p<0,01

Kā liecina Levina testa rezultāti, grupās ar augstu un zemu sociālā konservatīvisma līmeni nepastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un jaunu cilvēku. Grupā ar zemu sociālā konservatīvisma līmeni pastāv statistiski nozīmīgas dispesiju atšķirības uzskatos par **jauna** cilvēka morāles pamatu autoritāte /cieņa, bet tas neliecina par kopīgās realitātes esamību, jo šīs grupas vidējā dispesija lielāka par grupas ar vidēju sociālo konservatīvismu dispesiju.

2. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

Pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa ($M=7,33$; $SD=2,76$) izlase tika dalīta trīs apakšgrupās. Izlases daļa, kurai atbalsta brīvajam tirgum indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu atbalstu brīvajam tirgum; izlases daļa, kurai atbalsta brīvajam tirgum indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar

augstu atbalstu brīvajam tirgum; izlases daļa, kurai atbalsta brīvajam tirgum indeksa lielums ir no 34 procentiles līdz 66 procentilei, veido grupu ar vidēju atbalstu brīvajam tirgum. Atbalsta brīvajam tirgum iekšgrupas kopīgās realitātes analīzes izlasi veido 387 cilvēki, no tiem 142 respondentiem ir zems atbalsts brīvajam tirgum, 113 respondentiem vidējs atbalsts, bet 132 – augsts atbalsts brīvajam tirgum. Grupas ar zemu, vidēju un augstu atbalstu brīvajam tirgum tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma. Visus aprakstošās uz secinošās statistikas rādītājus skatīt 5. pielikuma 7. tabulā).

Tika izrēķināta Levina *F*- kritērija vērtība, vispirms, salīdzinot uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum un grupai ar vidēju atbalstu brīvajam tirgum, tad, salīdzinot uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju grupai ar augstu atbalstu brīvajam tirgum un grupai ar vidēju atbalstu brīvajam tirgum (Levina testa rezultātus skat. 18. tabulā).

18. tabula. Levina tests grupu ar augstu, vidēju un zemu atbalstu brīvajam tirgum uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju salīdzināšanai

Morāles pamati	1. grupa atbalsts BT zems n=142		2. grupa atbalsts BT vidējs n=113		3. grupa atbalsts BT augsts, n=132
	SD1 ²	Levina F	SD2 ²	Levina F	SD3 ²
	Uzskati par labu cilvēku				
Kaitējums /rūpes	0,42	0,54	0,46	10,42**	0,75>
Godīgums /savstarpīgums	0,48	0,03	0,52	3,42	0,60
Iekšgrupa /lojalitāte	0,60	0,13	0,56	0,57	0,64
Autoritāte /cieņa	0,89	0,56	0,78	0,14	0,86
Tīrība /svētums	0,59	0,00	0,58	0,80	0,67
Uzskati par ļaunu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,89	0,58	1,14	1,87	1,27
Godīgums /savstarpīgums	0,97	1,58	1,13	0,61	1,29
Iekšgrupa /lojalitāte	0,93	0,19	0,87	2,95	1,07
Autoritāte /cieņa	1,14	0,25	1,08	1,65	1,31
Tīrība /svētums	0,91	0,06	0,97	0,96	1,10

Piezīme. (>) (<) nevienādības zīme norāda, ka pirmās vai trešās grupas dispersija ir statistiski nozīmīgi mazāka par otrās grupas dispersiju. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par otrās grupas dispersiju

* p<0,05. ** p<0,01

Kā liecina Levina testa rezultāti, grupās ar augstu un zemu atbalstu brīvajam tirgum nepastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku. Grupā ar augstu atbalstu brīvajam tirgum pastāv statistiski nozīmīga dispersijas atšķirība uzskatos par laba cilvēka morāles pamatu kaitējums/rūpes, bet tas neliecina par kopīgās realitātes esamību, jo šīs grupas vidējā dispersija lielāka par grupas ar vidēju atbalstu brīvajam tirgum dispersiju.

2. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu aizpildīja 387 respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus Likerta skalā no 1 (ļoti liberāli) līdz 7 (ļoti konservatīvi). Pētījuma mērķu sasniegšanai izlase tika dalīta trīs apakšgrupās: tie respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus no 1 līdz 3 veido apakšgrupu ar liberālu politisko orientāciju; tie respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus no 5 līdz 7 veido apakšgrupu ar konservatīvu politisko orientāciju. Respondenti, kuri novērtēja savus politiskos uzskatus ar 4 punktiem, veido grupu ar centrisku politisko orientāciju. Politisko uzskatu pašnovērtējuma iekšgrupas kopīgās realitātes analīzes izlasi veido 387 cilvēki, no tiem 158 respondenti novērtēja savu politisko orientāciju kā liberālu, 143 ir respondentiem ir centriska politiskā orientācija, bet 86 – konservatīva politiskā orientācija. Politiskās orientācijas pašnovērtējuma apakšgrupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa. Visus aprakstošās uz secinošās statistikas rādītājus skatīt *5. pielikuma 8. tabulā*. Tika izrēķināta Levina *F*-kritērija vērtība, vispirms, salīdzinot uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju grupai ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu un grupai ar centrisku politiskās orientācijas pašnovērtējumu, tad, salīdzinot uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju grupai ar konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu un grupai ar centrisku politiskās orientācijas pašnovērtējumu.

Kā liecina Levina testa rezultāti (skat. *19. tabulā*), grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu pastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par **ļauņa** cilvēka morāles pamatsistēmām kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums, šīs grupas pārstāvjiem ir saskaņotāki uzskati par ļauna cilvēka individuālās morāles pamatsistēmām. Kā liecina Levina testa rezultāti, pastāv statistiski nozīmīgas dispersiju atšķirības grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu uzskatos par laba cilvēka morāles pamatsistēmu tīrība /svētums, bet šī morāles pamatsistēma neveido kopīgo realitāti, jo grupas ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu vidējā dispersija ir lielāka par grupas ar centrisku politiskās orientācijas pašnovērtējumu dispersiju.

19. tabula. Levina tests grupu ar liberālu, centrisku un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju salīdzināšanai

Morāles pamati	1. grupa ar liberālu orientāciju n=158		2. grupa ar centrisku orientāciju n=143		3. grupa ar konservatīvu orientāciju n=86
	SD1 ²	Levina F	SD2 ²	Levina F	SD3 ²
Uzskati par labu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,53	0,52	0,47	1,15	0,56
Godīgums /savstarpīgums	0,55	1,49	0,51	0,08	0,49
Iekšgrupa /lojalitāte	0,57	1,14	0,63	0,19	0,56
Autoritāte /cieņa	0,97	2,54	0,75	0,00	0,66
Tīrība /svētums	0,68>	3,83*	0,53	0,23	0,45
Uzskati par ļaunu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,84<	2,96*	1,17	0,05	1,21
Godīgums /savstarpīgums	0,84<	5,77**	1,17	0,14	1,20
Iekšgrupa /lojalitāte	0,82	0,67	0,96	0,40	1,03
Autoritāte /cieņa	1,16	0,54	1,05	0,57	1,10
Tīrība /svētums	0,81	0,58	1,01	0,19	1,11

Piezīme. (>) (<) nevienādības zīme norāda, ka pirmās vai trešās grupas dispersija ir statistiski nozīmīgi mazāka par otrās grupas dispersiju. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par otrās grupas dispersiju

* p<0,05. ** p<0,01

Kā liecina otrās hipotēzes pārbaudes rezultāti ideoloģiskās orientācijas grupās, hipotēze ir daļēji apstiprinājusies:

1. grupās ar augstu un zemu sociālā konservatīvisma līmeni nepastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku;
2. grupās ar augstu un zemu atbalstu brīvajam tirgum nepastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba un ļauna cilvēka morāles pamatiem;
3. grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu pastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par ļauna cilvēka morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums, šīs grupas pārstāvjiem ir saskaņotāki uzskati par ļauna cilvēka individuālās morāles pamatiem.

3.4. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar ideoloģisko orientāciju analīze

Analīzē tiek operacionalizēta starpgrupu kopīgā realitāte vai tās trūkums. Starpgrupu atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku liberālas un konservatīvas ideoloģiskās orientācijas grupās liecina par kopīgās realitātes trūkumu starp abām grupām; starpgrupu atšķirību neesamība nozīmē, ka starp abām grupām pastāv kopīgā realitāte (Dimdins & Montgomery, 2004).

Lai pārbaudītu pētījuma 3. hipotēzi, ka *starp grupām ar liberālu un konservatīvu ideoloģisko orientāciju pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku, tas nozīmē, ka grupas ar liberālu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam individuālās morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu svarīgumu, bet grupas ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju piedēvēs labam cilvēkam visu morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu*, tika izmantots jaukts dispersijas analīzes modelis:

5 (uzskati par labu (ļaunu) cilvēku) x 2 (ideoloģijas grupas) x 2
(etnolingvistiskās grupas),

- kur uzskati par labu (ļaunu) cilvēku ir atkārtoti mērītais mainīgais; politiskā ideoloģija ir starpgrupu mainīgais; piederība etnolingvistiskajai grupai (latviešu, krievu) ir starpgrupu mainīgais;
- šī analīze tika atkārtota trīs reizes, mērot ideoloģisko orientāciju trīs dažādos veidos; kā sociālo konservatīvismu, kā atbalstu brīvajam tirgum un kā politiskās orientācijas pašnovērtējumu;
- vecums, dzimums un reliģijas nozīmīgums tika iekļauti analīzē kā kovariatīvie mainīgie.

3. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc sociālā konservatīvisma indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **labu** cilvēku un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,07$, uzskatu par labu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,08$, uzskatu par labu cilvēku un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efekts tuvs statistiskajai nozīmībai, parciālā $\eta^2=0,03$. Uzskatu par labu cilvēku, tautības un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 20. tabulā.

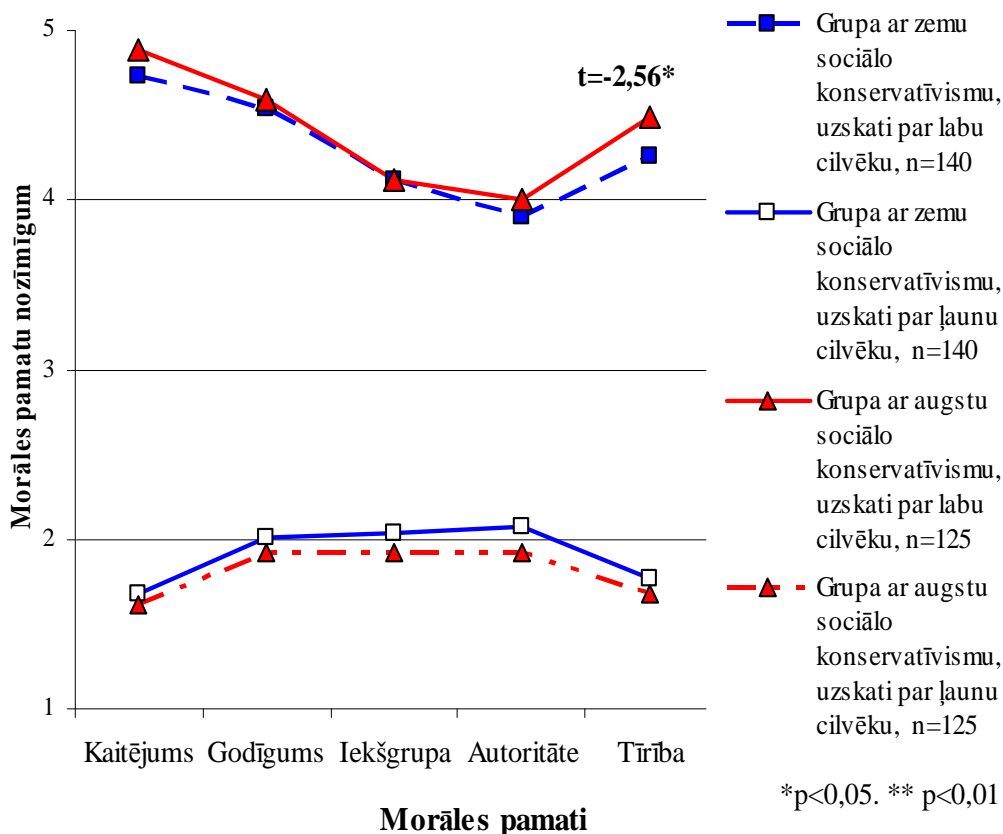
20. tabula. Uzskatu par labu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni x 2 etnolingvistiskajām grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	14,65**	0,05
Vecums	1	8,29**	0,03
Reliģijas nozīmīgums	1	0,02	0,00
Tautība	1	0,04	0,00
Grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	1	2,91	0,01
Tautība x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	1	4,12*	0,01
Kļūda	305	(1,97) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par labu cilvēku	4	7,58**	0,02
Uzskati par labu cilvēku x dzimums	4	0,58	0,00
Uzskati par labu cilvēku x vecums	4	0,38	0,00
Uzskati par labu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	4,79**	0,02
Uzskati par labu cilvēku x tautība	4	13,37**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	4	1,67	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	4	2,11	0,01
Kļūda	1220	(0,23) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu, tika konstatēts, ka grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam tīrība / svētums ($M1=3,99$, $SD=0,74$, $M2=3,76$, $SD=0,84$), $t(140)=-2,56$, $p<0,05$. Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **ļauņu** cilvēku grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu, tika konstatēts, ka atšķirības nepastāv (skat. 7. attēlu).

7. attēls. Uzskatu par labu un jaunu cilvēku vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc sociālā konservatīvisma indeksa dalījuma

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **jaunu** cilvēku un dzimuma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,04$, uzskatu par jaunu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,04$. Uzskatu par jaunu cilvēku un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Uzskatu par jaunu cilvēku, tautības un sociālā konservatīvisma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 21. tabulā.

21. tabula. Uzskatu par ļaunu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni x 2 etnolingvistiskajām grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	3,33	0,01
Vecums	1	0,01	0,00
Reliģijas nozīmīgums	1	1,00	0,00
Tautība	1	3,23	0,01
Grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	1	1,12	0,00
Tautība x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	1	0,43	0,00
Kļūda	304	(4,62) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par ļaunu cilvēku	4	2,45*	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x dzimums	4	2,40*	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x vecums	4	0,57	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	0,63	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība	4	4,34**	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	4	0,31	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni	4	0,39	0,00
Kļūda	1216	(0,28) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

3. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc atbalsta brīvajam tīrgum indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tīrgum parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **labu** cilvēku un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,06$, uzskatu par labu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,09$, uzskatu par labu cilvēku un atbalsta brīvajam tīrgum mijiedarbības efekts tuvs statistiskajai nozīmībai, parciālā $\eta^2=0,04$. Uzskatu par labu cilvēku, tautības un atbalsta brīvajam tīrgum mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 22. tabulā.

22. tabula. Uzskatu par labu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	11,02**	0,04
Vecums	1	3,39	0,01
Reliģijas nozīmīgums	1	0,00	0,00
Tautība	1	0,28	0,00
Grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	4,50*	0,02
Tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	2,17	0,01
Kļūda	249	(2,04) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par labu cilvēku	4	6,63	0,03
Uzskati par labu cilvēku x dzimums	4	0,57	0,00
Uzskati par labu cilvēku x vecums	4	0,50	0,00
Uzskati par labu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	3,05*	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība	4	11,06**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	2,66	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	0,88	0,00
Kļūda	996	(0,24) ^a	

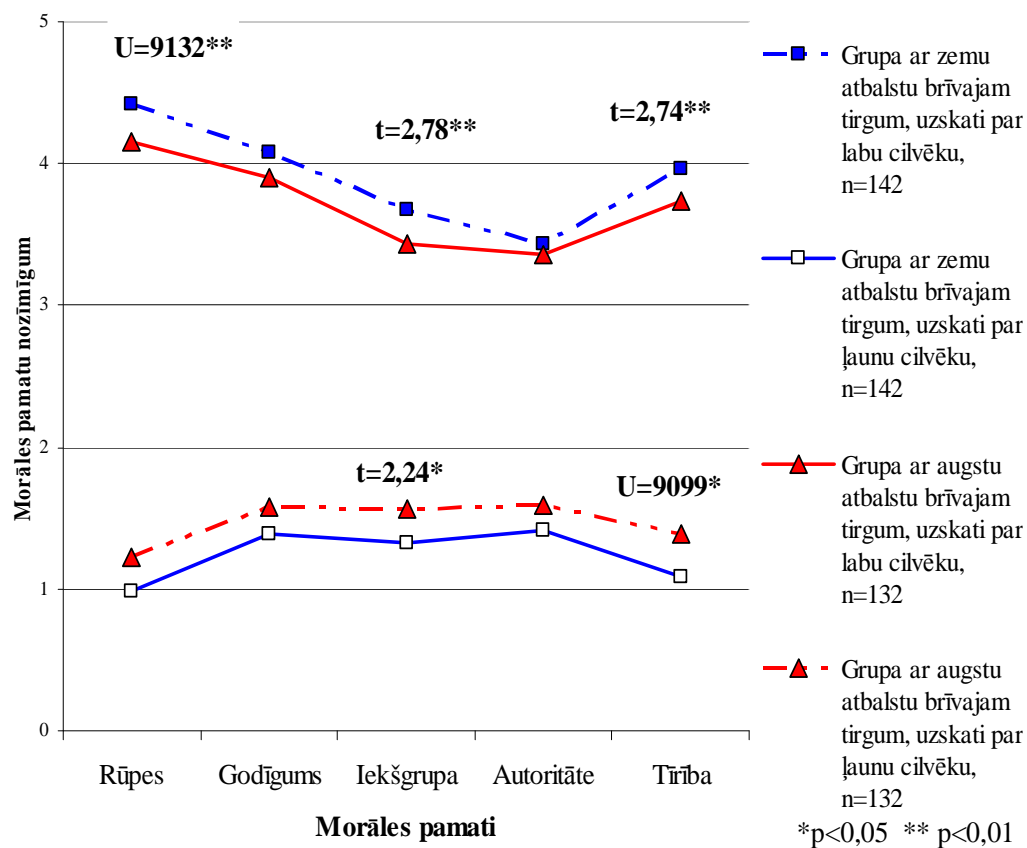
a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum, tika konstatēts, ka grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piešķir mazāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/ rūpes ($MI=4,14$, $SD=0,84$, $M2=4,42$, $SD=0,62$), $U(132)=9132$, $p<0,001$, iekšgrupa /lojalitāte ($MI=3,41$, $SD=0,77$, $M2=3,67$, $SD=0,76$), $t(132)=2,78$, $p<0,001$, tīrība / svētums ($MI=3,70$, $SD=0,84$, $M2=3,97$, $SD=0,76$), $t(132)=2,74$, $p<0,001$ (skat. 8. attēlu).

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **jaunu** cilvēku grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum, tika konstatēts, ka grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piedēvē jaunam cilvēkam augstāku nozīmi morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($MI=1,61$, $SD=1,02$, $M2=1,34$, $SD=0,99$), $t(132)=2,24$, $p<0,05$ un tīrība / svētums ($MI=1,42$, $SD=1,10$, $M2=1,10$, $SD=0,97$), $U(132)=9099$, $p<0,05$ (skat. 8. attēlu).

8. attēls. Uzskatu par labu un jaunu cilvēku vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa dalījuma

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum neparādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **jaunu** cilvēku un dzimuma vai vecuma, vai tautības mijiedarbības efektu. Uzskatu par jaunu cilvēku, tautības un atbalsta brīvajam tirgum mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 23. tabulā.

23. tabula. Uzskatu par ļaunu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	5,04*	0,02
Vecums	1	0,00	0,00
Reliģijas nozīmīgums	1	0,01	0,00
Tautība	1	0,07	0,00
Grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	4,55*	0,02
Tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	1	1,69	0,01
Kļūda	250	(4,54) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par ļaunu cilvēku	4	1,42	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x dzimums	4	1,33	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x vecums	4	0,47	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	0,35	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība	4	1,98	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	0,90	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu atbalstu brīvajam tirgum	4	2,97*	0,01
Kļūda	1000	(0,27) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

3. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar liberālu un konservatīvo politiskās orientācijas pašnovērtējumu parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **labu** cilvēku un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,06$, uzskatu par labu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,09$. Uzskatu par labu cilvēku un politiskās orientācijas mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Uzskatu par labu cilvēku, tautības un politiskās orientācijas mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 24. tabulā.

24. tabula. Uzskatu par labu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupām x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

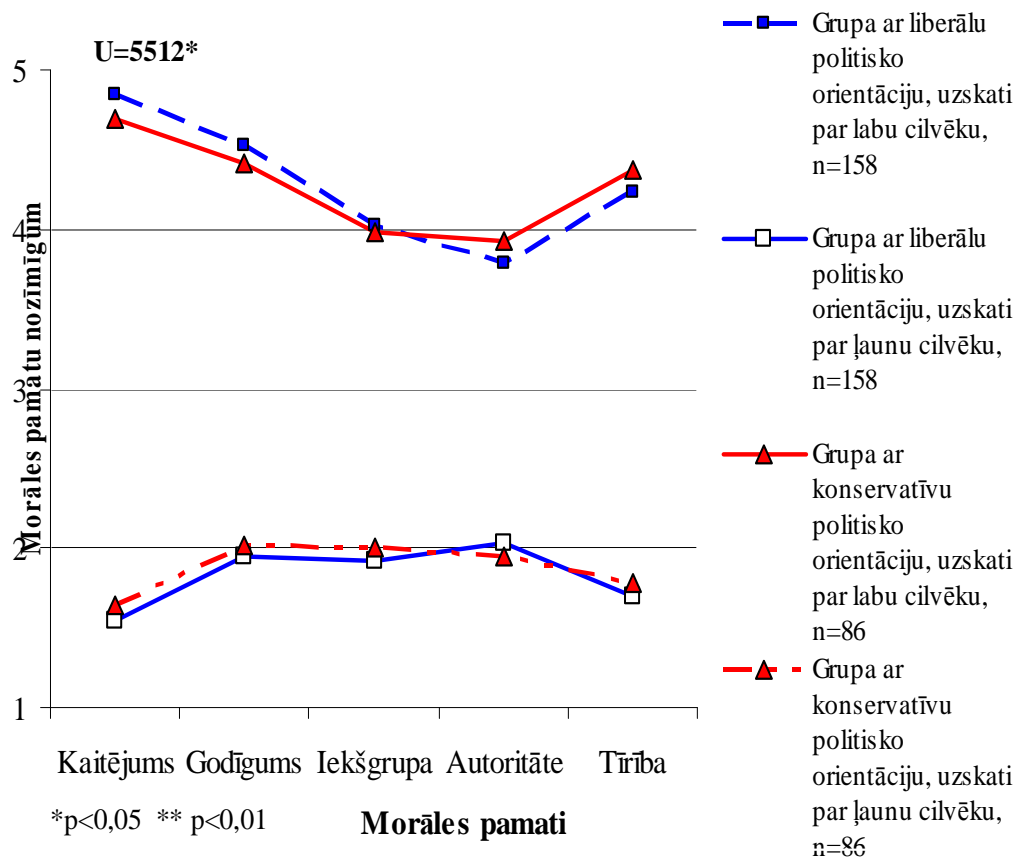
<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	7,37**	0,04
Vecums	1	5,11*	0,02
Reliģijas nozīmīgums	1	0,31	0,00
Tautība	1	0,23	0,00
Politiskās orientācijas grupas	1	0,00	0,00
Tautība x politiskās orientācijas grupas	1	0,02	0,00
Kļūda	205	(1,98) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par labu cilvēku	4	9,22**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x dzimums	4	0,40	0,00
Uzskati par labu cilvēku x vecums	4	0,33	0,00
Uzskati par labu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	2,65*	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība	4	9,35**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x politiskās orientācijas grupas	4	2,82*	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība x politiskās orientācijas grupas	4	0,80	0,00
Kļūda	820	(0,23) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās ideoloģijas pašnovērtējumu, tika konstatēts, ka grupa ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu piešķir lielāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam kaitējums/ rūpes ($M1=4,36$, $SD=0,71$, $M2=4,22$, $SD=0,69$), $U(158)=5512$, $p<0,05$, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **jaunu** cilvēku grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās ideoloģijas pašnovērtējumu, atšķirības netika konstatētas (skat. 9. attēlu).

9. attēls. Uzskatu par labu un jaunu cilvēku vidējie vērtējumi respondentu grupās pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma dalījuma

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar liberālu un konservatīvo politiskās orientācijas pašnovērtējumu neparādīja statistiski nozīmīgus uzskatu par **jaunu** cilvēku un citu mainīgo mijiedarbības efektus. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 25. tabulā.

25. tabula. Uzskatu par ļaunu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupām x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	5,66*	0,03
Vecums	1	1,01	0,01
Reliģijas nozīmīgums	1	0,02	0,00
Tautība	1	0,06	0,00
Politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	1	0,05	0,00
Tautība x politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	1	1,62	0,01
Kļūda	201	(3,86) ^a	
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par ļaunu cilvēku	4	1,40	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x dzimums	4	2,38*	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x vecums	4	0,82	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	0,63	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība	4	2,08	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	4	1,69	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība x politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupas	4	0,30	0,00
Kļūda	804	(0,31) ^a	

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku respondentiem ar atšķirīgu reliģijas nozīmīgumu, tika konstatēts, ka cilvēki, kuriem reliģija ir nozīmīga un kuri vērtē sevi kā reliģiozus un ļoti reliģiozus, piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam tīrība /svētums ($M1=3,98$, $SD=0,75$, $M2=3,76$, $SD=0,84$), $t(208)=2,64$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku divām etnolingvistiskajām grupām (latviešiem un krieviem), tika konstatēts, ka krievu respondenti piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam kaitējums /rūpes ($M1=4,43$, $SD=0,64$, $M2=4,34$, $SD=0,75$), $t(193)=-2,75$, $p<0,001$. Savukārt, latviešu respondenti piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($M1=3,70$, $SD=0,76$, $M2=3,52$, $SD=0,78$), $t(200)=2,37$, $p<0,05$ un autoritāte /cieņa ($M1=3,57$, $SD=0,82$, $M2=3,31$, $SD=0,99$), $t(200)=2,81$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku vīriešiem un sievietēm, tika konstatēts, ka sievietes piešķir augstāku nozīmi visiem laba cilvēka morāles pamatiem: kaitējums/ rūpes ($M1=4,40$, $SD=0,63$, $M2=4,16$, $SD=0,86$), $t(280)=3,04$, $p<0,001$; godīgums /savstarpīgums ($M1=4,11$, $SD=0,67$, $M2=3,94$, $SD=0,78$), $t(280)=2,15$, $p<0,05$; iekšgrupa /lojalitāte ($M1=3,66$, $SD=0,74$, $M2=3,49$, $SD=0,84$), $t(280)=1,87$, $p=0,06$; autoritāte /cieņa ($M1=3,51$, $SD=0,92$, $M2=3,28$, $SD=0,90$), $t(280)=2,27$, $p<0,05$; tīrība /svētums ($M1=3,94$, $SD=0,78$, $M2=3,71$, $SD=0,84$), $t(280)=2,54$, $p<0,05$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **ļāunu** cilvēku vīriešiem un sievietēm, tika konstatēts, ka vīrieši piešķir augstāku nozīmi ļāuna cilvēka saistību morāles pamatiem autoritāte /cieņa ($M1=1,63$, $SD=1,25$, $M2=1,40$, $SD=1,02$), $t(110)=-1,42$, $p=0,05$; tīrība /svētums ($M1=1,37$, $SD=1,11$, $M2=1,13$, $SD=0,96$), $t(110)=-2,12$, $p<0,05$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **ļāunu** cilvēku divām tautību grupām (latviešiem un krieviem), tika konstatēts, ka latviešu respondenti piešķir augstāku nozīmi ļāuna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($M1=1,56$, $SD=1,02$, $M2=1,31$, $SD=0,94$), $t(198)=2,57$, $p<0,05$ un autoritāte /cieņa ($M1=1,61$, $SD=1,10$, $M2=1,31$, $SD=1,05$), $t(198)=2,79$, $p<0,001$.

Kā liecina trešās hipotēzes pārbaudes rezultāti ideoloģiskās orientācijas grupās, hipotēze ir daļēji apstiprinājusies:

1. grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam tīrība / svētums, kas apstiprina pētījuma hipotēzi. Atšķirības uzskatos par ļāunu cilvēku grupām ar zemu un augstu sociālo konservatīvismu nepastāv;
2. grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas saskan ar konservatīvu orientāciju) piešķir mazāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam kaitējums/ rūpes, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi, un piešķir mazāku nozīmi laba cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte, tīrība / svētums, kas ir pretrunā ar pētījuma hipotēzi.
3. grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas saskan ar konservatīvu orientāciju) piedēvē augstāku nozīmi ļāuna cilvēkam saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte un tīrība / svētums, kas ir pretrunā ar pētījuma hipotēzi;
4. grupa ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu piešķir lielāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam kaitējums/ rūpes, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi un apstiprina pētījuma hipotēzi;
5. uzskatos par ļāunu cilvēku grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās ideoloģijas pašnovērtējumu atšķirības netika konstatētas.

3.5. Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar morāles pamatu nozīmīgumu analīze

Lai pārbaudītu pētījuma 4. hipotēzi, ka grupās ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; tas nozīmē, ka grupā ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir saskaņotāki, salīdzinot ar grupu, kurai individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums ir vidēji izteikts, vispirms tika pārbaudīts, vai iekšgrupas kopīgā realitāte pastāv uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupās ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu, pēc tam - grupās ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu.

4. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc individuālās morāles pamatu indeksa

Pēc individuālās morāles pamatu indeksa izlase tika dalīta trīs apakšgrupās. Izlases daļa, kurai individuālās morāles pamatu indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu; izlases daļa, kurai individuālās morāles pamatu indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu. Izlases daļa, kurai individuālās morāles pamatu indeksa lielums ir no 34 procentiles līdz 66 procentilei, veido grupu ar vidēju individuālās morāles pamatu nozīmīgumu.

Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku individuālās morāles pamatu nozīmīguma grupās analīzes izlasi veido 379 cilvēki, no tiem 120 respondentiem ir zems individuālās morāles pamatu nozīmīgums, 114 – vidējs, bet 145 – augsts individuālās morāles pamatu nozīmīgums. Individuālās morāles pamatu nozīmīguma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašnovērtējuma. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām ar zemu, vidēju un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu ievietoti 5. pielikuma 11. tabulā.

Analīzē tiek operacionalizēta iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku. Tās rēķināšanā ir izmantots Levina tests, ar kura palīdzību grupām ar zemu un ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu uzskatu par labu un ļaunu cilvēku vidējās variācijas (dispersijas) tiek salīdzinātas ar vidējās grupas variāciju, vēršot uzmanību uz to, kādā virzienā ir atšķirības tur, kur starp dispersijām ir statistiski nozīmīga atšķirība (kurā grupā dispersija ir lielāka). Par kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersija ir mazāka par vidējās grupas dispersiju.

Kā liecina Levina testa rezultāti, grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu pastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par **labu** cilvēka individuālās

morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums (Levina testa rezultātus skat. 26. tabulā). Pastāv statistiski nozīmīgas dispersiju atšķirības grupā ar zemu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu uzskatos par laba cilvēka pamatsistēmām kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte un tīrība /svētums un ļauna cilvēka morāles pamatiem lojalitāte /piederība grupai un autoritāte /cieņa, bet tie neveido kopīgo realitāti, jo šīs grupas vidējā dispersija ir lielāka par vidējās grupas dispersiju (rezultātus skat. 26. tabulā).

26. tabula. Levina tests grupu ar zemu, vidēju un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju salīdzināšanai

Morāles pamati	1. grupa zems individuālās morāles pamatu nozīmīgums n=120		2. grupa vidējs individuālās morāles pamatu nozīmīgums n=114		3. grupa augsts individuālās morāles pamatu nozīmīgums n=145
	SD1 ²	Levina F	SD2 ²	Levina	SD3 ²
Uzskati par labu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,83>	32,99**	0,32	9,19**	0,20<
Godīgums /savstarpīgums	0,75>	19,15**	0,36	3,85*	0,30<
Iekšgrupa /lojalitāte	0,74>	9,08**	0,44	1,72	0,60
Autoritāte /cieņa	0,87	3,01	0,66	0,93	0,89
Tīrība /svētums	0,72>	10,68**	0,45	2,47	0,62
Uzskati par ļaunu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,91	0,68	1,13	0,29	1,15
Godīgums /savstarpīgums	1,08	0,00	1,11	0,01	1,13
Iekšgrupa /lojalitāte	1,09>	4,42*	0,93	0,16	0,88
Autoritāte /cieņa	1,35>	6,81**	0,99	1,86	1,17
Tīrība /svētums	0,83	1,77	0,32	0,00	0,20

Piezīme. (>) (<) nevienādības zīme norāda, ka pirmās vai trešās grupas dispersija ir statistiski nozīmīgi mazāka par otrās grupas dispersiju. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par otrās grupas dispersiju

* p<0,05. ** p<0,01

4. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc saistību morāles pamatsistēmu indeksa

Analīzē tiek operacionalizēta iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku. Tās rēķināšanā ir izmantots Levina tests, ar kura palīdzību grupām ar zemu un ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskatu par labu un ļaunu cilvēku vidējās variācijas (dispersijas) tiek salīdzinātas ar vidējās grupas variāciju, vērsot uzmanību uz to, kādā virzienā ir atšķirības tur, kur starp dispersijām ir statistiski nozīmīga atšķirība (kurā grupā dispersija ir lielāka). Par kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par vidējās grupas dispersiju.

Pēc saistību morāles pamatu indeksa izlase tika dalīta trīs apakšgrupās. Izlases daļa, kurai saistību morāles pamatu indeksa lielums ir no zemākās vērtības līdz 33 procentilei, veido grupu ar zemu saistību morāles pamatu nozīmīgumu; izlases daļa, kurai saistību morāles pamatu

indeksa lielums ir no 67 procentiles līdz augstākai vērtībai, veido grupu ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Izlases daļa, kurai saistību morāles pamatu indeksa lielums ir no 34 procentilei līdz 66 procentilei, veido grupu ar vidēju saistību morāles pamatu nozīmīgumu.

Iekšgrupas kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistību morāles pamatu nozīmīguma grupās analīzes izlasi veido 370 cilvēki, no tiem 130 respondentiem ir zems saistību morāles pamatu nozīmīgums, 110 – vidējs, bet 130 – augsts saistību morāles pamatu nozīmīgums. Saistību morāles pamatu nozīmīguma grupas tiek salīdzinātas pēc dzimuma, vecuma, tautības, reliģijas nozīmīguma, izglītības līmeņa un politiskās orientācijas pašvērtējuma. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām ar zemu, vidēju un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu ievietoti 5. pielikuma 12. tabulā.

Kā liecina Levina testa rezultāti, pastāv statistiski nozīmīgas dispersiju atšķirības grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskatos par **labu** cilvēka pamatiem kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums un tās veido iekšgrupas kopīgo realitāti uzskatos par labu cilvēku, jo šīs grupas vidējā dispersija mazāka par vidējās grupas dispersiju (rezultātus skat. 27. tabulā).

27. tabula. Levina tests grupām ar zemu, vidēju un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju salīdzināšanai

Morāles pamati	1. grupa zems saistību morāles pamatu nozīmīgums n=130		2. grupa vidējs saistību morāles pamatu nozīmīgums n=110		3. grupa augsts saistību morāles pamatu nozīmīgums n=130
	SD1 ²	Levina F	SD2 ²	Levina F	SD3 ²
Uzskati par labu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,63	0,00	0,62	13,74**	0,30<
Godīgums /savstarpīgums	0,61	0,34	0,63	7,41**	0,32<
Iekšgrupa /lojalitāte	0,62	0,37	0,71	11,83**	0,39<
Autoritāte /cieņa	1,05	2,48	0,80	6,95**	0,48<
Tīrība /svētums	0,78	3,55	0,60	6,37**	0,32<
Uzskati par ļaunu cilvēku					
Kaitējums /rūpes	0,90	0,01	0,88	3,07*	1,36>
Godīgums /savstarpīgums	0,99	0,08	1,01	0,86	1,22
Iekšgrupa /lojalitāte	0,90	0,00	0,90	0,52	1,05
Autoritāte /cieņa	1,04	0,99	1,17	0,00	1,27
Tīrība /svētums	0,77	1,37	0,95	0,72	1,21

Piezīme. (<) (>) nevienādības zīme norāda, ka pirmās vai trešās grupas dispersija ir statistiski nozīmīgi mazāka par vidējās grupas dispersiju. Par iekšgrupas kopīgo realitāti var runāt tajā grupā, kur dispersija ir mazāka par vidējās grupas dispersiju

* p<0,05. ** p<0,01

Pastāv statistiski nozīmīgas dispersiju atšķirības grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu uzskatos par **ļauna** cilvēka morāles pamatiem kaitējums /rūpes, bet tas neveido kopīgo realitāti, jo šīs grupas vidējā dispersija ir lielāka par vidējās grupas dispersiju (rezultātus skat. 27. tabulā).

Kā liecina ceturtās hipotēzes pārbaudes rezultāti morāles pamatu nozīmīguma grupās, hipotēze ir daļēji apstiprinājusies:

1. grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu pastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums;
2. grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv statistiski nozīmīga iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka pamatiem kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums.

3.6. Starpgrupu kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistības ar morāles pamatu nozīmīgumu analīze

Analīzē tiek operacionalizēta starpgrupu kopīgā realitāte vai tās trūkums. Starpgrupu atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu liecina par kopīgās realitātes trūkumu starp abām grupām; starpgrupu atšķirību neesamība nozīmē, ka starp abām grupām pastāv kopīgā realitāte (Dimdins & Montgomery, 2004).

Lai rastu apstiprinājumu pētījuma 5. hipotēzei, ka *starp grupām ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē uzskatos par labu un ļaunu cilvēku, tas nozīmē, ka grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piedāvās labam cilvēkam individuālās morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – saistību morāles pamatu svarīgumu, bet grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju), piedāvās labam cilvēkam visu morāles pamatu svarīgumu un ļaunam – visu morāles pamatu nenozīmīgumu*, tika izmantots jaukts dispersijas analīzes modelis:

5 (uzskati par labu (ļaunu) cilvēku) x 2 (morāles pamatu nozīmīguma grupas) x
2 (etnolingvistiskās grupas),

- kur uzskati par labu (ļaunu) cilvēku ir atkārtoti mērītais mainīgais; morāles pamatu nozīmīgums ir starpgrupu mainīgais; piederība etnolingvistiskajai grupai (latviešu, krievu) ir starpgrupu mainīgais;
- šī analīze tika atkārtota divas reizes, mērot morāles pamatu nozīmīgumu divos veidos: kā individuālās morāles pamatu nozīmīgumu un kā saistību morāles pamatu nozīmīgumu;
- vecums, dzimums, un reliģijas nozīmīgums tika iekļauti analīzē kā kovariatīvie mainīgie.

5. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc individuālo morāles pamatu indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **labu** cilvēku un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,14$, uzskatu par labu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,08$, uzskatu par labu cilvēku un individuālās morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,04$. Uzskatu par labu cilvēku, tautības un individuālās morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 28. tabulā.

28. tabula. Uzskatu par labu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η^2</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	2,74	0,01
Vecums	1	5,55*	0,02
Reliģijas nozīmīgums	1	0,39	0,00
Tautība	1	0,19	0,00
Grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	29,22**	0,11
Tautība x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	3,82	0,02
Kļūda	247 (2,11)		
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par labu cilvēku	4	9,51**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x dzimums	4	0,56	0,00
Uzskati par labu cilvēku x vecums	4	0,23	0,00
Uzskati par labu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	8,65**	0,03
Uzskati par labu cilvēku x tautība	4	7,28**	0,03
Uzskati par labu cilvēku x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu	4	2,46*	0,01
Uzskati par labu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu	4	0,39	0,00
Kļūda	998 (0,23)		

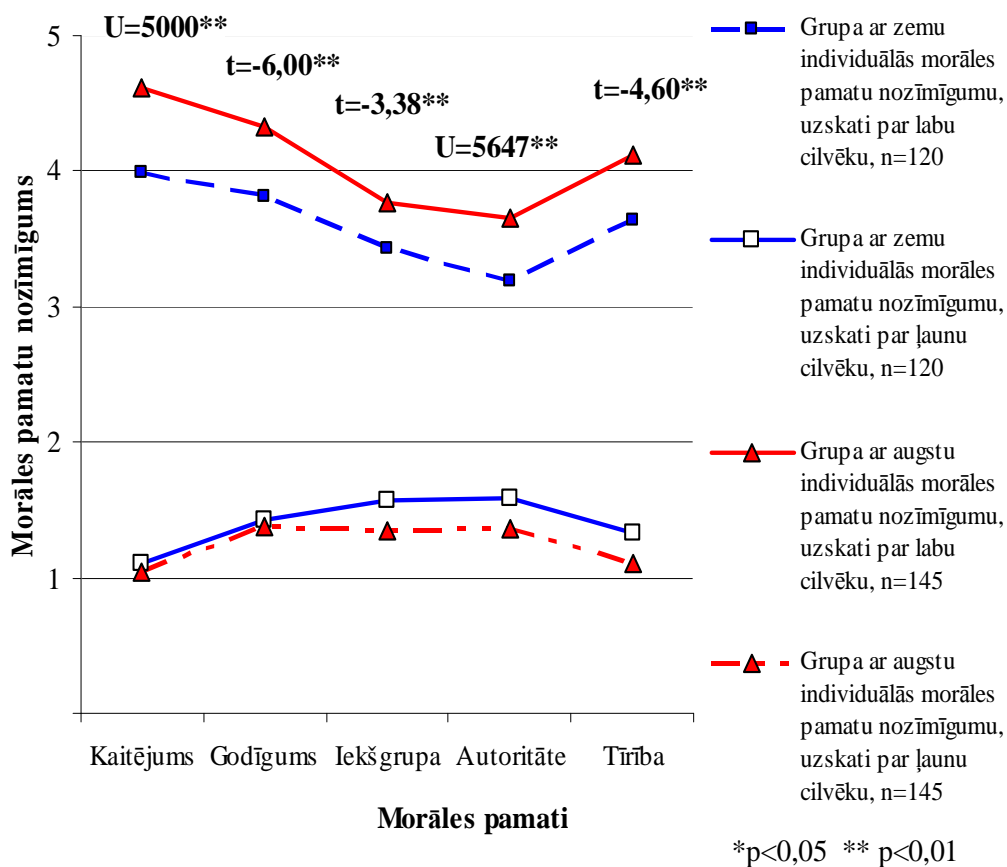
a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu, tika konstatēts, ka grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi visiem laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums /rūpes ($MI=4,62$, $SD=0,46$; $M2=4,00$, $SD=0,88$), $U(152)=5000$, $p<0,05$, godīgums /savstarpīgums ($MI=4,32$, $SD=0,55$; $M2=3,81$, $SD=0,84$), $t(152)=-6,00$, $p<0,001$, iekšgrupa /lojalitāte ($MI=3,77$, $SD=0,78$; $M2=3,43$, $SD=0,84$), $t(152)=-3,38$, $p<0,001$, autoritāte /cieņa ($MI=3,66$;

$SD=0,94$; $M2=3,19$, $SD=0,88$), $U(152)=5647$, $p<0,001$, tīrība / svētums ($M1=4,11$; $SD=0,79$; $M2=3,65$, $SD=0,84$), $t(152)=-4,60$, $p<0,001$ (skat. 10. attēlu).

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **ļāunu** cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu atšķirības netika konstatētas (skat. 10. attēlu).

10. attēls. Uzskatu par labu un ļāunu cilvēku vidējie vērtējumi grupās pēc individuālās morāles pamatu indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **ļāunu** cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,02$. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 29. tabulā.

29. tabula. Uzskatu par ļaunu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu x 2 etnolingvistiskajām grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	3,02	0,01
Vecums	1	0,37	0,00
Reliģijas nozīmīgums	1	0,26	0,00
Tautība	1	1,90	0,01
Grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	0,72	0,00
Tautība x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	2,40	0,01
Kļūda	242 (4,56)		
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par ļaunu cilvēku	4	2,12	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x dzimums	4	1,30	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x vecums	4	0,10	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	1,51	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība	4	5,93*	0,02
Uzskati par ļaunu cilvēku x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu	4	1,02	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu	4	0,65	0,00
Kļūda	968 (0,27)		

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

Uzskatu par ļaunu cilvēku un individuālās morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Uzskatu par ļaunu cilvēku, tautības un individuālās morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku respondentiem ar atšķirīgu reliģijas nozīmīgumu, tika konstatēts, ka cilvēki, kuriem reliģija ir nozīmīga un kuri vērtē sevi kā reliģiozus un ļoti reliģiozus, piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam tīrība /svētums ($M1=3,98$, $SD=0,75$, $M2=3,76$, $SD=0,84$), $t(208)=2,64$, $p=0,001$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku divām etnolingvistiskajām grupām (latviešiem un krieviem), tika konstatēts, ka krievu respondenti piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatam kaitējums /rūpes ($M1=4,43$, $SD=0,64$, $M2=4,34$, $SD=0,75$), $t(193)=2,75$, $p<0,001$. Savukārt, latviešu respondenti piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($M1=3,70$, $SD=0,76$, $M2=3,52$, $SD=0,78$), $t(200)=2,37$, $p<0,05$ un autoritāte /cieņa ($M1=3,57$, $SD=0,82$, $M2=3,31$, $SD=0,99$), $t(200)=2,81$, $p<0,001$.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **ļāunu** cilvēku divām tautību grupām (latviešiem un krieviem), tika konstatēts, ka latviešu respondenti piešķir augstāku nozīmi ļāuna cilvēka saistību

morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($M1=1,56$, $SD=1,02$, $M2=1,31$, $SD=0,94$), $t(198)=2,57$, $p<0,05$ un autoritāte /cieņa ($M1=1,61$, $SD=1,10$, $M2=1,31$, $SD=1,05$), $t(198)=2,79$, $p<0,001$.

5. hipotēzes pārbaude, izmantojot respondentu dalījumu pēc saistību morāles pamatu indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **labu** cilvēku un reliģijas nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,10$, uzskatu par labu cilvēku un tautības mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,07$, uzskatu par labu cilvēku un saistību morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2=0,09$. Uzskatu par labu cilvēku, tautības un saistību morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 30. tabulā.

30. tabula. Uzskatu par labu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

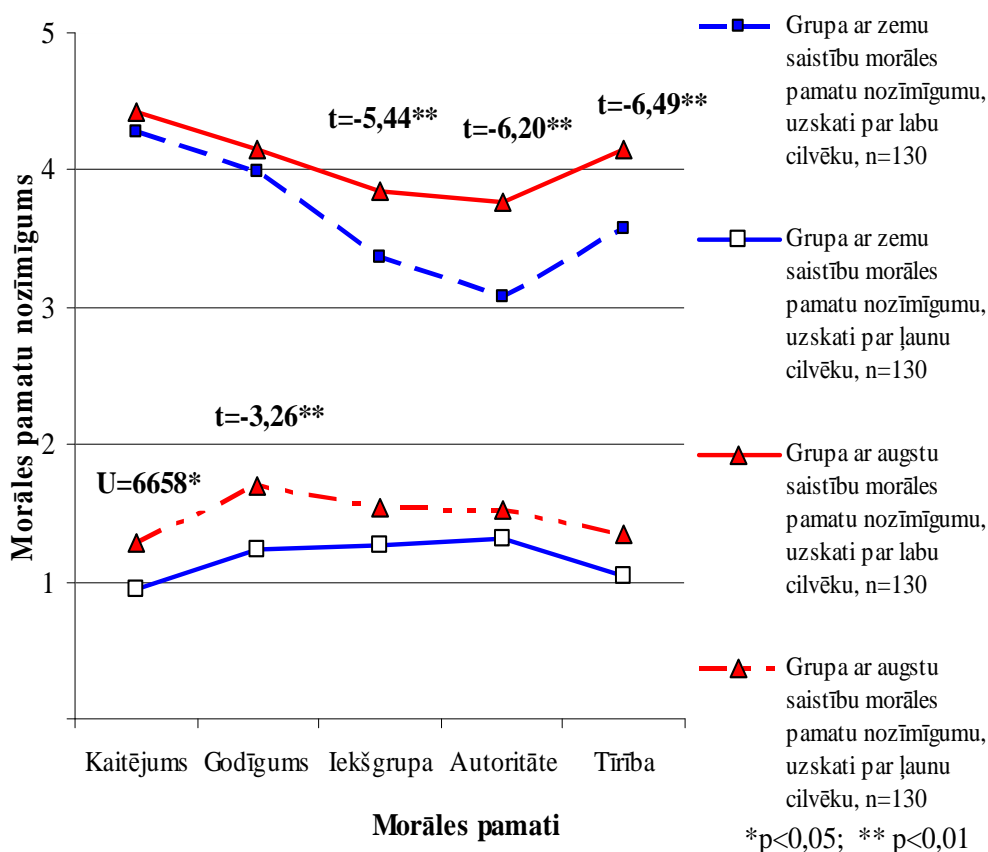
<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η^2</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	4,87*	0,02
Vecums	1	1,77	0,01
Reliģijas nozīmīgums	1	0,02	0,00
Tautība	1	1,31	0,01
Grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	24,71**	0,09
Tautība x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	1,17	0,01
Kļūda	240 (1,75)		
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par labu cilvēku	4	7,93**	0,03
Uzskati par labu cilvēku x dzimums	4	1,13	0,01
Uzskati par labu cilvēku x vecums	4	0,25	0,00
Uzskati par labu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	5,33**	0,02
Uzskati par labu cilvēku x tautība	4	7,79**	0,03
Uzskati par labu cilvēku x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	4	10,65**	0,04
Uzskati par labu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	4	1,70	0,01
Kļūda	960 (0,22)		

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **labu** cilvēku grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu, tika konstatēts, ka grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte ($M1=3,84$, $SD=0,63$, $M2=3,36$, $SD=0,78$), $t(142)=-5,44$, $p<0,001$, autoritāte /cieņa ($M1=3,75$, $SD=0,71$,

$M_2=3,07$, $SD=1,02$), $t(142)=-6,20$, $p<0,001$, tīrība /svētums ($M_1=4,16$, $SD=0,58$, $M_2=3,55$, $SD=0,89$), $t(142)=-6,49$, $p<0,001$ (skat. 11. attēlu).

11. attēls. Uzskatu par labu un jaunu cilvēku vidējie vērtējumi grupās pēc saistību morāles pamatu indeksa

Jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu, parādīja statistiski nozīmīgu uzskatu par **jaunu** cilvēku un saistību morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efektu, parciālā $\eta^2 = 0,04$. Uzskatu par jaunu cilvēku, tautības un saistību morāles pamatu nozīmīguma mijiedarbības efekts nav statistiski nozīmīgs. Visus starpgrupu mērījuma un atkārtotā mērījuma efektus skatīt 31. tabulā.

Salīdzinot ar t-testu uzskatus par **jaunu** cilvēku grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu, tika konstatēts, ka grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi jauna cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes ($M_1=1,28$, $SD=1,23$; $M_2=0,94$, $SD=0,95$), $U(142)=6658^*$, $p<0,05$, godīgums /savstarpīgums ($M_1=1,68$, $SD=1,12$; $M_2=1,24$, $SD=1,01$), $t(142)=-3,26$, $p<0,001$ (skat. 11. attēlu).

31. tabula. Uzskatu par ļaunu cilvēku jauktā dispersiju kovariātu analīze 2 grupām ar zemu un augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu x 2 tautību grupām, kontrolējot vecumu, dzimumu un reliģijas nozīmīgumu

<i>Dispersijas avots</i>	<i>df</i>	<i>F</i>	<i>η²</i>
Starpgrupu mērījumu mainīgie			
Dzimums	1	2,40	0,01
Vecums	1	0,05	0,00
Reliģijas nozīmīgums	1	0,06	0,00
Tautība	1	1,53	0,01
Grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	4,04*	0,02
Tautība x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	1	2,14	0,01
Kļūda	237 (4,58)		
Atkārtoto mērījumu mainīgie			
Uzskati par ļaunu cilvēku	4	1,39	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x dzimums	4	1,00	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x vecums	4	1,21	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x reliģijas nozīmīgums	4	0,76	0,00
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība	4	3,31*	0,01
Uzskati par ļaunu cilvēku x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	4	4,11**	0,02
Uzskati par ļaunu cilvēku x tautība x grupas ar zemu un augstu saistību morāles pamatsistēmu nozīmīgumu	4	1,33	0,01
Kļūda	948 (0,27)		

a Iekavās norādīts mērījuma vidējās vērtības kļūdas kvadrāts

*p < 0,05. **p < 0,01

Kā liecina piektās hipotēzes pārbaudes rezultāti morāles pamatu nozīmīguma grupās, hipotēze ir apstiprinājusies:

1. grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi visiem laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/ rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa, tīrība /svētums;
2. uzskatos par ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu atšķirības netika konstatētas;
3. grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi laba cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte/cieņa, tīrība svētums;
4. grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piešķir augstāku nozīmi ļauna cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/ rūpes, godīgums /savstarpīgums.

4. Iztirzājums

Pētījums apvieno politiskās ideoloģijas, kopīgās realitātes un intuitīvās morāles teorijas, skatot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku kā kopīgās realitātes atskaites punktu, lai labāk saprastu, kā politiskā ideoloģija veido kopīgo realitāti. Politiskā ideoloģija šajā darbā ir apskatīta saturiski trīs dažādos veidos – pētot sociālo konservatīvismu, atbalstu brīvajam tirgum un politiskās orientācijas pašnovērtējumu; un metodoloģiski ir pētīta trīs dažādos veidos – pētot morāles pamatus grupām ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju, pētot kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku, kā arī pētot morāles pamatu nozīmīgumu, vērsot uzmanību uz to, kādi morāles pamati ir kopīgās realitātes veidošanās pamatā. Iztirzājuma daļā tiek analizēti iegūtie rezultāti saistībā ar teorētiskajām atziņām trīs blokos: politiskā ideoloģija, morāles pamati un kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku kā par kopīgās realitātes atskaites punktu.

Viens no svarīgākajiem pētījuma mērķiem ir ideoloģiskās orientācijas izpēte. Šī mērķa sasniegšanai ir nepieciešams atrast metodiku, kura varētu noteikt respondentu ideoloģisko orientāciju. Šobrīd bipolāra pieeja politiskai personībai ir noteicošā politikas psiholoģijā (kā minēts Iyer, Koleva, Graham, Ditto & Haidt, iesniegts) un ir arī pētījumi, kas saista bipolāro pieeju ar morāles pamatiem (skatīties Haidt & Graham, 2007; Haidt, Graham & Josef, 2008). Tāpēc ir meklētas metodikas, kas varētu mērīt liberālu un konservatīvu politisko ideoloģiju. Pirms pētījuma ir veidotas fokusa grupas, lai noskaidrotu, vai Latvijas jaunieši izprot atšķirības starp liberālu un konservatīvu ideoloģiju. Tiek veidotas divas fokusa grupas no latviešu un krievu etnolingvistisko grupu jauniešiem, kuru rezultāti parāda, ka jauniešiem nav izpratnes par to, kas ir liberāla un kas ir konservatīva ideoloģija, tomēr ir novērota intuitīva šo jēdzienu izpratne. Ņemot vērā šo apstākli, pētījumā ir izmēģinātas vairākas politisko uzskatu aptaujas: politisko attieksmju aptauja, politisko uzskatu pašnovērtējuma skala, kapitālisma skala, egalitārisma skala. Kā liecina pētījuma rezultāti, visām politiskās ideoloģijas aptaujām ir ļoti zema ticamība un faktoru validitāte, tāpēc aptaujas ir apvienotas kopā un ir veikta faktoru analīze, kuras rezultātā tika iegūti astoņi faktori: valsts rūpes, atbalsta brīvajam tirgum faktors, sociālā konservatīvisma, valsts kontroles, finansējuma, tradicionālais, nodokļu, noteikumu faktors.

Līdz šim veiktajos pētījumos ir konstatēti divi galvenie kritēriji, kas nosaka politisko orientāciju (Jost, Glaser, Kruglanski & Sulloway, 2003): 1) sociālo pārmaiņu pieņemšana vai nepieņemšana; 2) nevienlīdzības pieņemšana vai atraidīšana. Politiskā ideoloģija ietver sociālos un ekonomiskos jautājumus. Tāpēc pētījumā par politiskās ideoloģijas mērauklu ir izvēlēti divi faktori - *sociālā konservatīvisma faktors* ar trim jautājumiem, kas mēra attieksmi pret abortu, viendzimuma laulībām un lielāku reliģisko izpausmju brīvību skolās; *brīvā tirgus atbalsta faktors* ar trim attieksmēm: pret bezdarbnieku pabalstiem („Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik

zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu”), pret nabadzīgajiem („Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē”) un pret brīvu komercdarbību („Uzņēmējiem jābūt brīviem komercdarbības ziņā”). Diemžēl nevar apvienot sociālā konservatīvisma faktora un atbalsta brīvajam tirgum faktora rezultātus, lai ideoloģijas operacionalizācija būtu precīzāka, jo šie faktori savstarpēji nekorelē. Līdztekus tiek lietota arī *politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala*, ko iesaka izmantot Džosts (Jost, 2006).

Kā liecina iegūto skalu korelatīvā analīze, izmantojot arī politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu, reliģijas nozīmīgumu un morāles pamatu nozīmīguma indeksu, ar konservatīvisma noteikšanu problēmu nav, jo *sociālā konservatīvisma faktors* pozitīvi korelē ar *politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalu*, reliģiozitātes nozīmīgumu un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Tas varētu nozīmēt, ka visi šie konstrukti ir saistīti kopā un mēra konservatīvu politisko orientāciju. Savukārt, *atbalsta brīvajam tirgum faktors* negatīvi korelē ar individuālo morāles pamatu nozīmīgumu, kas saskan ar morāles pamatu teoriju, un nemaz nekorelē ar politiskās orientācijas pašnovērtējumu *politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalā*. Savstarpējās korelācijas nepastāv *sociālā konservatīvisma faktoram* un *atbalsta brīvajam tirgum faktoram*, kas nozīmē, ka Latvijas kultūrvidē politiskās ideoloģijas sociālais un ekonomiskais mērījums nav saistīts, bet ir divi neatkarīgi mainīgie, kas līdztekus nedefinē ideoloģiju. Tas ir interesants rezultāts, un tas nozīmē, ka Latvijā ir vajadzīgi citi ideoloģijas mērījumi un ir nepieciešams veidot piemērotākus instrumentus ideoloģijas operacionalizēšanai.

Politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalas rezultāti rāda, ka respondenti vērtē savus politiskos uzskatus vairāk kā liberālus. To var skaidrot ar pētījuma izlases vecumu un sastāvu, jo izlasi veido dažādu augstskolu un mācību formu studenti. Salīdzinot morāles pamatu profilu politiskās orientācijas pašnovērtējuma skalai un sociālā konservatīvisma skalai, jāsaka, ka iegūti līdzīgi rezultāti. Tas nozīmē, ka atkarībā no grupas izglītības un politiskās kompetences, *politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala* ir izmantojama Latvijas kultūrvidē.

Kā liecina fokusa grupu darbs, kurš ir organizēts aptauju jautājumu precizēšanas stadijā, jaunieši atbildes par liberālismu un konservatīvismu dod intuitīvi. Tas saskan ar Džosta (Jost, 2006) ideju par to, ka cilvēkiem piemīt latentā ideoloģija, pat ja tie neapzinās ideoloģijas saturu.

Viens no pētījuma mērķiem ir pārbaudīt, vai morāles pamatu hipotēze ir apstiprināma arī Latvijas kultūrvidē. Balstoties uz teorētiskajām atziņām (Haidt & Graham, 2007; Haidt, Graham & Joseph, 2008), tiek prognozētas atšķirības morāles pamatu profilos saistībā ar ideoloģisko orientāciju: cilvēkiem ar liberālu ideoloģisko orientāciju vajadzētu būt nozīmīgākiem individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums /savstarpīgums, bet konservatīvajiem – saistību morāles pamatiem. Balstoties uz šiem argumentiem, pētījumā tiek pārbaudīta morāles pamatu hipotēze, kura ir daļēji apstiprinājusies - saistību morāles pamati atšķiras respondentiem ar zemu un augstu sociālā konservatīvisma līmeni, grupai ar augstu

sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu politisko orientāciju) ir nozīmīgāks saistību morāles pamats tīrība /svētums, bet atšķirības morāles pamatam autoritāte /cieņa tuva statistiskai nozīmībai, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi. Savukārt, individuālās morāles pamatos respondentiem ar zemu un augstu sociāla konservatīvisma līmeni atšķirības nepastāv, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi. Pētot morāles pamatu hipotēzi grupām ar augstu un zemu atbalstu brīvajam tirgum, var secināt, ka grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu politisko orientāciju) ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati godīgums /savstarpīgums un kaitējums /rūpes, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi. Saistību morāles pamatos šīm grupām nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi. Salīdzinot morāles pamatus grupām ar liberālu un konservatīvu politiskās orientācijas pašnovērtējumu, ir konstatēts, ka grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu ir mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati autoritāte /cieņa, tīrība /svētums, kas saskan ar morāles pamatu hipotēzi, un nav konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, kas nesaskan ar morāles pamatu hipotēzi.

Pētījumā tiek konstatēts, ka sievietēm ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums un saistību morāles pamats tīrība /svētums. Šo morāles pamatu svarīguma atšķirības var veidot dzimumu konfliktus, kas būtu jāzina, veidojot tuvas attiecības, piemēram, ģimenē. Tiek atklāts, ka līdz ar vecumu pieaug morāles pamatu kaitējums /rūpes, tīrība /svētums nozīmīgums. Reliģijas nozīmīgums padara nozīmīgu morāles pamatu tīrība /svētums, kas saskan ar teoriju. Pastāv arī atšķirības morāles pamatu nozīmīgumā latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās. Krievu respondenti piešķir mazāku nozīmīgumu saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte un autoritāte /cieņa, savukārt, latviešu respondentiem šie morāles pamati ir ievērojami svarīgāki. Individuālās morāles pamati abās grupās neatšķiras. Pētījuma rezultāti papildina teorētisko atziņu, ka atšķirīgi morāles pamati var būt ne tikai ideoloģisko domstarpību pamatā, bet arī dzimuma, vecuma un tautību grupu vispārcilvēcisko domstarpību pamatā.

Pētījumā pirmo reizi Latvijā tiek izmantota *morāles pamatu aptaujas* (MFQ) versija ar 40 jautājumiem latviešu un krievu valodā. Morāles pamatu aptaujas autori Greiems, Heits un Noseks (Graham, Haidt & Nosek, 2008) apgalvo, ka aptauja ir veidota, meklējot labākos savienojumus starp evolucionārās un antropoloģiskās ētikas pārskatiem. Tādā veidā tiek atrasti pieci morāles pamati kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte/cieņa, tīrība /svētums. Autori uzskata, ka pietiekama MFQ skalu ticamība ir pamats aptaujas ticamībai, jo morāles pamati ir veidoti teorētiski. Tomēr 2010. gadā publicētajā rakstā autori ir atgriezušies pie idejas pārbaudīt MFQ faktoriālo validitāti (Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva & Ditto, in press), veidojot divus – individuālās un saistību morāles - faktoros.

Promocijas darbā nav apstiprinājusies šī faktoriālā struktūra, bet ir izmantota MFQ cita versija. Šobrīd autori izmanto MFQ versiju ar 30 jautājumiem, kas vēl nebija pieejama pētījuma datu ievākšanas stadijā. Pārbaudot morāles pamatu psihometriskos rādītājus aptaujas krievu un latviešu valodas versijām, var secināt, ka aptaujas psihometriskie rādītāji ir apmierinoši, aptauju ticamība ir pietiekami augsta, tāpēc šo instrumentu var izmantot pētniecībai Latvijas kultūrvidē. Turpmākajos pētījumos vajadzētu pievērsties morāles pamatu aptaujas dziļākai faktoriālās validitātes izpētei. Iespējams, vajadzētu pārdomāt jautājumus, mainīt morāles pamatu saturu, veidojot tos atbilstošākus Latvijas kultūrvidē.

Hārdins un Higinss (Hardin & Higgins, 1996) uzsver, ka priekšstats par realitāti rodas un tiek individuāli uzturēts, ja ir kopīgs ar citiem. Kopīgā realitāte regulē un nosaka sociālo mijiedarbību, ļauj apmierināt vajadzības pēc izziņas un attiecībām. Ehterhofs ar kolēģiem (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009) izdala četras galvenās kopīgās realitātes pazīmes: kopīgās realitātes balstīšanās uz fenomenoloģiski līdzīgi pārdzīvotiem iekšējiem stāvokļiem; kopīgās realitātes atskaites punkta esamība; kopīgās realitātes pamatā ir izziņas un attiecību motīvu esamība; kopīgās realitātes balstīšanās uz subjektīvu kopīgas pieredzes pārdzīvojumu. Šajā darbā par kopīgās realitātes atskaites punktu ir izmantoti uzskati par labu un ļaunu cilvēku. Labs – ļauns ir divi morālo spriedumu pretpoli. Uzskati par to, kas ir labi un kas ir slikti vai pareizi un nepareizi, kāda rīcība ir laba un kāda – ļauna, veidojas cilvēka morālās attīstības agrā bērnībā, morālās attīstības pašā sākumā, kā to skaidro Piažē un Kolberga teorijas. Šobrīd ir pieņemts uzskats, ka politiskā ideoloģija ir viens no kopīgās realitātes veidiem (Jost, Ledgerwood & Hardin, 2009).

Pētījumā kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku tiek operacionalizēta divos dažādos veidos, vispirms nosakot starpgrupu atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistībā ar politisko ideoloģiju; tas ļauj izmērīt starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē, saskaņā ar Dimdiņa un Montgomerija (Dimdins & Montgomery, 2004) atziņām, otrkārt, nosakot iekšgrupas kopīgo realitāti, mērot uzskatu par labu un ļaunu cilvēku iekšējo saskaņotību grupā. Līdz šim veiktajos pētījumos kopīgā realitāte ir pētīta kā process, kura laikā cilvēki pieskaņo savus viedokļus grupas viedoklim, bet šajā darbā, papildinot Dimdiņa un Montgomerija (Dimdins & Montgomery, 2004) pieeju, kopīgā realitāte tiek pētīta kā rezultāts, kas pastāv izkristalizējošos uzskatu par labu un ļaunu cilvēku veidā. Pētījums piedāvā arī jaunu veidu kā operacionalizēt iekšgrupas kopīgo realitāti, pētot grupas iekšējo viedokļu saskaņotību, kas līdz šim publicētajos pētījumos nav ticis izmantots.

Pētījuma rezultāti rāda, ka pastāv atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistībā ar politisko ideoloģiju. Šīs starpgrupu atšķirības ir līdzīgas morāles pamatu atšķirībām saistībā ar politisko ideoloģiju. Grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni piešķir lielāku nozīmi laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/ rūpes un tīrība / svētums. Labais tiek piedēvēts saistību

morāles pamatiem, kas apstiprina pētījuma hipotēzi. Grupa ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu politisko orientāciju) piešķir lielāku nozīmi ne tikai individuālās laba cilvēka morāles pamatam kaitējums/ rūpes, bet arī saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte un tīrība / svētums, kas varētu būt skaidrojams ar to, ka politiski liberālie, salīdzinot ar konservatīvajiem, pozitīvāk redz cilvēku, kas saskan ar teorētiskajām atziņām (Sowel, 2002). Grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu politisko orientāciju) piedēvē lielāku nozīmi ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte un tīrība / svētums. Šī grupa (kas teorētiski saskan ar konservatīvu politisko orientāciju) saista ļaunumu ar saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Savukārt, politiskās orientācijas pašnovērtējuma grupās atšķiras uzskati par laba cilvēka morāles pamatiem, cilvēki ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu saista labo ar morāles pamata kaitējums /rūpes augstu nozīmīgumu.

Pētījumā tiek konstatēts, ka pastāv dzimumu atšķirības uzskatos par ļaunu cilvēku, vīrieši piešķir lielāku nozīmīgumu ļauna cilvēka saistību morāles pamatam tīrība /svētums. Līdz ar reliģijas nozīmīgumu pieaug laba cilvēka morāles pamata tīrība /svētums nozīmīgums. Pastāv arī atšķirības uzskatos par laba un ļauna cilvēka morāles pamatiem latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās. Krievu respondenti piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums, savukārt, latviešu respondenti piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka saistību morāles pamatam iekšgrupa /lojalitāte un ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa /lojalitāte un autoritāte /cieņa. Politikiem tas būtu jāņem vērā un, lai rastu kopīgu valodu ar krievu elektorātu, labāk runāt par līdzjutību, rūpēm, godīgumu, taisnīgumu. Tie ir jautājumi, kas apvieno krievu sabiedrību, jo balstās uz kopīgo realitāti, latviešus apvieno lojalitātes, patriotisma un tradīciju jautājumi, bet arī ļaunums latviešiem saistās ar saistību morāles pamatu pārkāpumiem – neloyalitāti, patriotisma trūkumu, tradīciju neievērošanu.

Pētījums rāda, ka politiskā ideoloģija diferencē cilvēka uzskatus par labu un ļaunu cilvēku, tomēr īsti neveido kopīgo realitāti, tikai tās elementus.

Interesants un negaidīts rezultāts ir atšķirības uzskatos par labu cilvēku latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās, kur krievi vairāk izceļ laba cilvēka individuālās morāles pamatus, bet latvieši – saistību morāles pamatus. Ar to var skaidrot arī nesaprašanos abu grupu starpā, piemēram, vēstures notikumu interpretēšanā: krievu etnolingvistiskās grupas pārstāvji gaida godīgumu un taisnīgumu no Latvijas valsts (no latviešiem) pilsonības jautājumā, valodas jautājumā u.c., bet latvieši, rīkojoties šajos jautājumos netaisnīgi un negodīgi (no krievu elektorāta viedokļa), gaida cieņu un lojalitāti Latvijas valstij.

Otrs veids, kā ir operacionalizēta kopīgā realitāte, ir uzskatu par labu un ļaunu cilvēku iekšējās saskaņotības mērīšana grupās (Conway III & Schaller, 1998). Grupām ar atšķirīgu

ideoloģisko orientāciju uzskatu par labu un ļaunu cilvēku vidējās dispersijas tiek salīdzinātas ar grupas ar vidēju ideoloģisko orientāciju uzskatu par labu un ļaunu cilvēku dispersiju, vēršot uzmanību uz to, kādā virzienā ir atšķirības tur, kur starp dispersijām ir statistiski nozīmīga atšķirība (kurā grupā dispersija ir lielāka). Šāds pētīšanas veids ļauj izmērīt jau izkristalizējušos uzskatu veidā kopīgo realitāti politiskās ideoloģijas grupu iekšienē. Kā liecina pētījuma rezultāti, tikai grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par ļauna cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Tieši individuālās morāles pamatu sfēra ir tik ļoti svarīga cilvēkiem ar liberālu politisko orientāciju, un arī ļaunums politiski liberālajiem saistās ar šiem morāles pamatiem. Cilvēki ar liberālu politisko orientāciju var produktīvāk sadarboties jautājumos, kuri skar kaitējuma nodarīšanu cilvēkiem, un vērsties pret negodīgumu, jo šīs sfēras balstās uz kopīgo realitāti.

Visi esošie pētījumi skata individuālās un saistību morāles pamatu svarīguma savstarpējo attiecību (morāles pamatu profilu). Darbā tiek izmantots individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums kā individuālo atšķirību mainīgais, salīdzinot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu un augstu individuālo un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Pētījumam tiek veidotas apakšgrupas ar zemu un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu; tas ļauj operacionalizēt atšķirības politiskajā ideoloģijā, arī pētot morāles pamatu nozīmīgumu. Šajā pētījuma daļā kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku tiek operacionalizēta divos dažādos veidos, vispirms, pētot starpgrupu atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku morāles pamatu nozīmīguma grupās, kas ļāva izmērīt atšķirības kopīgajā realitātē saskaņā ar Dimdiņa un Montgomerija (Dimdins & Montgomery, 2004) atziņām, otrkārt, nosakot iekšgrupas kopīgo realitāti, mērot uzskatu iekšējo saskaņotību grupā, lai labāk saprastu, kādi morāles pamati ir kopīgās realitātes veidošanās pamatā.

Kā liecina pētījuma rezultāti, grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums /rūpes un godīgums /savstarpīgums. Tas nozīmē, ka empātiski cilvēki viegli atrod kopīgu valodu par tēmām, kas skar rūpes par cilvēku, līdzjūtību, godīgumu, taisnīgumu.

Grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) arī pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte par laba cilvēka pieciem morāles pamatiem kaitējums /rūpes, godīgums /savstarpīgums, iekšgrupa /lojalitāte, autoritāte /cieņa un tīrība /svētums, kas ļauj cilvēkiem ar nozīmīgiem saistību morāles pamatiem (kas teorētiski saskan ar konservatīvu politisko orientāciju) atrast kopīgu valodu jautājumos, kas skar visus piecus morāles pamatus un ar tiem saistītās sfēras - rūpes, godīgumu, lojalitāti un cieņu pret autoritāti un tradīcijām, kā arī svētuma jautājumus. Tātad cilvēki, kam ir nozīmīga

morāle, vieglāk atrod kopīgu valodu. Tomēr atšķirība pastāv cilvēkiem ar augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Individuālās morāles pamati apvieno cilvēkus jautājumos, kas skar divas pirmās pamatsistēmas, bet saistību – piecas. Savā starpā abām grupām būs grūti vienoties, kā tas arī notiek konfliktos starp liberālajiem un konservatīvajiem (Haidt & Graham, 2007). Cilvēki ar zemu morāles pamatu nozīmīgumu vispār neveido kopīgo realitāti.

Šis rezultāts saskan ar morāles pamatu teoriju, jo, pēc tās autoru domām (Haidt & Josef, 2004), morāles pamati evolucionāri ir veidojušies, lai stiprinātu cilvēku sociālās saites. Cilvēkiem ar zemu morāles pamatu nozīmīgumu grūtāk atrast kopīgu valodu ar citiem cilvēkiem, jo trūkst psiholoģiskā pamata, kurš kopīgās realitātes veidā ļauj just, ka otrs cilvēks jūt un domā tāpat, kā es. Būtu interesanti izpētīt kopīgo realitāti saistībā ar vajadzību pēc attiecībām. Iespējams, šiem cilvēkiem nav tik izteikta vajadzība pēc attiecībām. Tas ir interesants rezultāts, kas varētu skaidrot, kāpēc Latvijā tik grūti saskaņot viedokļus.

Tage Rei un Alans Fiske (Rai & Fiske, 2011) piedāvā no intuitīvās morāles teorijas atšķirīgu pieeju morālo nesaskaņu izpratnei, kas ir tuva promocijas darba autores pieejai skatīt morāli kā kopīgo realitāti. Rei un Fiske morāles attīstības centrā liek sociālās attiecības un to veidus, kurus cilvēki konstruē dažādās sabiedrībās. Paplašinot Fiskes (Fiske, 1992) attiecību modeļu teoriju, autori identificē četrus morāles motīvus:

- vienotības motīvs (angļu val. unity) ietver rūpes par grupu, tās vienotības atbalstīšanu, nodrošinot palīdzību, morālo tīrību un aizsardzību. Šī motīva pamatā ir vajadzība pēc līdzjutības; vienotība ir vērsta uz aprūpes un atbalsta integritāti iekšgrupā, uz vajadzību sajūst kolektīvo atbildību un kopējo likteni;
- hierarhijas motīvs (angļu val. hierarchy) ietver cieņu pret sociālo stāvokli grupā, kur priekšniekiem ir tiesības uz cieņu, bet viņiem arī jāvada padotie, jāvirza un jāaizsargā;
- vienlīdzības motīvs (angļu val. equality) ietver līdzsvarotu un dabisku savstarpīgumu, vienlīdzību attieksmēs, vārdos un iespējās;
- samērīguma motīvs (angļu val. proportionality) ietver apbalvojuma un soda, nopelnu un izdevīguma samērīgumu, lai nodrošinātu, ka atlīdzības vai sodi katrai pusei ir proporcionāli to izmaksām, iemaksām, pūlēm, nopelniem vai vainai.

Četri morāles motīvi ir universāli, bet pastāv šo motīvu kultūru, ideoloģiju un individuālās atšķirības. Vienotības motīvs līdzinās Heita morāles pamatu kaitējums /rūpes, lojalitāte / iekšgrupa un šķīstība /svētums salikumam; hierarhijas motīvs – morāles pamatam autoritāte /cieņa, vienlīdzības un samērīguma motīvs - morāles pamatam godīgums / savstarpīgums.

Attiecību regulēšanas pieeja apstiprina promocijas darba ideju par to, ka morāle veidojas kopīgās realitātes ietekmē, jo attiecības vienmēr ir kopīgās realitātes veidošanās rezultāts (Echterhoff, Higgins & Levine, 2009). Rei un Fiske (Rai & Fiske, 2011) atzīst, ka morāle ir iekļauta attiecībās. Attiecību motīvu definēšanas trūkums intuitīvās morāles teorijā paplašina

priekšstatu par morāli, skatot to kultūru vai ideoloģiju kontekstā. Tomēr, kā rāda pētījums, morāles pamati pastāv kā kopīgā realitāte un var būt skatīti šaurākā kontekstā.

Rei un Fiskes pieeja piedāvā no vispārpieņemtā filozofijā atšķirīgu plurālisma veidu, kas balstās uz sociālajām attiecībām. Šī pieeja paredz, ka daži tiesību akti un prakse, ko tradicionāli uztvert kā ļaunumu, patiesībā var būt morāli atkarībā no attiecību konteksta. Šis autoru apgalvojums saskan ar promocijas darba autores ideju skatīt labo un ļauno kā kopīgās realitātes veidojumu. Šāda pieeja ļauj izprast dažādus morālos aktus un pārkāpumus un nenosodīt to veicējus, pat ja tos nevar saprast. Turpmākajos pētījumos būtu svarīgi papildināt morāles pamatu izpēti ar attiecību motīvu izpēti.

Kopumā ņemot, politiskā ideoloģija, kas tika operacionalizēta kā sociālais konservatīvisms, atbalsts brīvajam tirgum un politiskās orientācijas pašnovērtējums, daļēji veido kopīgās realitātes pamatu, var akcentēt kopīgās realitātes atsevišķus elementus. Bet politiskā ideoloģija, kas tika operacionalizēta, mērot morāles pamatu nozīmīgumu kā individuālo atšķirību mainīgo, veido izteiktāku kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku un veido kopīgās realitātes pamatu.

Pētījuma rezultāti pierāda, ka ideoloģisko konfliktu pamatā varētu būt atšķirīgi uzskati par labu un ļaunu cilvēku, kas var būt arī neaktivizēti cilvēku apziņā ikdienā. Morāles pamatu teorijas autori Heits un Greiems (Haidt & Graham, 2007) apgalvo, ka, nosaucot kādu par ļaunu, cilvēks vienā mirklī uzbūvē morāles sienu starp sevi un otru cilvēku, un šī siena, savukārt, liedz paskatīties uz jautājumu no otra redzes viedokļa un neļauj cienīt otra viedokli. Baumeisters (Baumeister, 1997) sauc šo procesu par „tīrā ļaunuma mītu”. Greiems ar kolēģiem (2007) uzskata, ka morāles pamatu teoriju var izmantot kā ceļu uz sapratni starp cilvēkiem ar atšķirīgiem politiskajiem uzskatiem.

Alberts Einšteins vienā no pēdējām intervijām minēja svarīgāko jautājumu, uz kuru katram cilvēkam ir jāatrod atbilde. Šis jautājums ir - vai pasaule ir draudzīga vieta? Ja mēs atbildēsim noliedzoši, tad visas mūsu tehnoloģijas, visus zinātniskos atklājumus un dabas resursus izmantos drošības mērķiem, būvējot vēl lielākas sienas, lai aizsargātos no naidīguma un veidotu vēl jaudīgākus ieročus. Ja mēs izlemsim, ka pasaule ir vienaldzīga pret mums un Dievs vienkārši spēlē kauliņus ar Pasauli, tad mēs esam tikai nejaušības upuri un mūsu dzīvei nav mērķa un jēgas. Bet, ja uzskatam pasauli par draudzīgu, tad visas tehnoloģijas, zinātniskie atklājumi, dabas resursi tiks izmantoti, lai pasauli izprastu, jo spēks un drošība nāk izprotot rīcības un nodomu (Dilts, 1994).

Pētījums ir mēģinājums atbildēt apstiprinoši uz Einšteina jautājumu un ieraudzīt pasauli kā draudzīgu vietu, jo ļauj labāk saprast domstarpības, kas atrodas politisko un vispārcilvēcisko konfliktu pamatā.

4.1. Pētījuma ierobežojumi

Daļēju ierobežojumu pētījumam radīja instrumentu trūkums politiskās ideoloģijas pētīšanai Latvijas kultūrvidē. Pētījuma sākumā bažas radīja fakts, ka fokusa grupu rezultāti parādīja, ka respondentiem nav izpratnes par liberālu un konservatīvu ideoloģiju, kā tas ir ASV, Latvijā tika novērota intuitīva jēdzienu izpratne. Tomēr pētījumā tika izmantota *politiskās orientācijas pašnovērtējuma aptauja*, kuru lieto pētījumos ASV (piemēram, Jost, 2006). Papildus tika izveidotas vēl divas skalas - *sociālā konservatīvisma faktors* ar trim attieksmēm (pret abortu, viendzimuma laulībām un lielāku brīvību reliģiskajām izpausmēm skolās), kā arī *brīvā tirgus atbalsta faktors* ar trim attieksmēm, kurus diemžēl nevarēja apvienot vienā mērījumā, jo starp tiem nav korelācijas. Šīs trīs skalas kopā ļāva izmērīt respondentu politiskos uzskatus. Tomēr vajadzētu veidot Latvijas kultūrvidei atbilstošākas ideoloģijas diagnostikas metodes. Iespējams, par ierobežojošo faktoru kļuva ideja salīdzināt rezultātus ar ASV veikto pētījumu datiem un pieķeršanās ideoloģijas mērījumam skalā liberāls konservatīvs, kas traucēja plašāk paskatīties uz politisko ideoloģiju Latvijā.

Ideoloģija sastāv no divām būtiskām sadaļām: motivācijas pamata, kas ir ideoloģijas psiholoģiskais pamats, un ideoloģiskā diskursa, kas vairāk skar politisko partiju programmas un komunikāciju ar vēlētāju. Šis darbs ir veltīts ideoloģijas psiholoģiskajai komponentei, bet trūkst pētījumu par ideoloģisko diskursu Latvijā, līdz ar to neveidojas ideoloģijas kopaina.

Pētījumā kopīgā realitāte tika operacionalizēta starpgrupu līmenī kā uzskatu par labu un ļaunu cilvēku, mērītu ar *morāles pamatu aptauju*, vidējo vērtējumu līdzība; atbilstoši kopīgās realitātes trūkums tika operacionalizēts kā šo vidējo vērtējumu statistiski nozīmīga atšķirība (Dimdins & Montgomery, 2004) un iekšgrupas kopīgā realitāte, kura tika vērtēta kā iekšējā saskaņotība grupā. Problēmas rada apstākļi, ka līdz šim netika veikti eksperimentāli pētījumi par to, vai kopīgā realitāte veidojas uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistībā ar politisko ideoloģiju. Vienīgi, balstoties uz teorētisko avotu analīzi (Gutmann, 2001; Sowel, 2002), var secināt, ka pastāv nopietnas atšķirības liberālisma un konservatīvisma filozofijā un priekšstatos par cilvēka dabu, kas varētu būt uzskatu pamatā par to, kas ir labs un ļauns.

Morāles pamati līdz šim nav saistīti ar kopīgās realitātes teoriju, kaut gan, ja skata Heita sociāli-intuitīvo modeli, kurš skaidro, kā veidojas pāreja no intuitīvā vērtējuma labs-slikts līdz morālam spriedumam, var redzēt, ka tas notiek, saskaņojot morālos jautājumus ar nozīmīgiem cilvēkiem, un ir kopīgās realitātes rezultāts, tomēr trūkst skaidru teorētisko konceptu un praktisko pētījumu. Tas arī veido šī pētījuma ierobežojumu.

Visi esošie pētījumi skata individuālās un saistību morāles pamatu attiecību (morāles pamatu profilu). Šajā darbā tiek izmantots individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgums kā individuālo atšķirību mainīgais, salīdzinot uzskatus par labu un ļaunu cilvēku grupām ar zemu

un augstu individuālās un saistību morāles pamatu nozīmīgumu. Līdz šim nav veikti pētījumi, kuros tiktu pētīts morāles nozīmīgums, un arī tas, kā veidojas morāles pamati, kāpēc dažiem cilvēkiem tie ir nozīmīgi un dažiem – ne. Intuitīvās morāles teorijā ir milzīgs neizpētīts lauks, kurš skar morāles pamatu attīstību. Teorija pamato morāles pamatu evolucionāro dabu, skaidro, ka cilvēks piedzimst morāli jūtīgs pret to, kas ir labs un slikts. Tad teorija skar pieaugušo cilvēku morāli un morāles pamatus, turklāt, saistībā ar politisko ideoloģiju. Kas notika ar morāles pamatiem starp cilvēka dzimšanu un pieaugušo vecumu, nav skaidrs. Pētījuma autore izmantoja ētiskās trīsvienības teoriju (Narvaez, 2008) intuitīvās morāles teorijas papildināšanai, jo šī teorija saista morāles attīstību ar smadzeņu neiroloģiju, kura cieši saistīta ar pirmajiem mēnešiem pēc dzimšanas un ar pirmo kopīgo realitāti. Tomēr šajā jautājumā trūkst skaidru un pierādītu konceptu, kas arī veido pētījuma ierobežojumu. Iespējams, būtu jāskata morāles pamati kopā ar piesaistes teoriju, jāpēta morāles pamati bērniem. Tas nozīmē, ka jāveido arī bērniem pielāgoti morāles pamatu pētīšanas instrumenti.

Pētījuma ierobežojumu veido arī tas, ka tika izmatota metodika (*Morāles pamatu aptauja*) ar pietiekami augstu skalas ticamību, bet bez faktoru validitātes, kaut gan tas saskan ar aptaujas autoru nostādni, tomēr vajadzētu turpināt darbu, uzlabojot aptaujas faktoru struktūru.

Par pētījuma ierobežojumu var uzskatīt arī MFQ40 versijas izmantošanu, jo MFQ30 versija, kura uzrāda augstāku ticamību un faktoru validitāti, vēl nebija pieejama pētījuma veikšanas brīdī.

Pētījuma ierobežojumu veido arī ierobežotā izlase, pētījumā piedalījās studenti, kaut gan dažādu studiju formu, dažādu specialitāšu un dažāda vecuma, tomēr citos pētījumos svarīgi vairāk pievērst uzmanību cilvēkiem ar konservatīvākiem politiskajiem uzskatiem, piemēram, pedagogiem.

4.2. Ieteikumi turpmākajiem pētījumiem

Jāturpina darbs, lai precizētu *morāles pamatu aptaujas* jautājumus Latvijas kultūrvidē un uzlabotu faktoru struktūru. Ir svarīgi pārbaudīt MFQ aptaujas ārējo validitāti, izpētīt, kādas jūtas ir morāles pamatsistēmu pamatā Latvijā. Morāles pamatu aptauja varētu būt interesanta personāla atlasē, būtu interesanti pētīt dažādu profesiju pārstāvju morāles pamatus, piemēram, medicīnas darbinieku morāles pamatsistēmu kaitējums /rūpes vai politiķu morāles pamatsistēmu godīgums /savstarpīgums.

Ir svarīgi pētīt, kā veidojas morāles pamatu nozīmīgums, vai pastāv saistība ar piesaistes stilu. Vai morāles pamatsistēmas tiek pārmantoti? Ļoti interesanti varētu būt morāles pamatsistēmu pētījumi bērniem, tas varētu papildināt intuitīvās morāles teoriju. Turpmākajos pētījumos būtu svarīgi papildināt morāles pamatu izpēti ar attiecību motīvu izpēti, papildinot

intuitīvās morāles teorētiskās atziņas ar Rei un Fiskes (Rai & Fiske, 2011) attiecību regulēšanas modeli.

Jāturpina pētīt politiskā ideoloģija Latvijā, veidojot ticamākus instrumentus, kuri atspoguļotu Latvijas politisko situāciju. Būtu jāveic pētījumi par ideoloģisko diskursu Latvijā, par partiju programmu analīzi, balstītu uz morāles pamatiem. Būtu interesanti izpētīt partiju līderu komunikāciju ar vēlētājiem un dažādu politisko partiju biedru morāles pamatus.

Ir jāveic eksperimentāli pētījumi par kopīgās realitātes, politiskās ideoloģijas un morāles pamatu saistību. Svarīgi būtu saprast, kas ir tie cilvēki, kuri nepakļāvās kopīgās realitātes ietekmei Milgrama (1974) eksperimentā un Francijas televīzijas Nāves šovā. Iespējams, tie ir cilvēki, kam ir zems saistību morāles pamatu nozīmīgums, vai arī augsts individuālās morāles pamatu nozīmīgums?

4.3. Praktisks pielietojums

Pētījums piedāvā iespēju operacionalizēt kopīgās realitātes izpēti saistībā ar politisko ideoloģiju, turklāt operacionalizēt gan starpgrupu atšķirības kopīgajā realitātē, gan arī iekšgrupas kopīgo realitāti. Tas ļauj dziļāk un daudzpusīgāk paskatīties uz ideoloģiju un varētu būt interesanti sociālās psiholoģijas un politikas pētniekiem. Psihologus varētu interesēt arī ideja par to, ka kopīgās realitātes pamatu nodrošina gan individuālās, gan saistību morāles pamatu nozīmīgums. Tas ir jauns pieņēmums, ko vajadzētu pārbaudīt citiem pētniekiem.

Pētījums sniedz atziņas par to, ka ideoloģiskais diskurss Latvijā nav pietiekami attīstīts, tādēļ cilvēki neatšķir dažādas ideoloģijas, kaut gan ideoloģijas psiholoģiskais pamats pastāv. Tas varētu būt interesanti politikas pētniekiem. Ideoloģija vairāk polarizē viedokļus, vienoties spēj tikai cilvēki ar liberālu politisko orientāciju.

Pētījums pierāda morāles nozīmi attiecību veidošanā, jo bez spējas veidot kopīgo realitāti nav iespējams veidot attiecības. Par to būtu jāraksta presē, jāinformē cilvēki, jo tas ir interesanti.

Promocijas darbā ir izteikta ideja paskatīties un labo un ļauno kā uz kopīgās realitātes veidojumu, ko lieto par morālo spriedumu rāmi. Tādējādi katra morāles pamatsistēma ietver gan labo, gan ļauno, bet saturiski to nosaka un veido kopīgā realitāte. Šāds skats uz labo-ļauno var ļaut iecietīgāk un tolerantāk skatīties uz atšķirīgiem morāliem vērtējumiem un pārkāpumiem, mazinot kopīgo realitāšu konfliktu. Sevišķi svarīgi tas būtu to profesiju pārstāvjiem, kuriem ikdienā ir nepieciešama toleranta attieksme pret morāles pārkāpējiem – policijas darbiniekiem, sociālajiem darbiniekiem, psihologiem, psihoterapeitiem, skolotājiem, cietuma uzraugiem.

Pētījuma rezultāti rāda, ka morāles pamatu teoriju var izmantot kā ceļu uz sapratni starp atšķirīgi domājošiem cilvēkiem un uzskati par labu un ļaunu cilvēku arī veicina šo mērķi. Uz pētījuma rezultātiem varētu balstīt ieteikumus politiskās dzīves organizētājiem, kā labāk

organizēt politisko dialogu un veidot ideoloģisko diskursu, ņemot vērā atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku un tās morāles pamatsistēmas, kuras veido kopīgo realitāti.

Viens no svarīgākajiem uzdevumiem demokrātiskās sabiedrības veidošanā Latvijā ir totalitārās pagātnes pārvarēšana. Šis process ir saistīts ar nepieciešamību cilvēkos izveidot jaunu sociālās, tai skaitā arī politiskās, uzvedības stilu. Šis būtu uzdevums pedagogiem, studentiem, kas studē pedagogiju; jāizglīto jaunieši politikas jautājumos, demokrātijas jautājumos. Šis jautājums ir svarīgs, jo Austera, Golubevas, Strodes (2007) Latvijas skolotāju labējā autoritārisma pētījums parādīja, ka Latvijas skolotājiem ir izteiktas labējā autoritārisma tendences. Vai autoritārs skolotājs var ieaudzināt bērnos draudzīgu attieksmi pret pasauli un cilvēkiem?

4.4. Secinājumi

(1) Pētījumā tiek atklātas atšķirības morāles pamatos saistībā ar politisko ideoloģiju, kas daļēji saskan ar morāles pamatu hipotēzi:

- grupai ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) ir nozīmīgāki saistību morāles pamati tīrība/svētums un autoritāte/cieņa;
- grupai ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati godīgums/savstarpīgums un kaitējums/rūpes;
- grupai ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu ir mazāk nozīmīgi saistību morāles pamati autoritāte/cieņa, tīrība/svētums un neatšķiras individuālās morāles pamati kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums.

(2) Pētījumā tiek atklāts, ka morāles pamatu nozīmīgums ir atkarīgs no dzimuma, vecuma, reliģijas nozīmīguma un tautības:

- sievietēm ir nozīmīgāki individuālās morāles pamati kaitējums/rūpes, godīgums/savstarpīgums un saistību morāles pamats tīrība/svētums;
- līdz ar vecumu pieaug morāles pamatu kaitējums/rūpes un tīrība/svētums nozīmīgums;
- līdz ar reliģijas nozīmīgumu pieaug morāles pamata tīrība/svētums nozīmīgums;
- morāles pamati atšķiras latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās, krievu respondenti piešķir mazāku nozīmīgumu saistību morāles pamatiem lojalitāte/piederība grupai un autoritāte/cieņa, savukārt, latviešu respondentiem šie morāles pamati ir ievērojami nozīmīgāki. Individuālās morāles pamati abās grupās neatšķiras.

(3) Pētījumā tiek atklāta saistība starp politisko ideoloģiju un uzskatiem par labu un ļaunu cilvēku. Šī saistība ir līdzīga morāles pamatu ideoloģiskajām atšķirībām:

- grupa ar augstu sociālā konservatīvisma līmeni (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/rūpes un tīrība/svētums;
- grupa ar zemu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka morāles pamatiem kaitējums/rūpes, iekšgrupa/lojalitāte un tīrība/svētums;
- grupa ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu saista labo ar morāles pamata kaitējums /rūpes augstu nozīmīgumu;
- grupa ar augstu atbalstu brīvajam tirgum (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) piedēvē lielāku nozīmīgumu ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa/lojalitāte un tīrība/svētums.

(4) Pētījumā tiek atklāts, ka uzskati par labu un ļaunu cilvēku ir atkarīgi no dzimuma, vecuma, reliģijas nozīmīguma un tautības:

- vīrieši piedēvē ļaunam cilvēkam saistību morāles pamata tīrība/svētums nozīmīgumu;
- līdz ar reliģijas nozīmīgumu pieaug laba cilvēka morāles pamata tīrība/svētums nozīmīgums;
- pastāv atšķirības uzskatos par labu un ļaunu cilvēku latviešu un krievu etnolingvistiskajās grupās, krievu respondenti piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums /savstarpīgums; savukārt, latviešu respondenti piešķir lielāku nozīmīgumu laba cilvēka saistību morāles pamatiem lojalitāte/piederība grupai un ļauna cilvēka saistību morāles pamatiem iekšgrupa/lojalitāte un autoritāte/cieņa.

(5) Pētījumā tiek atklāts, ka ideoloģija veido iekšgrupas kopīgo realitāti uzskatos par ļaunu cilvēku:

- grupā ar liberālu politiskās orientācijas pašnovērtējumu iekšgrupas kopīgā realitāte pastāv uzskatos par ļauna cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums.

(6) Pētījumā tiek atklāts, ka kopīgās realitātes veidošanās pamatā ir nozīmīgi individuālās un saistību morāles pamati:

- grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar liberālu ideoloģisko orientāciju) pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par laba cilvēka individuālās morāles pamatiem kaitējums/rūpes un godīgums/savstarpīgums;
- grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu (kas teorētiski saskan ar konservatīvu ideoloģisko orientāciju) pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte par laba cilvēka pieciem morāles pamatiem;

(7) Pētījumā tiek atklāta saistība starp morāles pamatu nozīmīgumu kā individuālo atšķirību mainīgo un uzskatiem par labu un ļaunu cilvēku:

- grupa ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu piedēvē labam cilvēkam visu morāles pamatu nozīmīgumu;
- grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piedēvē labam cilvēkam saistību morāles pamatu nozīmīgumu, bet ļaunam cilvēkam - individuālās morāles pamatu nozīmīgumu.

(8) Politiskās orientācijas pašnovērtējumu skalu, sociālā konservatīvisma skalu, kas mēra attieksmi pret abortu, viendzimuma laulībām un lielāku brīvību reliģiskajām izpausmēm skolās un brīvā tirgus atbalsta skalu ar trim attieksmēm - pret bezdarbnieku pabalstiem, pret nabadzīgajiem un pret brīvu komercdarbību - var izmantot Latvijas kultūrvīdē politiskās ideoloģijas pētīšanai gan krievu, gan latviešu valodās.

(9) Morāles pamatu aptaujas (MFQ40) gan krievu, gan latviešu valodā ir izmantojama pētniecībai Latvijas kultūrvīdē.

Nobeigums

Promocijas darba uzmanības centrā ir politiskā ideoloģija, kura saturiski tiek apskatīta trīs dažādos veidos – pētot sociālo konservatīvismu, atbalstu brīvajam tirgum un politisko orientāciju; un metodoloģiski tiek pētīta trīs dažādos veidos – pētot morāles pamatus grupām ar atšķirīgu ideoloģisko orientāciju; pētot kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku; kā arī pētot morāles pamatu nozīmīgumu, vērsot uzmanību uz to, kādas morāles pamatsistēmas ir kopīgās realitātes veidošanās pamatā. Promocijas darba mērķis bija padziļināt izpratni par kopīgās realitātes, politiskās ideoloģijas un morāles pamatu saistību un noskaidrot, vai politiskā ideoloģija veido kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku un vai morāles pamatsistēmas ir šī procesa pamatā.

Darbā veikta plaša literatūras analīze, lai apkopotu dažādas teorētiskās pieejas un izprastu esošo pētījumu rezultātus. Literatūras analīzē sniegts īss pārskats par to, kā veidojas politiskās ideoloģijas kā motivētas sociālās izziņas teorija un pamatots mērījuma liberāls – konservatīvs svarīgums ideoloģijas pētījumam. Ir apskatīts, kā veidojas intuitīvās morāles teorija un kādi pētījumi ir veikti saistībā ar politisko ideoloģiju, kā arī analizētas jaunākās teorētiskās atziņas par politisko ideoloģiju kā kopīgo realitāti.

Pētījumā par politiskās ideoloģijas mērauklu tika izvēlēti trīs faktori - *sociālā konservatīvisma faktors* ar trim jautājumiem, kas mēra attieksmi pret abortu, viendzimuma laulībām un lielāku brīvību reliģiskajām izpausmēm skolās; *atbalsta brīvajam tirgum faktors* ar trim attieksmēm - pret bezdarbnieku pabalstiem („Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu”), nabadzīgajiem („Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē”) un brīvu komercdarbību („Uzņēmējiem jābūt brīviem komercdarbības ziņā”). Šie abi faktori pēc satura atbilst mūsdienu politiskās ideoloģijas izpratnei, jo iekļauj gan sociālos, gan ekonomiskos jautājumus. Trešais faktors bija *politiskās orientācijas pašnovērtējuma skala*, kura mēra cilvēku politisko orientāciju diapazonā liberāls – konservatīvs.

Darbā pirmo reizi Latvijā tika izmantota *morāles pamatu aptaujas* versija ar 40 jautājumiem (Graham, Haidt & Nosek, 2007). Tika pārbaudīti morāles pamatu aptaujas krievu un latviešu valodā psihometriskie rādītāji un secināts, ka aptaujas psihometriskie rādītāji ir apmierinoši. Aptaujas ticamība ir pietiekami augsta, tāpēc šo instrumentu var izmantot pētniecībai Latvijas kultūrvidē.

Politiskā ideoloģija ir kopīgās realitātes veids (Jost, Federico & Napier, 2009), katra ideoloģija nosaka normatīvi labo un ļauno, kas kopīgās realitātes veidā tiek nodots ideoloģisko viedokļu sekotājiem. Par kopīgās realitātes atskaites punktu darbā tika izmantoti uzskati par labu un ļaunu cilvēku, mērīti ar *morāles pamatu aptauju* (Graham, Haidt & Nosek, 2007). Pētījumā iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu un ļaunu cilvēku tika operacionalizēta kā uzskatu

par labu un ļaunu cilvēku iekšējā saskaņotība grupā, kā to piedāvā Konvejs un Šālers (Conway III & Schaller, 1998), bet starpgrupu līmenī kopīgā realitāte tika pētīta, nosakot starpgrupu atšķirības, kas liecinātu par kopīgās realitātes trūkumu starp abām grupām (Dimdins & Montgomery, 2004).

Meklējot apstiprinājumu pētījuma hipotēzēm, tika izpētīta morāles pamatu un politiskās ideoloģijas saistība, kā arī kopīgās realitātes uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistība ar politisko ideoloģiju. Kopīgā realitāte izpētīta uzskatos par labu un ļaunu cilvēku saistībā ar morāles pamatu nozīmīgumu. Ir atklāts, ka morāles pamatsistēmas ir kopīgās realitātes veidošanās pamatā, jo grupā ar augstu individuālās morāles pamatu nozīmīgumu un grupā ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu pastāv iekšgrupas kopīgā realitāte uzskatos par labu cilvēku, tādējādi tiek paplašināta izpratne par morāli.

Individuālās morāles pamatu nozīmīgums polarizē viedokļus par labu cilvēku; cilvēki, kam nozīmīgas individuālās morāles pamati un ar tiem saistītās morālās sfēras – rūpes, līdzjūtība, godīgums, altruisms, taisnīgums, redz labu cilvēku arī kā lojālu, cenošu un tīru. Grupa ar augstu saistību morāles pamatu nozīmīgumu piedēvē labam cilvēkam saistību morāles nozīmīgumu, bet ļaunam – individuālās morāles nozīmīgumu. Morāles pamatu teorija daļēji darbojas arī Latvijas kultūrvīdē un raksturo ideoloģiskas atšķirības precīzāk par ideoloģijas mērījumiem.

Kopumā ņemot, politiskā ideoloģija, kas tika opreacionalizēta kā sociālais konservatīvisms, atbalsts brīvajam tirgum un politiskās orientācijas pašnovērtējums, daļēji veido kopīgās realitātes pamatu; var uzsvērt tikai kopīgās realitātes atsevišķus elementus. Bet politiskā ideoloģija, kura tika operacionalizēta, lietojot morāles pamatu nozīmīgumu kā individuālo atšķirību mainīgo, veido izteiktāku kopīgo realitāti uzskatos par labu un ļaunu cilvēku un veido pamatu kopīgajai realitātei.

Pētījuma rezultāti pierāda, ka ideoloģisko un vispārcilvēcisko konfliktu pamatā varētu būt atšķirīgi uzskati par labu un ļaunu cilvēku, kas var būt arī neaktivizēti cilvēku apziņā ikdienā.

Literatūras saraksts

- Abrams, D. (1994). Social self-regulation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 473–483. Academic Press, London.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper.
- Alford, J. R., Funk, C. F., & Hibbing, J. R. (2005). Are Political Orientations Genetically Transmitted? *American Political Science Review*, 99, 153–68.
- Altemeyer, R. A. (1998). The other “authoritarian personality”. *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47–91.
- Alwin, D. F., Cohen, R. L., & Newcomb, T. M. (1991). *Political Attitudes over the Life Span: The Bennington Women after Fifty Years*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Amodio, D. M., Jost, J. T., Master, S. L., & Yee, C. M. (2007). Neurocognitive correlates liberalism and conservatism. *Nature Neuroscience*, 10, 1246-1247.
- Appiah, K. A. (2008). *Experiments in ethics*. Cambridge, MA: Harvard.
- Arendt, H. (1951/1968). *The Origins of Totalitarianism*. (3d ed.). New York: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil*. New York: Viking Press.
- Aronson, E. (1992). *The social animal*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Aquino, K., & Reed, A. II (2002). The Self-Importance of Moral Identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423–1440.
- Austers I., Golubeva M., & Strode I. (2007). *Skolotāju tolerances barometrs*. PROVIDUS. Iegūts 20.11.2008 no www.providus.lv.
- Baldwin, M. W., & Holmes, J. G. (1987). Salient private audiences and awareness of the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1087–1098.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 193–209.
- Bandura, A., Underwood, B., & Fromson, M. E. (1975). Disinhibition of aggression through diffusion of responsibility and dehumanization of victims. *Journal of Research in Personality*, 9, 253–269.
- Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bargh, J. A., & Chartrand, T. L. (1999). The unbearable automaticity of being. *American Psychologist*, 54, 462–479.
- Baumeister, R. F. (1997). *Evil: Inside Human Violence and Cruelty*. New York: W.H. Freeman.

- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, *117*, 497-529.
- Benoit, K., & Laver, M. (2006). *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Bennett, S. (2006). Democratic competence, before Converse and after. *Critical Review*, *18*, 105–142.
- Bersoff, D. (1999). Why good people sometimes do bad things: Motivated reasoning and unethical behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *25*, 28–39.
- Blasi, A. (2009). Moral Reasoning and the Moral Functioning of Mature Adults. In D. Narvaez & D. K. Lapsley, (Eds.) *Moral Personality, Identity and Character: An Interdisciplinary Future* (pp. 396–440). New York: Cambridge University Press.
- Blass, T. (1991). Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment: The Role of Personality, Situations, and Their Interactions. *Journal of Personality and Social Behavior*, *60*, 398–407.
- Billig, M. (2003). Political rhetoric. In D. O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (Ed.) *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 222–250). New York: Oxford Univ. Press.
- Block, J., & Block, J. H. (2006). Nursery school personality and political orientation two decades later. *Personal Research Journal*, *40*, 734–49.
- Bloom, P. (2004). *Descartes' baby: How the science of child development explains what makes us human*. New York: Basic.
- Boaz, D. (2009). Gallup's Conservatives and Libertarians. *Cato @ Liberty*. Iegūts 15.01.2011 no <http://www.cato-at-liberty.org/2009/10/27/gallupsconservatives-and-libertarians/>
- Boaz, D., & Kirby, D. (2006). The Libertarian Vote. *Policy Analysis*, *580*. Iegūts 15.01.2011 no <http://www.cato.org/pubs/pas/pa580.pdf>.
- Boaz, D., & Kirby, D. (2007). Libertarian Voters in 2004 and 2006. *Cato Policy Report*, *34(1)*. Iegūts 15.01.2011 no http://www.cato.org/pubs/policy_report/v29n1/cpr29n1-1.pdf.
- Boehm, C. (in press). Conscience origins, sanctioning selection, and the evolution of altruism in *Homo sapiens*. *Brain and Behavioral Sciences*.
- Bowlby, J. (1969 /1999). *Attachment: Vol. 1. Attachment and Loss* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bowman, N. (2010). German translation of the Moral Foundations Questionnaire - some preliminary results. Iegūts 15.01.2011 no <http://onmediatheory.blogspot.com/2010/07/german-translation-of-moral-foundations.html>
- Boyd, R., & Richerson, P. J. (2005). Solving the Puzzle of Human Cooperation. In S. Levinson (Ed.), *Evolution and Culture* (pp. 105–132). Cambridge MA.
- Brickman, P. (1978). *Is it real?* In J. H. Harvey, W. Ickes, & R. F. Kidd (Eds.), *New directions in attribution research: Vol. 2* (pp. 5–34). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Byrd, R. E. (1938). *Alone*. New York: Putnam.
- Brentano, F. (1974). *Psychology from an empirical standpoint* (A. Rancurrello, D. Terrell, & L. McAlister, Trans.). London: Routledge and Kegan. (Original work published 1874).
- Brown, D. E. (1991). *Human universals*. Philadelphia: Temple University Press.
- Brown, R. (1985). *Social Psychology*. New York: Free Press.
- Call, J. (2005). The self and other: A missing link in comparative social cognition. In H. S. Terrace & J. Metcalfe (Eds.), *The missing link in cognition: Origins of self-reflective consciousness* (pp. 321–341). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Campbell, A., P. E., Converse, W. E., Miller, & D. E. Stokes. (1960). *The American Voter*. New York: Wiley.
- Campbell, J. (1968). *The hero with a thousand faces*. Princeton, NJ: Princeton University Press. / krievu val. (1997).
- Carney, D. R., Jost, J. T., Gosling, S. D., & Potter, J. (2008). The secret lives of liberals and conservatives: Personality profiles, interaction styles, and the things they leave behind. *Political Psychology*, 29, 807-840.
- Carruthers, P., Laurence, S., & Stich, S. (2006). *The innate mind: Vol. 2. Culture and cognition*. New York: Oxford University Press.
- Casebeer, W. D. (2003). *Natural ethical facts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cavalli-Sforza, L. L., & Feldman, M. (1981). *Cultural Transmission and Evolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cesario, J., Plaks, J. E., & Higgins, E. T. (2006). Automatic social behavior as motivated preparation to interact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 893–910.
- Chartrand, T. L., & Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: The perception-behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 893-910.
- Christie, R. (1954). Authoritarianism re-examined. In R. Christie & M. Jahoda (Eds.). *Studies in the scope and method of "The Authoritarian Personality"* (pp. 123–196). Glencoe, IL: Free Press.
- Clark, G. (2007). *A farewell to alms: A brief economic history of the world*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cohen, G. L. (2003). Party over policy: The dominating impact of group influence on political beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 808–822.
- Conover, P. J., & Feldman, S. (1981). The origins and meaning of liberal /conservative self identification. *American Journal of Political Science*, 25, 617– 645.
- Converse, P. E. (1964). The nature of belief systems in mass publics. In D. Apter (Ed.). *Ideology and Discontent* (pp. 206–61). New York: Free Press.

- Converse, P. E. (2000). Assessing the capacity of mass electorates. *Annual Review of Political Science*, 3, 331–53.
- Converse, P. E. (2006). Democratic theory and electoral reality. *Critical Review*, 18, 75–104
- Conway, L. G. III, & Shaller, M. (1998). Methods for the Measurement of Consensual Beliefs Within Groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(4), 241-252.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' Error*. Boston, MA: Norton.
- Davis, J. L., & Rusbult, C. E. (2001). Attitude alignment in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 65–84.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
- Darley, J. M., & Batson, C. D. (1973). From Jerusalem to Jericho: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 100–108.
- de Tracy, D. (1801 /2011). Elements d'ideologie. In *Encyclopaedia Britannica*. Iegūts 15.01.2011 no <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/184298/Elements-dideologie>.
- de Waal, F. B. M. (1996). *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dilts, R. B. (1994). *Strategies of Genius: Vol.2. Albert Einstein*. Capitola, CA: Meta Publications.
- Dimdins, G., & Montgomery, H. (2004). Differentiating in-group favoritism from shared reality in intergroup perception. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 417–427.
- Dimdins, G., Montgomery, H., & Austers, I. (2005). Differentiating explanations of attitude-consistent behavior: The role of perspectives and mode of perspective taking. *Scandinavian Journal of Psychology*, 46, 97–106.
- Dreyfus, H. L., & Dreyfus, S. E. (1990). What is moral maturity? A phenomenological account of the development of ethical expertise. In D. Rasmussen (Ed.) *Universalism vs, Communitarianism*. Boston: MIT Press.
- Duckitt, J., Wagner, C., du Plessis, I., & Birum, I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: testing a dual-process model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 75–93
- Dunbar, R. (1996). *Grooming, gossip, and the evolution of language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Durkheim, E. (1915 /1965). *The elementary forms of religious life* (J. W. Swain, trans.). New York: The Free Press.
- Durrheim, K. (1997). Theoretical conundrum: The politics and science of theorizing authoritarian cognition. *Political Psychology*, 18, 625– 656.

- Eaves, L. J., Eysenck, H. J., & Martin, N. G. (1989). *Genes, Culture and Personality; an Empirical Approach*. London: Academic Press.
- Eaves, L. J., Hatemi, P. K., Heath, A. C., & Martin, N. G. (2010). Modeling Biological and Cultural Inheritance of Political Attitudes. In P. K. Hatemi & R. McDermott (Eds.). *Man is by Nature a Political Animal*. Chicago: University of Chicago Press, forthcoming.
- Echterhoff, G., Higgins, E. T., & Levine, J. M. (2009). Shared reality: Experiencing commonality with others' inner states about the world. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 496–521.
- Echterhoff, G., Lang, S., Kramer, N., & Higgins, E. T. (2009). Audience-tuning effects on memory: The role of audience status in sharing reality. *Social Psychology*, 40, 150-163.
- Eisenberg, N. (1995). Prosocial development: A multifaceted model. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Moral development: An introduction* (pp. 401–429). Boston: Allyn & Bacon.
- Eliade, M. (1959). *The Sacred and the Profane* (W. R. Trask, trans.). San Diego, CA: Harcourt.
- Erikson, R. S., & Tedin, K. L. (2003). *American Public Opinion* (6th ed). New York: Longman.
- Evans, G., Heath, A., & Lalljee, M. (1996). Measuring left-right and libertarian-conservative attitudes in the British electorate. *British Journal of Sociology*, 47, 93–112.
- Eysenck, H. J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Federico, C. M. (2004). Predicting attitude extremity: the interactive effects of expertise and the need to evaluate - and their mediation by evaluative integration. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1281–94.
- Federico, C. M. (2007). Expertise, Evaluative Motivation, and the Structure of Citizens' Ideological Commitment. *Political Psychology*, 28 (5), 535–561.
- Federico, C. M., & Schneider, M. (2007). Political expertise and the use of ideology: moderating effects of evaluative motivation. *Public Opinion Quarterly*, 71, 221–52.
- Federico, C. M., Golec, A., & Dial, J. (2005). The relationship between need for closure and support for military action against Iraq: Moderating effects of national attachment. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 621–632.
- Fehr, E., & Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature*, 415, 137–140.
- Fenigstein, A. (1998). Were Obedience Pressures a Factor in the Holocaust? *Analyse & Kritik*, 20, 54-73.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117–140.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. SAGE Publication Ltd.
- Fiske, A. P. (1992). The Four Elementary Forms of Sociality: Framework for a Unified Theory of Social Relations. *Psychological Review*, 99, 689–723.

- Forbes, C. E., & Grafman, J. (2010). The role of the human prefrontal cortex in social cognition and moral judgment. *Annual review of neuroscience*, 33, 299–324.
- Fowler, J. H., Baker, L. A., & Dawes, C. T. (2008). The Genetic Basis of Political Cooperation. *American Political Science Review*, 102(2), 233–34.
- Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom*. New York: Henry Holt and Company, LLC.
- Fuchs, D., & Klingemann, H. D. (1990). The left-right schema. In M. K. Jennings, J. W. van Deth (Ed.). *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies* (pp. 203–34). Berlin: Walter de Gruyter.
- Funkhouser, G. R. (1986). *The power of persuasion*. New York: Times Books.
- Funkhouser, G. R. (1991). Cross-Cultural Similarities and Differences in Stereotypes of Good and Evil: A Pilot Study. *The Journal of Social Psychology*, 13(6), 859–874.
- Funkhouser, G. R. (2000). A World ethos and the Clash of Civilizations: a crosscultural Comparison of Attitudes. *International Journal of Public Opinion Research*, 12(1), 73–79.
- Galotti, K. M. (1989). Approaches to studying formal and everyday reasoning. *Psychological Bulletin*, 105, 331–351.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gazzaniga, M. S. (1985). *The social brain*. New York: Basic Book.
- Gibbard, A. (1990). *Wise choices, apt feelings*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gillespie, N. A., Eaves, L. J., Maher, B. S., Webb, B. T., Heath, A. C., Medland, S. E., Smyth, D. C., Beeby, H. N., Gordon, S. D., Montgomery, G. W., Zhu, G., Byrne, E. M., & Martin, N. G. (2011). A Genome-Wide Analysis of Liberal and Conservative Political Attitudes. *The Journal of Politics*, 7 (1), 1–15. Iegūts 5.12.2010 no <http://www.cambridge.org/cjo/journalofpolitics>.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R., & Fehr, E. (2005). Moral sentiments and material interests: Origins, evidence, and consequences. In H. Gintis, S., Gintis, H., Bowles, S., Boyd, R., & Fehr, E. (Eds.). *Moral sentiments and material interests: The foundations of cooperation in economic life*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Glover, J. (1999). *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. New Haven, CT: Yale.
- Golec, A., & Federico, C. M. (2004). Understanding responses to political conflict: Interactive effects of the need for closure and salient conflict schemas. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87, 750–762.
- Graber, D. A. (2004). Mediated politics and citizenship in the twenty-first century. *Annual Review Psychology*, 55, 545–71.

- Graham, J., & Haidt, J. (in press). Sacred values and evil adversaries: A moral foundations approach. In P. Shaver & M. Mikulincer (Eds.), *The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good and Evil*. New York: APA Books. Iegūts 29.08.2010 no <http://faculty.virginia.edu/haidtlab/mft/jesepublications.html>
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2007). *The Moral Foundations Questionnaire* (41 item version). Iegūts 5.08.2007 no <http://faculty.virginia.edu/haidtlab/mf.html>
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *96*, 1029-1046.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the Moral Domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, *1*. Iegūts 05.02.2011 no Automatic@unix.virginia.edu.
- Green, T. H. (2006). *Lectures on the Principles of Political Obligation*. New Jersey: The Lawbook Exchange.
- Greene, J., Nystrom, L., Engell, A., Darley, J., & Cohen, J. (2004). The neural bases of cognitive conflict and control in moral judgment. *Neuron*, *44*, 389.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition. *Psychological Review*, *102*, 4–27.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & Schwartz, L. K. (1998). Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*(6), 1464–1480.
- Gutmann, A. (2001). Liberalism. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Ed.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. New York: Elsevier.
- Habermas, J. (1989). *The new conservatism: Cultural criticism and the historians' debate* (S. W. Nichol森, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, *108*, 814-834.
- Haidt, J. (2003). The moral emotions. In R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective sciences* (pp. 852-870). Oxford: Oxford University Press.
- Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, *316*, 998–1002.
- Haidt, J., & Bjorklund, F. (2008). Social intuitionists answer six questions about morality. In W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral psychology: Vol. 2. The cognitive science of morality* (pp. 181–217). Cambridge, MA: MIT Press. Iegūts 26.10.2009 no Automatic@unix.virginia.edu.
- Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, *20*, 98–116.
- Haidt, J., & Joseph, J. (2004). Intuitive Ethics: How Innately Prepared Intuitions Generate Culturally Variable Virtues. *Daedalus*, *55*–66, Special issue on human nature.

- Haidt, J., & Joseph, C. (2007). The moral mind: How 5 sets of innate moral intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. In P. Carruthers, S. Laurence, & S. Stich (Eds.), *The Innate Mind: Vol. 3* (pp. 367–391). New York: Oxford.
- Haidt, J., & Kesebir, S. (2010). Morality. In S. T. Fiske & D. Gilbert (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* (5th Ed.). Iegūts 26.10.2009 no Automatic@unix.virginia.edu.
- Haidt, J., Graham, J., & Joseph, J. (2008). Above and below left-right: Ideological narratives and moral foundations. (Invited submission to *Psychological Inquiry*, special issue on political ideology, L. Martin, Ed). Iegūts 26.10.2009 no Automatic@unix.virginia.edu.
- Haidt, J., Koller, S., & Dias, M. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? *Journal of Personality and Social Psychology*, *65*, 613–628.
- Haidt, J., McCauley, C., & Rozin, P. (1994). Individual differences in sensitivity to disgust: A scale sampling seven domains of disgust elicitors. *Personality and Individual Differences*, *16*, 701–713.
- Haidt, J., Rozin, P., McCauley, C. R., & Imada, S. (1997). Body, psyche, and culture: The relationship between disgust and morality. *Psychology and Developing Societies*, *9*, 107–131.
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the cultural psychology of identity. *Personality and Social Psychology Review*, *12*, 222–247.
- Hardin, C. D., & Conley, T. D. (2001). A relational approach to cognition: Shared experience and relationship affirmation in social cognition. In G. B. Moskowitz (Ed.), *Cognitive Social Psychology: The Princeton Symposium on the Legacy and Future of Social Cognition* (pp. 3–17). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Hardin, C. D., & Higgins, E. T. (1996). Shared reality: How social verification makes the subjective objective. In E. T. Higgins & R. M. Sorrentino (Eds.), *Handbook of Motivation and Cognition: Vol. 3. The Interpersonal Context* (pp. 28–84). New York: Guilford Press.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., McGarty, C., Turner, J. C., Reynolds, K. J., & Eggins, R. A. (1996). Stereotyping and social influence: The mediation of stereotype applicability and sharedness by the views of ingroup and outgroup members. *British Journal of Social Psychology*, *35*, 369–397.
- Hatemi, P. K., Medland, S. E., & Eaves, L. J. (2009). Genetic Sources for the Gender Gap? *Journal of Politics*, *71*(1), 262–76.
- Hayek, F. A. (1990). Doroga k rabstvu. *Вопросы философии*, *10–12*. [krievu valodā]
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley & Sons.
- Henrich, N., & Henrich, J. (2007). *Why humans cooperate: A cultural and evolutionary explanation*. Oxford: Oxford University Press.

- Higgins, E. T. (2005). Humans as applied motivation scientists: Self-consciousness from “shared reality” and “becoming”. In H. S. Terrace & J. Metcalfe (Eds.), *The missing link in cognition: Origins of self-reflective consciousness* (pp. 157–173). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Higgins, E. T., & Pittman, T. S. (2008). Motives of the human animal: Comprehending, managing, and sharing inner states. *Annual Review of Psychology*, *59*, 361–385.
- Hinich, M. J., & Munger, M. C. (1994). *Ideology and the Theory of Political Choice*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Hinkley, K., & Andersen, S. M. (1996). The working self-concept in transference: Significant other activation and self-change. *Journal of Personality and Social Psychology*, *71*, 1279–1295.
- Hunter, J. D. (1991). *Culture wars: The struggle to define America*. New York: Basic Books.
- Husserl, E. (1931). *Ideas: General introduction to pure phenomenology* (W.R.B. Gibson, Trans.). London: George Allen & Unwin. (Original work published 1913).
- Huxley, A. (2000). *Brave New World Revisited* (First Perennial Classics ed. ed.). New York: Harper Collins Publishers.
- Inbar, Y., Pizarro, D. A., Knobe, J., & Bloom, P. (2009). Disgust sensitivity predicts intuitive disapproval of gays. *Emotion*, *9*(3), 435–439.
- Inglehart, R. (2005). European and World Values Surveys integrated data file, 1999–2002, Release I: User guide and codebook, second ICPSR version. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research.
- Iyer, R., Koleva, S. P., Graham, J., Ditto, P. H., & Haidt, J. (submitted). Understanding Libertarian morality: The psychological roots of an individualist ideology (Under review at *JPSP*). Iegūts 10.01.2011 no Automatic@uiox.virginia.edu.
- Izard, C. E. (1971). *The face of emotion*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Izard, C. E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum.
- Jacobs, R., & Campbell, D. (1961). The perpetuation of an arbitrary norm tradition through several generations of laboratory microculture. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *62*, 649–658.
- Jennings, M. K., & Niemi, R. G. (1968). The transmission of political values from parent to child. *American Political Science Review*, *62*, 169–184.
- Jennings, M. K. & R. G. Niemi (1982). *Generations and Politics: A Panel Study of Young Adults and Their Parents*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jensen, L. A. (1998). Moral Divisions within Countries between Orthodoxy and Progressivism: India and the United States. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *37*(1), 90–107.
- Jones, D. (2007). Moral Psychology: The depths of disgust. *Nature*, *447*, 768–771.

- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, *61*, 651–670
- Jost, J. T., Federico, C. M., & Napier, J. L. (2009). Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities. *Annual Review of Psychology*, *60*, 307–333.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A., & Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, *2*, 171–186.
- Jost, J. T., Nosek, B. A., & Gosling, S. D. (2008). Ideology: its resurgence in social, personality, and political psychology. *Perspectives on Psychological Science*, *3*, 126–36.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, *129*, 339–375.
- Joyce, R. (2006). *The evolution of morality*. Cambridge, MA: MIT.
- Kahan, D. M. (2005). The logic of reciprocity: Trust, collective action, and law. In H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd, & E. Fehr (Eds.), *Moral sentiments and material interests* (pp. 339–378). Cambridge, MA: MIT Press.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (2004). Choices, values and frames. *American Psychologist*, *39*, 341–350.
- Kelman, H. C., & Hamilton, V. L. (1989). *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*. New Haven, Conn: Yale University Press.
- Kerlinger, F. N. (1984). *Liberalism and Conservatism: The Nature and Structure of Social Attitudes*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kitt, A. S., & Gleicher, D. B. (1950). Determinants of voting behavior. *Public Opinion Quarterly*, *14*, 393–412.
- Kļāve E. (2010). Etnopolitisko diskursu analīze: valodas kopienu varas attiecības Latvijā. RĪGA: LU, Sociālo zinātņu fakultāte (promocijas darbs).
- Knight, K. (1999). Liberalism and conservatism. In J. P. Robinson (Ed.), *Measures of Social Psychological Attitudes*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Knoch, D., Gianotti, L. R., Pascual-Leone, A., Treyer, V., Regard, M., Hohmann, M., & Brugger, P. (2006). Disruption of Right Prefrontal Cortex by Low-Frequency Repetitive Transcranial Magnetic Stimulation Induces Risk-Taking Behavior. *The Journal of Neuroscience*, *26*(24), 6469–6472.
- Knutson, K. M., Wood, J. N., Spampinato, M.V. & Grafman, J. (2006). Politics on the brain: an functional magnetic resonance imaging (fMRI) investigation. *Social neuroscience*. *1*(1), 25–40.
- Koenigs, M. & Tranel, D. (2007). Irrational Economic Decision-Making after Ventromedial Prefrontal Damage: Evidence from the Ultimatum Game. *The Journal of Neuroscience*, *27* (4), 951–956.

- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research*. Chicago: Rand McNally.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on Moral Development: Vol.2. The Psychology of Moral Development*. Harper & Row, SF.
- Kohlberg, L., Levine, C., & Hewer, A. (1983). Moral stages: A current formulation and a response to critics. In J. A. Meacham (Ed.), *Contributions to human development: Vol. 10*. Basel: Karger.
- Koleva, S., Graham, J., Haidt, J., Iyer, R., & Ditto, P.H. (2009). The Ties that Bind: How Five Moral Concerns Organize and Explain Political Attitudes [Manuscript under review]. Iegūts 26.10.2009 no Automatic@uiox.virginia.edu.
- Kruesi, M. J., Hibbs, E. D., Zahn, T. P., Keysor, C. S., Hamburger, S. D., Bartko, J. J. & Rappoport, J. L. (1992). A 2-year prospective follow-up study of children and adolescents with disruptive behavior disorders. Prediction by cerebrospinal fluid 5-hydroxyindoleacetic acid, homovanillic acid, and autonomic measures? *Archives of General Psychiatry*, 49(6), 429–435.
- Kuhn, D. (1991). *The skills of argument*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Kuklinski, J. H., Quirk, P., Jerit, J., & Rich, R. (2001). The political environment and decision-making: information, motivation, and policy tradeoffs. *American Journal of Political Science*, 45, 410–25.
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108, 480–498.
- Kurzban, R., Tooby, J., & Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, 98, 15387–15392.
- Lakoff, G. (2002). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2008). *The political mind*. New York: Viking.
- Landes, X. (2008). Kādēļ ētikai ir nozīme? Iegūts 15.12. 2008 no www.politika.lv.
- Lane, R. E. (1962). *Political Ideology*. Oxford, UK: Free Press.
- Lapsley, D. K. (1996). *Moral psychology*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lasswell, H., Lerner, D., & Speier, H. (1980). Propaganda and Communication in World History: Vol. 2. Emergence of Public Opinion in the West. Honolulu, HI: The University Press of Hawaii, 1980. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 451, 165–166.

- Lau, R. R., & Redlawsk, D. (2001). Advantages and disadvantages of cognitive heuristics in political decision-making. *American Journal of Political Science*, 45, 951–71.
- Layman, G. C., & Carsey, T. M. (2002). Party polarization and “conflict extension” in the American electorate. *American Journal of Political Science*, 46, 786–802.
- Lee, M., Zimbardo, P. G., & Berthoff, M. (1977). Chy Murders. *Psychology Today*, 11, 69-70.
- Levenson, M. R., Kiehl, K. A., & Fitzpatrick, C. M. (1995). Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 151-158.
- Lewis, M. (1993). Self-conscious emotions: Embarrassment, pride, shame and guilt. In M. Lewis & J. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 563–573). New York: Guilford Press.
- Lewis, T., Amini, F., & Lannon, R. (2000). *A General Theory of love*. New York: Vintage.
- Lind, G. (2000). Inhalt und Struktur des moralischen Urteilens. Theoretische, methodologische und empirische Untersuchungen zur Moral- und Demokratiekompetenz bei Studierenden. In G. Lind (Ed.). *Ist Moral lehrbar? Ergebnisse der modernen moralpsychologischen Forschung*. Berlin. Iegūts 18.12.2005 no www.logos-Verlag.de
- Lipset, S. M. (1960). *Political Man*. Garden City, NY: Doubleda.
- Loye, D. (2000). *Darwin's lost theory of love*. New York: Writer's Press.
- Loye, D. (2002). The moral brain. *Brain and Mind*, 3, 133 –150.
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and Utopia*. London: Routledge. [krievu valodā, 1994].
- Martin, J. L. (2001). The Authoritarian Personality, 50 years later: What lessons are there for political psychology? *Political Psychology*, 22, 1–26.
- Marx, K., & Engels, F. (1846/1970). *The German Ideology* (Transl. C. J. Arthur). New York: International Publishers.
- McAdams, D. P. (1995). What do we know when we know a person? *Journal of Personality*, 63, 363–396.
- McAdams, D. P., Albaugh, M., Farber, E., Daniels, J., Logan, R. L., & Olson, B. (2008). Family metaphors and moral intuitions: How conservatives and liberals narrate their lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 978–990.
- McCain (2010, March 10). Tea Party Favorite Set for Rematch for House Seat. The Washington Times. <http://www.washingtontimes.com/news/2010/mar/10/tea-party-favorite-set-forrematch-for-house-seat/>
- McCue, C. P., & Gopoian, J. D. (2001). Dispositional empathy and the political gender gap. *Women & Politics*, 21(2), 1–20.
- McLean, P. D. (1990). *The triune brain in evolution: role in paleocerebral functions*. New York: Plenum.
- McLellan D. (1986). *Ideology*. Minneapolis: Univ. Minn. Pres

- McNeill, W. H. (1995). *Keeping together in time: Dance and drill in human history*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., Gillath, O., & Nitzberg, R. A. (2005). Attachment, caregiving, and altruism: boosting attachment security increases compassion and helping. *Journal of Personality and Social Psychology*, *89*(5), 817–839.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority*. New York: Harper & Row.
- Mill, J. S. (1989). *'On Liberty' and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1859).
- Miller, A.G. (2004). What can the Milgram Obedience Experiment Tell us about the Holocaust? Generalizing from the social Psychology Laboratory. In A. G. Miller (Ed.). *The Social Psychology of Good and Evil* (pp. 193–240). The Guilford Press, New York, London.
- Miller, A. G., Collins, B. E., & Brief, D. E. (1995). Perspectives on Obedience to Authority: The Legacy of the Milgram Experiments. *Journal of Social Issues* *51*(3), 1–19.
- Miller, W. I. (1997). *The anatomy of disgust*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moll, J., Zahn, R., de Oliveira-Souza, R., Krueger, F. & Grafman, J., (2005). The neural basis of human moral cognition, *Nature Reviews Neuroscience*, *6*, 799–809.
- Montgomery, H., Dimdins, G., & Ross, L. (2006). *Facets of value conflicts in two cultures: Rankings, preferences, and trade-off judgments of freedom and equality in Sweden and USA*. Poster session presented at the Annual meeting of Society for Personality and Social Psychology, Palm Springs, CA.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, *18*, 211–250.
- Muller, J. Z. (1997). What is conservative social and political thought? In J. Z. Muller (Ed.), *Conservatism: An anthology of social and political thought from David Hume to the present* (pp. 3–31). Princeton, NJ: Princeton University Press
- Napier, J. L., & Jost, J. T. (2008). Why are conservatives happier than liberals? *Psychological Science*, *19*, 565–572.
- Narvaez, D. (2008). Triune Ethics: The Neurobiological Roots of Our Multiple Moralities. *New Ideas in Psychology*, *26*, 95–119.
- Narvaez, D. (2010). Moral complexity: The fatal attraction of truthiness and the importance of mature moral functioning. *Perspectives on Psychological Science*, *5*, 163–181.
- Nelson, K. (2005). Emerging levels of consciousness in early human development. In H. S. Terrace & J. Metcalfe (Eds.), *The missing link in cognition: Origins of self-reflective consciousness* (pp. 116–141). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Nickerson, R. S. (2001). The projective way of knowing: A useful heuristic that sometimes misleads. *Current Directions in Psychological Science*, *10*, 168–172.

- Nosek, B. A., Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (2006). The Implicit Association Test at age 7: A methodological and conceptual review. In J. A. Bargh (Ed.), *Social psychology and the unconscious: The automaticity of higher mental processes* (pp. 265–292). New York: Psychology Press.
- Oakland, T. (2000). International guidelines to assist in adapting test. *Journal of Baltic Psychology, 1*(1), 68–76.
- Olatunji, B. O., Haidt, J., McKay, D., & David, B. (2008). Core, animal reminder, and contamination disgust: Three kinds of disgust with distinct personality, behavioral, physiological, and clinical correlates. *Journal of Research in Personality, 42*, 1243–1259.
- Olatunji, B. O., Moretz, M. W., McKay, D., Bjorklund, F., de Jong, P. J., Haidt, J., Hursti, T. J., Imada, S., Koller, S., Mancini, F., Page, A. C., & Schienle, A. (2009). Countries Confirming the Three-Factor Structure of the Disgust Scale_Revised in Eight. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 40*, 234.
- Ozolzīle G. (2008). Studentu politiskās orientācijas. *RTU zinātniskie raksti: 8. sēr. Humanitārās un sociālās zinātnes, 14*, 132–143.
- Panksepp, J. (1998). *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions*. New York: Oxford University Press.
- Parsons T. (1951). *The Social System*. New York: Free Press.
- Parsons, T. (1967). *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Perkins, D. N., Farady, M., & Bushey, B. (1991). Everyday reasoning and the roots of intelligence. In J. F. Voss, D. N. Perkins, & J. W. Segal (Eds.), *Informal reasoning and education* (pp. 83-105). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.
- Pizarro, D. A., & Bloom, P. (2003). The intelligence of the moral intuitions: A reply to Haidt (2001). *Psychological Review, 110*, 193–219.
- Popper, K. R. (1971). *The open society and its enemies: Vol. 1. The spell of Plato, Vol. 2. Aristotle and Marx*. Princeton University Press.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Rai, T. S., & Fiske, A.P. (2011). Moral Psychology Is Relationship Regulation: Moral Motives for Unity, Hierarchy, Equality, and Proportionality. *Psychological Review, 118*(1), 57–75.
- Ray, J. J. (1988). Cognitive style as a predictor of authoritarianism, conservatism, and racism: A fantasy in many movements. *Political Psychology, 9*, 303–308.
- Rest, J., Narvaez, D., Thoma, S. J., & Bebeau, M. J. (1999). DIT2: Devising and testing a revised instrument of moral judgment. *Journal of Educational Psychology, 91*, 644-659.

- Richerson, P. J., & Boyd, R. (1998). The Evolution of Human Ultra-Sociality, In I. Eibl-Eibesfeldt & F. Salter (Eds.), *Ideology, Warfare, and Indoctrinability* (pp. 71–95). Bergham Books.
- Robinson, P. H., Kurzban, R., & Jones, O. D. (2007). The origins of shared intuitions of justice. *Journal of Experimental Psychology*, *103*, 171–173.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Ross, L. (1977). The intuitive Psychologist and his shortcomings. In Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology: Vol.10* (pp.173–220). N.Y.: Academic Press.
- Ross, L., Greene, D., & House, P. (1977). The false consensus effect: An egocentric bias in social perception and attribution processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, *13*, 279–301.
- Rozin, P., Haidt, J., & McCauley, C. R. (2000). Disgust. In M. Lewis & J. M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of emotions* (2nd ed., pp. 637–653). New York: Guilford Press.
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S., & Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (Community, Autonomy, Divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, *76*, 574–586.
- Rubenis A. (2008). Kas ir tikumu ētika? *Latvijas Universitātes raksti: 687. FILOSOFIJA*, 9–20.
- Saltzstein, H. D., & Kasachkoff, T. (2004). Haidt's moral intuitionist theory: A psychological and philosophical critique. *Review of General Psychology*, *8*, 273–282.
- Sargent, M. (2004). Less thought, more punishment: need for cognition predicts support for punitive responses to crime. *Personality and Social Psychological Bulletin*, *30*, 1485–93.
- Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *78*, 366–85.
- Schore, A. N. (2001). The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, *22*, 201–26.
- Schore, A. N. (2003). *Affect regulation and the repair of the self*. New York: Norton.
- Schütz, A. (1967). *The phenomenology of the social world*. Evanston, IL: Northwestern University Press. (Original work published 1932).
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology: Vol. 25* (pp.1–65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, *58*, 878–891.

- Selman, R. (1971). The relation of role taking to the development of moral judgment in children. *Child Development, 42*, 79–91.
- Shafer, B. E., & Claggett, W. J. M. (1995). *The Two Majorities: The Issue Context of American Politics*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press.
- Sherif, M. (1935). A study of some social factors in perception. *Archives of Psychology, 27*(187).
- Shils, E. A. (1954). Authoritarianism: “Right” and “left.” In R. Christie & M. Jahoda (Eds.), *Studies in the scope and method of “The Authoritarian Personality”* (pp. 24–49). Glencoe, IL: Free Press.
- Shumpeter, J.A. (1949). Science and Ideology. *American Economic Review, 39*(2), 345-359.
- Shweder, R. (1990). In defense of moral realism: Reply to Gabennesch. *Child Development, 61*, 2060–2067.
- Shweder, R. A., Mahapatra, M., & Miller, J. (1987). Culture and moral development. In J. Kagan & S. Lamb (Eds.), *The emergence of morality in young children* (pp. 1–83). Chicago: University of Chicago Press.
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., & Park, L. (1997). The "big three" of morality (autonomy, community and divinity), and the "big three" explanations of suffering. In A. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and Health* (pp. 119–169). New York: Routledge.
- Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and review. *Personality and Social Psychology Review, 12*, 248–279.
- Sinclair, S., Dunn, E. W., & Lowery, B. (2005a). The influence of parental racial attitudes on children’s automatic racial prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology, 41*, 283–289.
- Sinclair, S., Lowery, B. S., Hardin, C. D., & Colangelo, A. (2005c). Social tuning of automatic racial attitudes: The role of affiliative orientation. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*, 583–592.
- Skitka, L. J., & Mullen, E. (2002). The dark side of moral conviction. *Analyses of Social Issues and Public Policy, 2002*, 35–41.
- Smail, D. L. (2008). *On deep history and the brain*. Berkeley, CA: University of California.
- Sniderman, P. M., & Bullock, J. (2004). A consistency theory of public opinion and political choice: the hypothesis of menu dependence. In W. E. Saris, & P. M. Sniderman (Ed.), *Studies in Public Opinion: Attitudes, Nonattitudes, Measurement Error, and Change* (pp. 337–57). Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
- Soler, J. (1979). The semiotics of food in the Bible. In R. Forster & O. Ranum (Eds.), *Food and drink in history* (E. Forster & P. M. Ranum, Trans., pp. 126 –138). Baltimore: Johns Hopkins University Press. (Original work published 1973)

- Sowell, T. (2002). *A conflict of visions: The ideological origins of political struggles*. New York: Basic Books.
- Stangor, C., Sechrist, G. B., & Jost, J. T. (2001). Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 486–496.
- Staub, E. (2004). Basic Human Needs, Altruism and Aggression. In A.G. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (pp. 51 – 85). The Guilford Press: New York, London.
- Stillman, J. G. Guthrie, G. M., & Becker, S. W. (1960). Determinants of political party preference. *Journal of Social Psychology*, 51, 165–171.
- Svendsen, L. (2010). *A Philosophy of Evil*. Dalkey Archive Press.
- Sunstein, C. R. (2005). Moral heuristics. *Brain and Behavioral Sciences*, 28, 531–573.
- Tappan, M. (1997). Language, culture, and moral development: A Vygotskian perspective. *Developmental Review*, 17, 78–100.
- Tedin, K. L. (1974). The influence of parents on the political attitudes of adolescents. *American Political Science Review*, 68, 1579–1592.
- Terrace, H. S. (2005). Metacognition and the evolution of language. In H.S. Terrace & J. Metcalfe (Eds.), *The missing link in cognition: Origins of self-reflective consciousness* (pp. 84–115). New York, NY: Oxford University Press.
- Tetlock, P. E. (2003). Thinking about the unthinkable: Coping with secular encroachments on sacred values. *Trends in Cognitive Science*, 7, 320–324.
- Tetlock, P. E., Kristel, O., Elson, B., Green, M., & Lerner, J. (2000). The psychology of the unthinkable: Taboo trade-offs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 853–870.
- Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T., & Moll, H. (2005). Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 28, 675–691.
- Tomkins, S. S. (1963). Left and right: a basic dimension of ideology and personality. In R.W.White (Ed.), *The Study of Lives* (pp. 388–411). New York: Atherton
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35–57.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Turner, J. H. (1987). Analytical theorizing. In Giddens, A., & Turner, J. H. (Eds.), *Social Theory today* (pp. 116–194). Cambridge: Polity Press,
- Van de Vijver, F. J. R., & Hambleton, R. K. (1996). Translating tests: Some practical guidelines. *European Psychologist*, 1, 89–99.
- Von Mises, L. (1994). *Liberalism v klassičeskoj tradicii*. M.: "Начала-Пресс". [krievu valodā]

- Weber, M. (2002). The Protestant Ethic and the “Spirit” of Capitalism. Pp. 1–202 In P. Baehr & G. C. Wells (Ed.), *The Protestant Ethic and the “Spirit” of Capitalism and Other Writings*. New York: Penguin Books. (Original work published 1905).
- Weick, K. E., & Gilfillan, D. P. (1971). Fate of arbitrary traditions in a laboratory microculture. *Journal of Personality and Social Psychology*, *17*, 179–191.
- Weiner, B. (1995). *Judgments of responsibility: A foundation for a theory of social conduct*. N.Y.: Guilford Press.
- Weiss, H. (2003). A cross-national comparison of nationalism in Austria, the Czech and Slovak Republics, Hungary, and Poland. *Political Psychology*, *24*, 377-401.
- Wilson, T. D., Lindsey, S., & Schooler, T. (2000). A model of dual attitudes. *Psychological Review*, *107*, 101–126.
- Wright, R. (1994). *The Moral Animal. Why We Are The Way We Are: The New Science Of Evolutionary Psychology*. New York: Pantheon.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: preferences need no inferences. *American Psychologist*, *35*, 151–175.
- Zaller, J. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York: Cambridge Univ. Press
- Zimbardo, P. G. (2004). A Situationist Perspective on the Psychology of Evil: Understanding How Good People Are Transformed into Perpetrators. In A. G. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (pp. 21–51). The Guilford Press: New York, London.
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer Effect. Understanding How Good People Turn Evil*. Random House, New York. Iegūts 28.05.2008 no www.zimbardo.com

ABSTRACT

The present work focuses on political ideology as a basis of shared reality. In terms of contents, political ideology has been examined in three different ways – as social conservatism, support for free market, and self-reported political orientation. Political ideology has been studied through investigation of the importance of moral foundations in groups with different ideological orientations, and through examination of shared reality concerning beliefs about a good and an evil person in groups of people with different ideological orientations. In order to attain the aim of the research, a quazi-experimental method was used - a descriptive correlational study design aimed at discovering differences in moral foundations of people with liberal and conservative ideological orientation, as well as measuring shared reality in beliefs about a good and an evil person among respondents with liberal and conservative ideological orientation. As another status variable, the importance of individual and binding moral foundations was used, measuring the same dependent variables described above. An important part of this dissertation was devoted to adaptation and validity testing of the The Moral Foundations Questionnaire (Graham, Haidt, & Nosek, 2007). Moral foundations questionnaire is being used in the present research to measure the self-reported importance of moral foundations, and beliefs about a good person's moral foundations and an evil person's moral foundations.

The results showed that there were differences in the importance of some moral foundations depending on respondent's political ideology, which is partly in line with the moral foundations hypothesis.

A shared reality about a good and an evil person is formed on the basis of pronounced individual and binding moral foundations.

Ideology in part forms a basis for a shared reality. Among political liberals, a shared reality can be observed in the beliefs about an evil person's individual moral foundations harm /care and fairness /reciprocity.

In general, when political ideology was operationalized as social conservatism, support to free market, and the self-reported political orientation, only separate elements of shared reality could be observed. When the importance of individual and binding moral foundations as an individual difference variable was used as a proxy measure of political ideology, a more pronounced shared reality could be observed in the views about a good and an evil person.

Keywords: political ideology, shared reality, moral foundations, beliefs about good and evil

1. PIELIKUMS

Moral Foundations Questionnaire

The Moral Foundations Questionnaire (41 item version, March 2007) by Jesse Graham, Jonathan Haidt, and Brian Nosek. <http://faculty.virginia.edu/haidtlab/mf.html>

Part 1. When you decide whether something is right or wrong, to what extent are the following considerations relevant to your thinking? Please write a number from 0-5 next to each statement using this scale:

[0] = not at all relevant (This consideration has nothing to do with my judgments of right and wrong)

[1] = not very relevant

[2] = slightly relevant

[3] = somewhat relevant

[4] = very relevant

[5] = extremely relevant (This is one of the most important factors when I judge right and wrong)

- _____ Whether or not someone was harmed
- _____ Whether or not someone believed in astrology
- _____ Whether or not someone was denied his or her rights
- _____ Whether or not someone showed a lack of loyalty
- _____ Whether or not someone failed to fulfill the duties of his or her role
- _____ Whether or not someone did something disgusting
- _____ Whether or not someone suffered emotionally
- _____ Whether or not someone acted unfairly
- _____ Whether or not someone did something to betray his or her group
- _____ Whether or not someone conformed to the traditions of society
- _____ Whether or not someone violated standards of purity and decency
- _____ Whether or not someone cared for someone weak or vulnerable
- _____ Whether or not some people were treated differently than others
- _____ Whether or not the action affected your group
- _____ Whether or not someone showed a lack of respect for authority
- _____ Whether or not someone was able to control his or her desires
- _____ Whether or not someone was cruel
- _____ Whether or not someone tried to control or dominate someone else
- _____ Whether or not someone's action showed love for his or her country
- _____ Whether or not an action caused chaos or disorder
- _____ Whether or not someone acted in a way that God would approve of

Part 2. Please read the following sentences and indicate your agreement or disagreement:

[0]	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
Strongly disagree	Moderately disagree	Slightly disagree	Slightly agree	Moderately agree	Strongly agree

- _____ One of the worst things a person could do is hurt a defenseless animal.
- _____ If we are to fight crime effectively, some people's rights will have to be violated.
- _____ It is more important to be a team player than to express oneself.
- _____ Men and women each have different roles to play in society.
- _____ People should not do things that are disgusting, even if no one is harmed.
- _____ It can never be right to kill a human being.
- _____ Justice, fairness and equality are the most important requirements for a society.
- _____ I am proud of my country's history.
- _____ If I were a soldier and disagreed with my commanding officer's orders, I would obey anyway because that is my duty.
- _____ I would call some acts wrong on the grounds that they are unnatural.

- _____ Compassion for those who are suffering is the most crucial virtue.
- _____ When the government makes laws, the number one principle should be ensuring that everyone is treated fairly.
- _____ People should be loyal to their family members, even when they have done something wrong.
- _____ Respect for authority is something all children need to learn.
- _____ Chastity is an important and valuable virtue.
- _____ Our laws should first and foremost aim to reduce harm to victims.
- _____ I think it's morally wrong that rich children inherit a lot of money while poor children inherit nothing.
- _____ When I hear someone speak out against my country or government, I wish they would shut up.
- _____ If a book is described as "subversive," that makes me more likely to want to read it.
- _____ People should treat their bodies as temples, not defile them with impure substances.

2. PIELIKUMS

Moral Foundations Questionnaire Item Key, March 29, 2007

- Below are the 41 items that compose the Moral Foundations Questionnaire.
- Variable names are IN CAPS
- The first 3 items in each section are the ones we chose based on item analyses in the last round of data collection to give the best measurement of the constructs. If you take those 30 items, plus ASTROLOGY, you have the MFQ31, the short form of the MFQ41
- The 4th item in each section is a new item we generated as a candidate to add to the subscale or replace an existing item, or to test hypotheses about the extension of that foundation.
- For more information about the theory, or to print out a version of this scale formatted for participants, or to learn about scoring this scale, please see: <http://faculty.virginia.edu/haidtlab/mf.html>

Part 1. When you decide whether something is right or wrong, to what extent are the following considerations relevant to your thinking? Please write a number from 0-5 next to each statement using this scale:

- [0] = not at all relevant (This consideration has nothing to do with my judgments of right and wrong)
- [1] = not very relevant
- [2] = slightly relevant
- [3] = somewhat relevant
- [4] = very relevant
- [5] = extremely relevant (This is one of the most important factors when I judge right and

wrong)

ASTROLOGY - Whether or not someone believed in astrology [This item is not scored; it is included both to force people to use the bottom end of the scale, and to catch and cut participants who respond with 2 or above]

Harm:

HARM - Whether or not someone was harmed [This item is scored, but it is also used to force people to use the high end of the scale, and to catch and cut participants who respond with 3 or below]

EMOTIONALLY - Whether or not someone suffered emotionally

WEAK - Whether or not someone cared for someone weak or vulnerable

CRUEL - Whether or not someone was cruel

Fairness:

RIGHTS - Whether or not someone was denied his or her rights

UNFAIRLY - Whether or not someone acted unfairly

TREATED - Whether or not some people were treated differently than others

DOMINATE - Whether or not someone tried to control or dominate someone else

Ingroup:

LOYALTY - Whether or not someone showed a lack of loyalty

BETRAY - Whether or not someone did something to betray his or her group

YOURGROUP - Whether or not the action affected your group

COUNTRY - Whether or not someone's action showed love for his or her country

Authority:

DUTIES - Whether or not someone failed to fulfill the duties of his or her role

TRADITIONS - Whether or not someone conformed to the traditions of society

RESPECT - Whether or not someone showed a lack of respect for authority

CHAOS - Whether or not an action caused chaos or disorder

Purity:

DISGUSTING - Whether or not someone did something disgusting

DECENCY - Whether or not someone violated standards of purity and decency

DESIRES - Whether or not someone was able to control his or her desires

GOD - Whether or not someone acted in a way that God would approve of

Part 2., Please read the following sentences and indicate your agreement or disagreement:

[0]	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
Strongly disagree	Moderately disagree	Slightly disagree	Slightly agree	Moderately agree	Strongly agree

Harm:

ANIMAL - One of the worst things a person could do is hurt a defenseless animal.

KILL - It can never be right to kill a human being.

COMPASSION - Compassion for those who are suffering is the most crucial virtue.

VICTIM - Our laws should first and foremost aim to reduce harm to victims.

Fairness:

CRIME - If we are to fight crime effectively, some people's rights will have to be violated. [Rev]

JUSTICE - Justice, fairness and equality are the most important requirements for a society.

FAIRLY - When the government makes laws, the number one principle should be ensuring that everyone is treated fairly.

RICH - I think it's morally wrong that rich children inherit a lot of money while poor children inherit nothing.

Ingroup:

TEAM - It is more important to be a team player than to express oneself.

HISTORY - I am proud of my country's history.

FAMILY - People should be loyal to their family members, even when they have done something wrong.

SHUTUP - When I hear someone speak out against my country or government, I wish they would shut up.

Authority:

SEXROLES - Men and women each have different roles to play in society.

SOLDIER - If I were a soldier and disagreed with my commanding officer's orders, I would obey anyway because that is my duty.

KIDRESPECT - Respect for authority is something all children need to learn.

BOOK - If a book is described as "subversive," that makes me more likely to want to read it. [Rev]

Purity:

HARMLESSDG - People should not do things that are disgusting, even if no one is harmed.

UNNATURAL - I would call some acts wrong on the grounds that they are unnatural.

CHASTITY - Chastity is an important and valuable virtue.

TEMPLES - People should treat their bodies as temples, not defile them with impure substances.

3. PIELIKUMS

Morāles pamatu aptauja

1. daļa. Kad spriežat par to, kas ir pareizi, un kas – nepareizi, cik daudz piedāvātie apsvērumi Jums ir būtiski? Lūdzu, blakus katram apgalvojumam pierakstiet skaitli no 0-5, atbilstoši sekojošai skalai:

- [0] = nemaz nav būtiski (šis apsvērumš vispār nav saistīts ar maniem uzskatiem par to, kas ir pareizi un kas - nepareizi)
[1] = nav būtiski
[2] = mazliet būtiski
[3] = vidēji būtiski
[4] = ļoti būtiski
[5] = ārkārtīgi būtiski (šis ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem manos vērtējumos par to, kas ir pareizi un kas – nepareizi)

- ___ Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarīts kaitējums
- ___ Vai kāds tic vai netic astroloģijai
- ___ Vai kāda cilvēka tiesības ir vai nav tikušas ierobežotas
- ___ Vai kāds ir vai nav bijis nelojāls
- ___ Vai kāds cilvēks ir vai nav pildījis savus pienākumus
- ___ Vai kāds ir vai nav izdarījis kaut ko riebīgu
- ___ Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarītas emocionālas ciešanas
- ___ Vai kāds ir vai nav rīkojies negodīgi
- ___ Vai kāds ir vai nav rīkojies nodevīgi pret savu grupu
- ___ Vai kāds cilvēks ir vai nav ievērojis sabiedrībā pieņemtās tradīcijas
- ___ Vai kāds ir vai nav pārkāpis morāles un tikumības normas
- ___ Vai kāds ir vai nav rūpējies par vāju un viegli ievainojamu būtni
- ___ Vai pret kādu cilvēku ir vai nav izturējušies savādāk nekā pret citiem cilvēkiem
- ___ Vai rīcība ir vai nav ietekmējusi grupu, kurai piederat
- ___ Vai kāds ir vai nav izrādījis necieņu pret autoritāti
- ___ Vai kāds ir vai nav bijis spējīgs kontrolēt savas vēlmes
- ___ Vai kāds ir vai nav rīkojies cietsirdīgi
- ___ Vai kāds ir vai nav centies kontrolēt citus un dominēt pār viņiem
- ___ Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav liecinājusi par mīlestību pret savu valsti
- ___ Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav izraisījusi haosu un sajukumu
- ___ Vai kāds ir vai nav rīkojies saskaņā ar Dieva gribu

2.daļa. Lūdzu, izlasiet sekojošos apgalvojumus un norādiet savu piekrišanu vai nepiekrišanu:

[0]	[1]	[2]	[3]	[4]	[5]
Pilnīgi nepiekrītu	Nepiekrītu	Mazliet nepiekrītu	Mazliet piekrītu	Piekrītu	Pilnīgi piekrītu

- ___ Viena no briesmīgākajām lietām, ko cilvēks var izdarīt, ir nodarīt ļaunumu neaizsargātam dzīvniekam
- ___ Lai cīņa ar noziedzību būtu efektīva, nāksies pārkāpt dažu cilvēku tiesības
- ___ Ir svarīgāk mācēt darboties komandā nekā izpaust sevi
- ___ Vīriešiem un sievietēm sabiedrībā pienākas atšķirīgas lomas
- ___ Cilvēkiem nevajadzētu darīt riebīgas lietas, pat ja neviens tā dēļ necieš
- ___ Cilvēka nogalināšana nav attaisnojama nekādos apstākļos
- ___ Sabiedrībā ir ārkārtīgi svarīgas tādas vērtības kā taisnīgums, godīgums un vienlīdzība
- ___ Esat lepns par savas valsts vēsturi
- ___ Ja es būtu kareivis un nepiekrīstu sava komandiera pavēlēm, es tik un tā tās pildītu, jo tas ir mans pienākums
- ___ Pret dabiska rīcība ir uzskatāma par nepareizu
- ___ Līdzjūtība pret tiem, kuri cieš, ir visnozīmīgākais tikums
- ___ Sastādot likumus, valdības prioritātei ir jābūt vienādu tiesību nodrošināšanai visiem pilsoņiem
- ___ Cilvēkiem ir jābūt lojāliem pret saviem ģimenes locekļiem, pat, ja viņi ir izdarījuši kādu pārkāpumu
- ___ Cieņa pret autoritāti ir jāsamāca jau no bērnības

- ___ Šķīstība (tikumība) ir ļoti nozīmīga un vērtīga īpašība
- ___ Mūsu likumiem, pirmkārt, jābūt mērķētiem uz kaitējuma samazināšanu upuriem
- ___ No morālā viedokļa ir nepareizi, ka bagāto vecāku bērni manto daudz naudas, bet nabadzīgo vecāku bērniem nav nekā
- ___ Kad dzirdu kādu runājam kaut ko sliktu par manu valsti vai valdību, vēlos, kaut viņi apklustu
- ___ Ja grāmata tiek raksturota kā skandaloza (mulsinoša), man rodas lielāka vēlme to izlasīt
- ___ Cilvēkiem ir jāizturas pret savu ķermeni kā pret templi, nevis jāpiesārņo ar neķītrību

4. PIELIKUMS

Опросник основ морали

1 часть. Когда Вы решаете, правильно ли что – то или не правильно, то в какой степени для Вас важны следующие утверждения? Пожалуйста, рядом с каждым утверждением напишите число от 0 до 5, выражающее Ваше отношение, в соответствии со шкалой:

[0] = Совершенно не важно, это утверждение никак не связано с моими взглядами о том, что правильно и что – не правильно

[1] = В меньшей степени не важно

[2] = Немного важнее

[3] = В средней степени важно

[4] = Очень важно

[5] = Чрезвычайно важно, это один из самых важных факторов моей оценки того, что правильно и что – не правильно

- Был ли какому-либо человеку или не был причинен вред
- Верил ли кто-либо или не верил в астрологию
- Были или не были ограничены чьи-либо права
- Проявил или нет кто-либо нелояльность
- Выполнил или нет кто-либо свой долг
- Сделал ли кто-либо или не сделал что-то отвратительное
- Было ли какому-либо человеку причинено эмоциональное страдание
- Поступил ли кто-либо нечестно
- Предал ли кто-либо свою группу
- Соблюдал или нет кто-либо традиции общества
- Нарушил ли кто-либо или нет нормы морали и приличия
- Проявил ли кто-либо или нет заботу о слабом и беззащитном существе
- Отнеслись ли к кому-либо не так, как к другим людям
- Повлияло ли действие какого-либо человека на его группу
- Проявил или нет кто-либо не достаточное уважение к авторитету
- Был ли кто-либо не в состоянии управлять своими желаниями
- Проявил ли кто-либо или не проявил жестокость
- Пытался ли кто-либо контролировать других людей и доминировать над ними
- Свидетельствовало ли чье-либо действие о любви к его стране
- Вызвало ли чье-либо действие хаос или беспорядок
- Действовал ли кто-либо или не действовал в соответствии с волей Божьей

2 часть. Пожалуйста, прочитайте следующие утверждения и отметьте степень вашего согласия, выделив определенное число в соответствии со шкалой:

[0]
Совершенно
не согласен

[1]
Не согласен

[2]
В меньшей
степени
не согласен

[3]
В меньшей
степени
согласен

[4]
Согласен

[5]
Совершенно
согласен

- Причинение вреда беззащитному животному - одна из худших вещей, которые может сделать человек
- Чтобы борьба с преступностью была эффективной, приходится нарушать права некоторых людей
- Более важно уметь действовать в команде, чем выразить себя
- Мужчинам и женщинам в обществе предписываются различные роли
- Люди не должны делать вещи, которые являются отвратительными, даже если никому не вредят
- Убийство человека не может быть оправдано ни в коем случае
- Справедливость, честность и равенство очень важные ценности общества
- Гордитесь историей своей страны

- ___ Если бы я был солдатом и не согласился с приказом своего командира, я повиновался бы так или иначе, потому что это – мой долг
- ___ Протоестественные действия надо считать неправильными
- ___ Сочувствие к тем, кто испытывает страдание, очень важное качество
- ___ Главным принципом принятия законов должна быть гарантия одинаковых прав всем гражданам
- ___ Люди должны быть лояльными к членам своей семьи даже тогда, когда они что-либо нарушают
- ___ Уважению к авторитету надо учить с детства
- ___ Нравственная чистота – важное и ценное качество
- ___ Наши законы должны быть направлены прежде всего на уменьшение вреда жертвам
- ___ Это нравственно неправильно, что богатые дети наследуют много денег, в то время как бедные дети не наследуют ничего
- ___ Когда я слышу, что кто-то высказывается против моей страны или правительства, желаю, чтобы они замолчали
- ___ Если книга рекламируется как скандальная, это увеличивает вероятность того, что я захочу ее прочесть
- ___ Люди должны относиться к своему телу как храму и не загрязнять его нечистыми веществами и помыслами

5. PIELIKUMS

1. tabula. MFQ latviešu versijas aprakstošās statistikas rādītāji, Kronbaha alfas un apgalvojumu - summas korelācija, N=220

<i>Cik lielā mērā Jums ir nozīmīgi:</i>	<i>R</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Kaitējums				0,73
1. Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarīts kaitējums	0,44	3,63	1,06	0,69
7. Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarītas emocionālas ciešanas	0,49	3,87	1,06	0,68
12. Vai kāds ir vai nav rūpējies par vāju un viegli ievainojamu būtni	0,42	3,61	1,02	0,69
17. Vai kāds ir vai nav rīkojies cietsirdīgi	0,51	3,80	1,11	0,68
22. Viena no briesmīgākajām lietām, ko cilvēks var izdarīt, ir nodarīt ļaunumu neaizsargātam dzīvniekam	0,36	3,75	1,33	0,71
27. Cilvēka nogalināšana nav attaisnojama nekādos apstākļos	0,29	3,51	1,61	0,73
32. Līdzjūtība pret tiem, kuri cieš, ir visnozīmīgākais tikums	0,51	3,24	1,19	0,68
37. Mūsu likumiem, pirmkārt, jābūt mērķētiem uz kaitējuma samazināšanu upuriem	0,40	3,45	1,06	0,70
Godīgums				0,51
3. Vai kāda tiesības ir vai nav tikušas ierobežotas	0,30	3,63	1,00	0,51
8. Vai kāds ir vai nav rīkojies netaisnīgi	0,44	3,80	1,07	0,47
13. Vai pret kādu cilvēku ir vai nav izturējušies savādāk nekā pret citiem cilvēkiem	0,42	3,14	1,12	0,47
18. Vai kāds ir vai nav centies kontrolēt citus un dominēt pār viņiem	0,31	3,38	1,19	0,51
23. Lai cīņa ar noziedzību būtu efektīva, nāksies pārkāpt dažu cilvēku tiesības	-0,05	2,93	1,35	0,63
28. Sabiedrībā ir ārkārtīgi svarīgas tādas vērtības kā taisnīgums, godīgums un vienlīdzība	0,30	3,67	1,24	0,51
33. Sastādot likumus, valdības prioritātei ir jābūt vienādu tiesību nodrošināšanai visiem pilsoņiem	0,38	3,93	1,07	0,49
38. No morālā viedokļa ir nepareizi, ka bagāto vecāku bērni manto daudz naudas, bet nabadzīgo vecāku bērniem nav nekā	0,18	2,53	1,38	0,56
Iekšgrupa				0,63
4. Vai kāds ir vai nav bijis nelojāls	0,23	2,92	1,03	0,62
9. Vai kāds ir vai nav rīkojies nodevēģi pret savu grupu	0,34	3,59	1,10	0,60
14. Vai rīcība ir vai nav ietekmējusi grupu, kurai piederat	0,19	3,11	1,03	0,63
19. Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav liecinājusi par mīlestību pret savu valsti	0,52	2,64	1,28	0,54
24. Ir svarīgāk mācēt darboties komandā nekā izpaust sevi	0,27	2,71	1,32	0,61
29. Esat lepns par savas valsts vēsturi	0,34	2,94	1,29	0,59
34. Cilvēkiem ir jābūt lojāliem pret saviem ģimenes locekļiem, pat, ja viņi ir izdarījuši kādu pārkāpumu	0,37	3,54	1,14	0,59
39. Kad dzirdi kādu runājam kaut ko sliktu par manu valsti vai valdību, vēlos, kaut viņi apklustu	0,33	2,50	1,45	0,60
Autoritāte				0,57
5. Vai kāds cilvēks ir vai nav pildījis savus pienākumus	0,20	3,69	0,89	0,55
10. Vai kāds cilvēks ir vai nav ievērojis sabiedrībā pieņemtās tradīcijas	0,45	2,31	1,16	0,48
15. Vai kāds ir vai nav izrādījis necieņu pret autoritāti	0,41	2,36	1,33	0,49
20. Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav izraisījusi haosu un sajukumu	0,27	2,96	1,16	0,53
25. Vīriešiem un sievietēm sabiedrībā pienākas atšķirīgas lomas	0,15	2,36	1,64	0,58
30. Ja es būtu kareivis un nepiekrīstu sava komandiera pavēlēm, es tik un tā tās pildītu, jo tas ir mans pienākums	0,25	2,99	1,35	0,54
35. Cieņa pret autoritāti ir jāsamāca jau no bērnības	0,38	2,93	1,36	0,50
40. Ja grāmata tiek raksturota kā skandaloza, man rodas lielāka vēlme to izlasīt	0,16	2,69	1,42	0,57
Tīrība				0,68
6. Vai kāds ir vai nav izdarījis kaut ko riebīgu	0,21	3,52	1,09	0,68
11. Vai kāds ir vai nav pārkāpis morāles un tikumības normas	0,41	3,22	1,19	0,64
16. Vai kāds ir vai nav bijis spējīgs kontrolēt savas tieksmes	0,22	3,06	1,14	0,68
21. Vai kāds ir vai nav rīkojies saskaņā ar Dieva gribu	0,48	2,22	1,70	0,62
26. Cilvēkiem nevajadzētu darīt riebīgas lietas, pat ja neviens tā dēļ necieš	0,25	3,56	1,34	0,68
31. Pretdabiska rīcība ir uzskatāma par nepareizu	0,34	3,12	1,26	0,66
36. Šķīstība ir ļoti nozīmīga un vērtīga īpašība	0,55	2,80	1,46	0,60
41. Cilvēkiem ir jāizturas pret savu ķermeni kā pret templi, nevis jāpiesārņo ar neķītrību un nešķīstību	0,48	3,17	1,38	0,62

2. tabula. MFQ aptaujas krievu versijas aprakstošās statistikas rādītāji, Kronbaha alfas un apgalvojumu - summas korelācija

Насколько для вас значимо:	R	M	SD	α
Вред				
				0,68
1. Был ли какому - либо человеку или не был причинен вред	0,39	3,43	1,26	0,64
7. Было ли какому – либо человеку причинено эмоциональное страдание	0,42	3,46	1,14	0,63
12. Проявил ли кто-либо или нет заботу о слабом и беззащитном существе	0,49	3,54	1,14	0,62
17. Проявил ли кто-либо или не проявил жестокость	0,52	3,64	1,07	0,61
22. Причинение вреда беззащитному животному - одна из худших вещей, которые может сделать человек	0,23	4,11	1,28	0,68
27. Убийство человека не может быть оправдано ни в коем случае	0,22	3,41	1,53	0,69
32. Сочувствие к тем, кто испытывает страдание, очень важное качество	0,40	3,66	1,02	0,64
37. Наши законы должны быть направлены прежде всего на уменьшение вреда жертвам	0,36	3,61	0,99	0,65
Честность				
				0,48
3. Были или не были ограничены чьи – либо права	0,18	3,30	1,13	0,46
8. Поступил ли кто - либо несправедливо	0,37	3,72	1,03	0,39
13. Отнеслись ли к кому-либо не так, как к другим людям	0,43	3,61	0,95	0,38
18. Пытался ли кто-либо контролировать других людей и доминировать над ними	0,29	3,03	1,26	0,41
23. Чтобы борьба с преступностью была эффективной, приходится нарушать права некоторых людей	-0,09	2,72	1,36	0,58
28. Справедливость, честность и равенство очень важные ценности общества	0,31	3,67	1,06	0,41
33. Главным принципом принятия законов должна быть гарантия одинаковых прав всем гражданам	0,18	4,08	1,05	0,46
38. Это нравственно неправильно, что богатые дети наследуют много денег, в то время как бедные дети не наследуют ничего	0,21	2,49	1,54	0,45
Лояльность				
				0,56
4. Проявил или нет кто - либо нелояльность	0,19	2,76	1,13	0,54
9. Предал ли кто – либо свою группу	0,22	3,59	1,27	0,53
14. Повлияло ли действие какого-либо человека на его группу	0,29	2,98	1,24	0,51
19. Свидетельствовало ли чье-либо действие о любви к его стране	0,44	1,78	1,32	0,46
24. Более важно уметь действовать в команде, чем выразить себя	0,25	2,58	1,38	0,52
29. Гордитесь историей своей страны	0,27	1,79	1,53	0,52
34. Люди должны быть лояльными к членам своей семьи даже тогда, когда они что - либо нарушают	0,10	3,75	1,07	0,56
39. Когда я слышу, что кто - то высказывается против моей страны или правительства, желаю, чтобы они замолчали	0,34	1,58	1,39	0,49
Авторитет				
				0,52
5. Выполнил или нет кто - либо свой долг	0,13	3,62	1,18	0,52
10. Соблюдал или нет кто – либо традиции общества	0,37	2,39	1,25	0,44
15. Проявил или нет кто-либо не достаточное уважение к авторитету	0,42	1,94	1,35	0,42
20. Вызвало ли чье-либо действие хаос или беспорядок	0,23	2,86	1,20	0,49
25. Мужчинам и женщинам в обществе предписываются различные роли	0,07	3,36	1,35	0,55
30. Если бы я был солдатом и не согласился с приказом своего командира, я повиновался бы так или иначе, потому что это – мой долг	0,26	2,77	1,33	0,48
35. Уважению к авторитету надо учить с детства	0,40	2,47	1,36	0,42
40. Если книга рекламируется как скандальная, это увеличивает вероятность того, что я захочу ее прочесть	0,09	2,37	1,53	0,55
Чистота				
				0,64
6. Сделал ли кто –либо или не сделал что - то отвратительное	0,22	3,52	1,18	0,63
11. Нарушил ли кто – либо или нет нормы морали и приличия	0,32	3,15	1,13	0,61
16. Был ли кто-либо не в состоянии управлять своими желаниями	0,39	2,41	1,22	0,59
21. Действовал ли кто-либо или не действовал в соответствии с волей Божьей	0,29	2,15	1,61	0,62
26. Люди не должны делать вещи, которые являются отвратительными, даже если никому не вредят	0,29	3,29	1,36	0,61
31. Противоположные действия надо считать неправильными	0,38	2,68	1,23	0,59
36. Целомудрие - важное и ценное качество	0,34	3,53	1,14	0,60
41. Люди должны относиться к своему телу как храму и не загрязнять его нечистыми веществами и помыслами	0,42	3,09	1,30	0,58

3. tabula. Morāles pamatu aptaujas faktoru analīze

	Haidt u.c., 2010		Šis pētījums	
	1. faktors	2. faktors	1. faktors	2. faktors
Nozīmīguma jautājumi:				
Kaitējums:				
7. Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarītas emocionālas ciešanas*	0,01	0,59	0,13	0,72
12. Vai kāds ir vai nav rūpējies par vāju un viegli ievainojamu būtni	0,09	0,65	0,20	0,54
17. Vai kāds ir vai nav rīkojies cietsirdīgi	0,07	0,59	0,17	0,68
1. Vai kādam cilvēkam ir vai nav nodarīts kaitējums				0,67
Godīgums:				
8. Vai kāds ir vai nav rīkojies netaisnīgi*	0,01	0,56	0,13	0,73
13. Vai pret kādu cilvēku ir vai nav izturējušies savādāk nekā pret citiem cilvēkiem*	0,11	0,59		0,54
3. Vai kāda tiesības ir vai nav tikušas ierobežotas	-0,18	0,47		0,58
18. Vai kāds ir vai nav centies kontrolēt citus un dominēt pār viņiem			0,38	0,39
Iekšgrupa:				
4. Vai kāds ir vai nav bijis nelojāls	0,52	0,19	0,33	0,43
9. Vai kāds ir vai nav rīkojies nodevīgi pret savu grupu*	0,48	0,17	0,21	0,49
19. Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav liecinājusi par mīlestību pret savu valsti*	0,67	0,02	0,72	
14. Vai rīcība ir vai nav ietekmējusi grupu, kurai piederat			0,50	0,14
Autoritāte:				
10. Vai kāds cilvēks ir vai nav ievērojis sabiedrībā pieņemtās tradīcijas*	0,61	0,00	0,63	
15. Vai kāds ir vai nav izrādījis necieņu pret autoritāti*	0,69	0,05	0,72	
20. Vai kāda cilvēka rīcība ir vai nav izraisījusi haosu un sajukumu			0,51	0,30
5. Vai kāds cilvēks ir vai nav pildījis savus pienākumus	0,40	0,20	0,17	0,44
Tīrība:				
6. Vai kāds ir vai nav izdarījis kaut ko riebīgu*	0,57	0,21		0,69
11. Vai kāds ir vai nav pārkāpis morāles un tikumības normas*	0,70	0,10	0,44	0,41
21. Vai kāds ir vai nav rīkojies saskaņā ar Dieva gribu	0,64	-0,02	0,55	
16. Vai kāds ir vai nav bijis spējīgs kontrolēt savas tieksmes			0,51	0,29
Spriedumu jautājumi:				
Kaitējums:				
22. Viena no briesmīgākajām lietām, ko cilvēks var izdarīt, ir nodarīt ļaunumu neaizsargātam dzīvniekam*	0,01	0,39		0,45
27. Cilvēka nogalināšana nav attaisnojama nekādos apstākļos*	0,07	0,35		0,53
32. Līdzjūtība pret tiem, kuri cieš, ir visnozīmīgākais tikums	0,01	0,63		0,66
37. Mūsu likumiem, pirmkārt, jābūt mērķētiem uz kaitējuma samazināšanu upuriem				0,57
Godīgums:				
28. Sabiedrībā ir ārkārtīgi svarīgas tādas vērtības kā taisnīgums, godīgums un vienlīdzība	0,09	0,27	0,19	0,46
33. Sastādot likumus, valdības prioritātei ir jābūt vienādu tiesību nodrošināšanai visiem pilsoņiem	0,14	0,48	-0,16	0,56
38. No morālā viedokļa ir nepareizi, ka bagāto vecāku bērni manto daudz naudas, bet nabadzīgo vecāku bērniem nav nekā	-0,22	0,38	0,25	0,38
23. Lai cīņa ar noziedzību būtu efektīva, nāksies pārkāpt dažu cilvēku tiesības			0,42	
Iekšgrupa:				
24. Ir svarīgāk mācēt darboties komandā nekā izpaust sevi	0,45	-0,03	0,41	0,19
29. Esat lepns par savas valsts vēsturi*	0,49	-0,18	0,71	
34. Cilvēkiem ir jābūt lojāliem pret saviem ģimenes locekļiem pat, ja viņi ir izdarījuši kādu pārkāpumu	0,34	0,04		0,50
39. Kad dzirdi kādu runājam kaut ko sliktu par manu valsti vai valdību, vēlos, kaut viņi apklustu			0,77	
Autoritāte:				
25. Vīriešiem un sievietēm sabiedrībā pienākas atšķirīgas lomas*	0,47	-0,24	-0,20	0,19
30. Ja es būtu kareivis un nepiekrītu sava komandiera pavēlēm, es tik un tā tās pildītu, jo tas ir mans pienākums	0,48	-0,20	0,37	0,24
35. Cieņa pret autoritāti ir jāsamācā jau no bērnības*	0,64	-0,05	0,53	0,37
40. Ja grāmata tiek raksturota kā skandaloza, man rodas lielāka vēlme to izlasīt			0,31	
Tīrība:				
26. Cilvēkiem nevajadzētu darīt riebīgas lietas, pat ja neviens tā dēļ necieš*	0,66	0,03	0,16	0,39
31. Pret dabiska rīcība ir uzskatāma par nepareizu*	0,66	-0,07	0,35	0,43
36. Šķīstība ir ļoti nozīmīga un vērtīga īpašība	0,67	-0,08		0,59
41. Cilvēkiem ir jāizturas pret savu ķermeni kā pret templi, nevis jāpiesārņo ar neķītrību un nešķīstību			0,16	0,48

* ar zvaigznīti ir iezīmēti pamatjautājumi no MFQ20 versijas

4. tabula. Morāles pamatu aptaujas izpētošā faktoru analīze

Apgalvojumi	Faktora svāri												Kopvērtība
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
7. Vai kādam ir vai nav nodarītas emocionālas ciešanas	0,76	0,13	0,06	-0	0,03	0,03	0,07	0,04	0,11	0,06	0,00	-0,07	0,64
1. Vai kādam ir vai nav ticis nodarīts kaitējums	0,69	-0,04	-0,04	0,11	0,15	0,13	0,05	0,01	-0,04	0,01	-0,24	-0,01	0,61
17. Vai kāds ir vai nav rīkojies cietsirdīgi	0,67	0,03	-0,04	0,31	0,08	0,15	0,14	0,02	-0,07	0,0	-0,03	-0,13	0,64
6. Vai kāds ir vai nav izdarījis kaut ko riebiņu	0,61	0,02	-0,06	-0,0	-0,0	0,09	0,12	0,04	0,37	0,01	0,02	0,1	0,57
8. Vai kāds ir vai nav rīkojies netaisnīgi	0,60	0,02	0,05	0,02	0,01	0,0	0,36	0,12	0,33	-0,11	0,08	0,05	0,65
3. Vai kāda tiesības ir vai nav tikušas ierobežotas	0,58	-0,05	0,04	0,14	0,13	-0,0	0,01	-0,04	0,06	-0,24	0,09	-0,05	0,46
4. Vai kāds ir vai nav izrādījis lojalitātes trūkumu	0,42	0,26	0,06	0,17	0,18	-0,1	-0,1	0,05	0,31	-0,21	0,13	-0,06	0,51
21. Vai kāds ir vai nav rīkojies saskaņā ar Dieva gribu	0,04	0,7	0,18	0,07	0,04	0,12	0,12	0,21	-0,09	-0,09	-0,01	0,09	0,64
41. Cilvēkiem ir jāizturas pret savu ķermeni kā pret templi, nevis jāpiesārņo ar neķītrību un nešķīstību	0,02	0,66	0,13	0,18	0,12	0,22	0,01	-0,14	0,11	0,02	-0,18	0,16	0,65
36. Šķīstība ir ļoti nozīmīga un vērtīga īpašība	0,07	0,62	-0,16	-0,2	0,21	0,2	0,14	0,15	-0,01	0,12	0,05	0,03	0,62
2. Vai kāds ir vai nav ticējis astroloģijai	0,04	0,59	0,06	0,2	-0,1	-0,1	-0,00	0,03	0,09	0,00	0,27	-0,01	0,51
15. Vai kāds ir vai nav izrādījis cieņas trūkumu autoritātei	-0,02	0,43	0,19	0,26	0,07	-0,0	0,00	0,37	0,17	0,06	0,17	-0,33	0,62
29. Es esmu lepns par savas valsts vēsturi	0,02	-0,03	0,81	-0,00	0,02	0,11	0,04	0,02	-0,02	0,08	-0,03	-0,2	0,73
39. Kad dzirdu kādu runājam kaut ko sliktu par manu valsti vai valdību, vēlos, kaut viņi pārstātu	0,02	0,12	0,77	0,02	-0,1	0,09	-0,00	0,02	0,00	0,19	0,12	0,05	0,68
19. Vai kāda rīcība ir vai nav liecinājusi par mīlestību pret savu valsti	0,00	0,27	0,65	0,34	0,03	0,00	-0,00	0,2	0,06	0,01	0,03	-0,08	0,67
18. Vai kāds ir vai nav centies kontrolēt citus un dominēt pār viņiem	0,27	0,03	0,14	0,70	0,00	0,16	0,14	-0,06	0,02	0,03	0,12	0,09	0,60
20. Vai kāda rīcība ir vai nav izraisījusi haosu un sajukumu	0,17	0,06	0,11	0,60	0,06	0,16	0,11	0,23	0,02	-0,03	-0,13	0,19	0,61
14. Vai rīcība ir vai nav ietekmējusi grupu, kurai piederat	-0,02	0,12	-0,07	0,60	0,22	-0,2	0,04	0,13	0,24	0,08	0,13	-0,16	0,59
16. Vai kāds ir vai nav bijis spējīgs kontrolēt savas tiesības	0,3	0,18	0,00	0,50	-0,1	0,00	-0,1	0,21	0,1	0,07	0,00	-0,32	0,59
34. Cilvēkiem ir jābūt lojāliem pret saviem ģimenes locekļiem, pat, gadījumā, ja viņi ir izdarījuši kādu pārkāpumu	0,08	0,17	0,00	-0,0	0,7	-0,1	-0,0	0,15	0,02	0,11	0,02	-0,08	0,61
33. Sastādot likumus, valdības prioritātei ir jābūt vienādu tiesību nodrošināšanai visiem pilsoņiem	0,13	-0,06	-0,03	0,13	0,6	0,26	0,11	-0,09	0,23	-0,13	-0,09	0,12	0,59
22. Viena no briesmīgākajām lietām, ko cilvēks var izdarīt, ir nodarīt ļaunumu neaizsargātam dzīvniekam	0,04	0,06	0,04	0,14	0,5	0,1	0,32	-0,4	0,01	0,12	0,02	0,02	0,54
37. Mūsu likumiem, pirmkārt, jābūt mērķētiem uz kaitējuma samazināšanu upuriem	0,24	0,05	0,00	0,04	0,5	0,21	0,12	0,08	0,07	0,05	0,23	0,1	0,41
32. Līdzjūtība pret tiem, kuri cieš, ir visnozīmīgākais tikums	0,16	0,24	-0,01	-0	0,39	0,25	0,39	0,00	-0,1	0,02	0,31	0,05	0,57
27. Cilvēka nogalināšana nav attaisnojama nekādos apstākļos	0,01	0,27	0,03	0,02	0,23	0,6	0,05	0,11	-0,1	-0,21	0,02	-0,15	0,59
26. Cilvēkiem nevajadzētu darīt riebiņas lietas, pat ja neviens tā dēļ necieš	0,25	0,08	0,13	0	0	0,6	-0,1	0,03	0,16	0,02	0,02	0,08	0,47

31. Es uzskatītu kādu rīcību par nepareizu, ja tā būtu pret dabiska	0,01	0,17	0,02	0,29	0,04	0,5	0,00	0,02	0,06	0,3	0,19	-0,03	0,52
28. Sabiedrībā ārkārtīgi svarīgas ir tādas vērtības kā taisnīgums, godīgums un vienlīdzība	-0,01	-0,04	0,15	0,02	0,26	0,5	0,35	0,2	0,11	-0,06	0,06	-0,19	0,54
13. Vai pret kādiem cilvēkiem ir vai nav izturējušies savādāk nekā pret citiem	0,23	0,06	-0,05	0,11	0,08	0,00	0,7	0,05	0,16	-0,05	-0,01	0,00	0,65
12. Vai kāds ir vai nav rūpējies par kādu, kas ir vājš vai viegli ievainojams	0,43	0,11	0,08	0,09	0,11	0,01	0,6	0,12	-0,07	0,18	0,08	0,04	0,60
30. Ja es būtu kareivis un nepiekrīstu sava komandiera pavēlēm, es tik un tā tās pildītu, jo tas ir mans pienākums	0,04	0,07	0,13	0,01	0,3	0,15	-0,4	0,26	-0,02	0,35	0,08	0,13	0,49
10. Vai kāds ir vai nav ievērojis sabiedrības tradīcijas	0,00	0,15	0,13	0,14	0,03	0,06	0,05	0,72	0,17	-0,02	0,03	0,07	0,63
11. Vai kāds ir vai nav pārkāpis morāles un tikumības normas	0,33	0,06	-0,03	0,26	0,07	0,14	0,18	0,57	-0,01	-0,04	0,01	0,08	0,58
35. Cieņa pret autoritāti ir jāmāca jau no bērnības	0,04	0,34	0,25	-0,00	0,16	0,23	-0,00	0,4	-0,05	0,34	0,06	-0,07	0,56
5. Vai kāds ir vai nav pildījis savus pienākumus	0,25	0	-0,06	0,11	0,01	0,14	-0,00	0,04	0,72	0,06	0,05	0	0,63
9. Vai kāds ir vai nav rīkojies nodevīgi pret savu grupu	0,27	0,03	0,06	0,08	0,27	-0,0	0,26	0,14	0,56	0	-0,08	0,04	0,58
23. Lai cīņa ar noziedzību būtu efektīva, nāksies pārkāpt dažu cilvēku tiesības	-0,05	-0,06	0,14	0,06	0,03	-0,1	-0,0	-0,07	-0,01	0,75	0,01	0,01	0,62
24. Ir svarīgāk mācēt darboties komandā nekā izpaust sevi	-0,16	0,1	0,13	0,04	0,08	0,12	0,07	0,05	0,41	0,49	0,08	-0,04	0,52
38. Es domāju, ka no morālā viedokļa ir nepareizi, ka bagāto vecāku bērni manto daudz naudas, bet nabadzīgo vecāku bērniem nav nekā	-0,03	0,14	-0,03	0,04	0,01	0,25	0,15	0,01	0,03	0,21	0,7	0,03	0,66
40. Ja grāmata tiek raksturota kā skandaloza, man rodas lielāka vēlme to izlasīt	-0,06	-0,06	0,37	0,06	0,16	-0,1	-0,2	0,08	0,03	-0,2	0,57	0,1	0,61
25. Vīriešiem un sievietēm sabiedrībā pienākas atšķirīgas lomas	-0,11	0,18	-0,17	0,03	0,05	-0,1	-0,0	0,12	0,04	0,03	0,11	0,77	0,72
Īpašvērtība	3,72	2,56	2,24	2,19	2,09	1,92	1,85	1,84	1,73	1,59	1,39	1,19	
Dispersijas %	9,08	6,25	5,47	5,35	5,09	4,68	4,5	4,5	4,22	3,88	3,40	2,9	

5. tabula. Politisko attieksmju aptaujas aprakstošās statistikas rādītāji, Kronbaha alfas un apgalvojumu - summas korelācija, N=430

Apgalvojumi	Latviešu versija, n=225				Krievu versija, n=205			
	r	M	SD	α	r	M	SD	α
				0,27				0,07
1. Aborts	0,12	4,65	1,99	0,23	-0,01	4,71	2,25	0,09
2. Nodokļu paaugstināšana turīgajiem	0,22**	4,67	1,72	0,17	0,13	4,13	1,88	-0,03
3. Valdības finansējuma palielināšana sociālajām vajadzībām	0,13	5,60	1,52	0,23	0,03	5,84	1,48	0,05
4. Viendzimuma laulības	0,13	5,12	1,70	0,22	-0,05	5,18	1,75	0,11
5. Stingrāka komercdarbības regulēšana no valsts puses	0,36**	4,49	1,53	0,09	0,08	3,87	1,62	0,01
6. Stingrāka imigrācijas kontrole	0,16	4,64	1,37	0,21	0,04	4,02	1,76	0,04
7. Lielāks finansējums policijai kriminālās situācijas kontrolei	0,15	5,21	1,41	0,22	0,06	5,53	1,63	0,02
8. Lielāka brīvība reliģiskām izpausmēm skolās	-0,31**	4,34	1,68	0,47	-0,08	4,32	1,67	0,13

6. tabula. Kapitālisma skalas aprakstošās statistikas rādītāji, Kronbaha alfas un apgalvojumu - summas korelācija

Apgalvojumi	Latviešu versija, n=225				Krievu versija, n=205			
	r	M	SD	α	r	M	SD	α
				0,58				0,54
1. Valstij jābūt atbildīgai par to, lai atšķirības starp nabadzīgajiem un bagātajiem nepieaugtu	0,34**	1,25	1,32	0,53	0,23**	1,35	1,29	0,52
2. Tā ir nabadzīgo ļaužu pašu vaina, ja viņi negūst panākumus dzīvē	0,25**	2,41	1,19	0,57	0,37**	2,53	1,21	0,45
3. Valstij vajadzētu spiest uzņēmējus samazināt cenas	0,35**	2,31	1,26	0,53	0,37**	2,24	1,33	0,45
4. Valstij vajadzētu kontrolēt pirmās nepieciešamības preču cenas	0,41**	1,18	1,15	0,51	0,32**	0,83	1,00	0,48
5. Uzņēmējiem jābūt pilnīgi brīviem komercdarbības ziņā	0,35**	2,68	1,38	0,52	0,18*	3,05	1,27	0,54
6. Bezdarbnieku pabalstiem jābūt tik zemiem, lai viņi būtu spiesti meklēt darbu	0,25**	2,30	1,42	0,57	0,26**	1,69	1,36	0,51

7. tabula. Egalitārisma skalas aprakstošās statistikas rādītāji, Kronbaha alfas un apgalvojumu - summas korelācija

	Latviešu versija, n=225				Krievu versija, n=205			
	r	M	SD	α	r	M	SD	α
				0,26				0,39
1. A. Uz vienlīdzību orientēta sabiedrība, kurā plaša starp bagātajiem un nabagiem ir maza, neskatoties uz katra sasniegumiem. B. Uz konkurenci orientēta sabiedrība, kurā līdzekļi tiek sadalīti atkarībā no sasniegumiem	0,20**	2,95	1,20	0,11	0,28**	3,18	1,49	0,23
2. A. Sabiedrība ar plašu sociālo nodrošinājumu, bet augstiem nodokļiem. B. Sabiedrība ar zemiem nodokļiem, kur cilvēki paši uzņemas atbildību par sevi	0,10	2,78	1,16	0,24	0,16	3,21	1,42	0,37
3. A. Sabiedrība, kurā drošība un stabilitāte tiek garantēta ar attiecīgiem noteikumiem. B. Sabiedrība bez noteikumiem, kurā cilvēki paši atbild par savu rīcību	0,00	1,95	1,05	0,34	0,20**	1,53	0,99	0,33
4. A. Sabiedrība, kurā valsts aizsargā tradicionālās vērtības ar atbilstošiem regulēšanas mehānismiem. B. Sabiedrība, kurā tiek garantēta katra indivīda brīvība, kamēr vien tā nav pretrunā ar citu indivīdu brīvību	0,22**	3,36	1,37	0,07	0,20**	3,72	1,39	0,33

8. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām pēc sociālā konservatīvisma indeksa

<i>Mainīgie lielumi</i>	<i>1.grupa ar zemu sociālo konservatīvismu n=140</i>	<i>2. grupa ar vidēju sociālo konservatīvismu n=122</i>	<i>t¹</i>	<i>3.grupa ar augstu sociālo konservatīvismu n=125</i>	<i>t²</i>
Dzimums (<i>M, SD</i>)	1,24 (0,43)	1,33 (0,47)	-1,35	1,31 (0,46)	-0,49
Vecums (<i>M, SD</i>)	26,44 (8,16)	25,12 (7,67)	0,74	26,58 (9,81)	0,23
Tautība (<i>M, SD</i>)	1,49 (0,50)	1,49 (0,50)	-0,02	1,51 (0,50)	-0,37
Reliģijas nozīmīgums (<i>M, SD</i>)	0,51 (0,60)	0,62 (0,65)	-1,22	0,72 (0,64)	-1,58
Izglītība (<i>M, SD</i>)	1,78 (0,95)	1,71 (0,96)	0,16	1,69 (0,97)	0,66
Ideoloģiskā orientācija (<i>M, SD</i>)	3,46 (1,48)	3,77 (1,45)	-1,77	3,84 (1,46)	-0,31
Morāles pamati (<i>M, SD</i>)					
• Kaitējums /rūpes	3,57 (0,72)	3,66 (0,64)	-1,57	3,70 (0,62)	0,77
• Godīgums /savstarpīgums	3,39 (0,72)	3,44 (0,63)	-0,63	3,48 (0,60)	0,27
• Lojalitāte / piederība grupai	2,79 (0,67)	2,82 (0,66)	-0,49	2,84 (0,67)	0,25
• Autoritāte /cieņa	2,71 (0,76)	2,77 (0,72)	-0,84	2,88 (0,71)	-1,13
• Tīrība /svētums	2,89 (0,74)	3,03 (0,72)	-1,78	3,18 (0,67)	-1,87
Uzskati par labu cilvēku (<i>M, SD</i>)					
• Kaitējums /rūpes	4,28 (0,74)	4,37 (0,70)	-1,45	4,40 (0,68)	-0,44
• Godīgums /savstarpīgums	4,07 (0,73)	4,09 (0,72)	-0,63	4,11 (0,69)	0,47
• Lojalitāte / piederība grupai	3,64 (0,81)	3,60 (0,77)	0,41	3,65 (0,77)	-0,72
• Autoritāte /cieņa	3,41 (0,95)	3,46 (0,88)	-0,53	3,53 (0,91)	-0,52
• Tīrība /svētums	3,77 (0,85)	3,89 (0,78)	-1,29	4,02 (0,69)	-1,30
Uzskati par ļaunu cilvēku (<i>M, SD</i>)					
• Kaitējums /rūpes	1,12 (1,03)	1,13 (1,05)	0,16	1,08 (1,11)	1,35
• Godīgums /savstarpīgums	1,48 (1,06)	1,50 (1,06)	0,13	1,42 (1,09)	1,78
• Lojalitāte / piederība grupai	1,51 (1,00)	1,43 (0,97)	0,71	1,37 (1,01)	1,47
• Autoritāte /cieņa	1,58 (1,16)	1,47 (1,02)	0,65	1,40 (1,06)	1,75
• Tīrība /svētums	1,23 (1,07)	1,22 (0,97)	0,38	1,15 (1,02)	1,50

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

t¹ ar „1” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar zemu un vidēju mainīgā līmeni

t² ar „2” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar vidēju un augstu mainīgā līmeni

9. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

Mainīgie lielumi	1.grupa ar zemu atbalstu	2. grupa ar vidēju atbalstu	t^1	3.grupa ar augstu atbalstu	t^2
	BT n=142	BT n=113		BT n=132	
Dzimums (M, SD)	1,32 (0,46)	1,25 (0,47)	1,44	1,36 (0,48)	-2,52*
Vecums (M, SD)	26,17 (9,03)	24,71 (7,13)	0,12	27,29 (9,6)	-2,55*
Tautība (M, SD)	1,51 (0,50)	1,52 (0,50)	-0,19	1,48 (0,50)	0,90
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,62 (0,61)	0,59 (0,61)	0,49	0,64 (0,65)	-1,25
Izglītība (M, SD)	1,63 (0,89)	1,72 (0,96)	-0,93	1,71 (0,99)	0,05
Ideoloģiskā orientācija (M, SD)	3,59 (1,52)	3,79 (1,42)	-1,26	3,75 (1,49)	0,71
Morāles pamati (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	3,64 (0,62)	3,61(0,67)	0,34	3,49 (0,70)	1,25
• Godīgums /savstarpīgums	3,55 (0,60)	3,44 (0,61)	0,76	3,31 (0,65)	1,98
• Lojalitāte / piederība grupai	2,82 (0,65)	2,80 (0,65)	0,24	2,81 (0,62)	0,11
• Autoritāte /cieņa	2,81 (0,73)	2,76 (0,72)	0,33	2,78 (0,70)	-0,39
• Tīrība /svētums	3,10 (0,75)	3,03 (0,67)	0,16	2,96 (0,67)	0,51
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	4,42 (0,65)	4,33 (0,68)	1,23	4,15 (0,84)	1,47
• Godīgums /savstarpīgums	4,08 (0,69)	4,11 (0,73)	-0,31	3,90 (0,81)	2,02
• Lojalitāte / piederība grupai	3,68 (0,77)	3,66 (0,75)	0,14	3,44 (0,77)	2,07
• Autoritāte /cieņa	3,44 (0,94)	3,51(0,88)	-0,70	3,36 (0,89)	1,26
• Tīrība /svētums	3,96 (0,77)	3,89 (0,76)	0,80	3,74 (0,79)	1,64
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	0,99 (0,94)	1,13 (1,07)	-1,19	1,23 (1,16)	-0,19
• Godīgums /savstarpīgums	1,39 (0,89)	1,46 (1,07)	-0,60	1,58 (1,16)	-0,18
• Lojalitāte / piederība grupai	1,33 (0,96)	1,40 (0,93)	-0,64	1,56 (1,01)	-1,29
• Autoritāte /cieņa	1,42 (1,06)	1,35 (1,04)	0,60	1,59 (1,14)	-1,82
• Tīrība /svētums	1,09 (0,95)	1,19 (0,98)	-0,94	1,39 (1,08)	-1,21

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

t^1 ar „1” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar zemu un vidēju mainīgā līmeni

t^2 ar „2” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar vidēju un augstu mainīgā līmeni

10. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

Mainīgie lielumi	1. grupa liberāla orientācija n=158	2. grupa centriskā orientācija n=143	t ¹	3. grupa konservatīva orientācija n=86	t ²
Dzimums (M, SD)	1,28 (0,45)	1,37 (0,48)	-1,52	1,26 (0,44)	1,74
Vecums (M, SD)	24,96 (7,22)	25,31 (7,95)	-0,41	26,62 (8,48)	-1,19
Tautība (M, SD)	1,51 (0,50)	1,51 (0,50)	-0,12	1,45 (0,50)	0,98
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,53 (0,59)	0,58 (0,62)	-0,75	0,87 (0,65)	-3,48**
Izglītība (M, SD)	1,71 (0,96)	1,71 (0,95)	0,03	1,73 (0,96)	-0,21
Ideoloģiskā orientācija (M, SD)	2,23 (0,74)	4,00 (0,00)	-29,74**	5,78 (0,80)	-26,72**
Morāles pamati (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	3,69 (0,63)	3,59 (0,67)	0,31	3,62 (0,67)	0,25
• Godīgums /savstarpīgums	3,41 (0,62)	3,47 (0,61)	-1,04	3,40 (0,67)	1,63
• Lojalitāte / piederība grupai	2,75 (0,70)	2,87 (0,65)	-1,98*	2,80 (0,55)	1,05
• Autoritāte /cieņa	2,61 (0,79)	2,86 (0,69)	-3,22**	2,91 (0,64)	-0,10
• Tīrība /svētums	2,89 (0,72)	3,08 (0,69)	-2,60*	3,25 (0,68)	-1,26
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	4,35 (0,73)	4,38 (0,68)	-0,38	4,19 (0,75)	1,98*
• Godīgums /savstarpīgums	4,03 (0,75)	4,13 (0,71)	-1,24	3,91 (0,70)	2,25*
• Lojalitāte / piederība grupai	3,53 (0,75)	3,76 (0,79)	-2,66**	3,48 (0,75)	2,75**
• Autoritāte /cieņa	3,29 (0,98)	3,62 (0,86)	-3,11**	3,42 (0,82)	1,75
• Tīrība /svētums	3,74 (0,82)	4,03 (0,73)	-3,25**	3,87 (0,68)	1,64
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	1,05 (0,92)	1,03 (1,08)	0,17	1,14 (1,10)	-0,70
• Godīgums /savstarpīgums	1,45 (0,92)	1,33 (1,08)	0,97	1,52 (1,10)	-1,27
• Lojalitāte / piederība grupai	1,42 (0,91)	1,29 (0,98)	1,17	1,51 (1,02)	-1,59
• Autoritāte /cieņa	1,53 (1,08)	1,28 (1,03)	2,06*	1,45 (1,05)	-1,19
• Tīrība /svētums	1,19 (0,90)	1,08 (1,01)	1,03	1,28 (1,05)	-1,46

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

t¹ ar „1” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar zemu un vidēju mainīgā līmeni

t² ar „2” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar vidēju un augstu mainīgā līmeni

11. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām pēc individuālo morāles pamatu indeksa

Mainīgie lielumi	1. grupa ar zemu IMP n=120	2. grupa ar vidēju IMP n=114	t ¹	3. grupa ar augstu IMP n=145	t ²
Dzimums (M, SD)	1,52 (0,50)	1,25 (0,43)	4,47**	1,16 (0,36)	1,77
Vecums (M, SD)	23,95 (6,53)	26,48 (8,43)	-2,63**	25,75 (7,97)	0,72
Tautība (M, SD)	1,50 (0,50)	1,46 (0,50)	0,49	1,49 (0,50)	-0,47
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,48 (0,62)	0,67 (0,61)	-2,27*	0,73 (0,64)	-0,75
Izglītība (M, SD)	1,68 (0,99)	1,70 (0,95)	-0,14	1,70 (0,92)	0,02
Ideoloģiskā orientācija (M, SD)	3,73 (1,51)	3,79 (1,37)	-0,31	3,64 (1,47)	0,77
Morāles pamati (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	2,92 (0,41)	3,70 (0,26)	-17,55**	4,25 (0,33)	-14,49**
• Godīgums /savstarpīgums	2,81 (0,50)	3,44 (0,27)	-12,26**	3,99 (0,39)	-12,72**
• Lojalitāte / piederība grupai	2,58 (0,60)	2,85 (0,59)	-3,96**	3,06 (0,65)	-2,87**
• Autoritāte /cieņa	2,52 (0,68)	2,82 (0,61)	-3,84**	3,04 (0,74)	-2,63**
• Tīrība /svētums	2,62 (0,61)	3,01 (0,57)	-5,37**	3,48 (0,65)	-5,83**
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	4,00 (0,88)	4,34 (0,57)	-3,23**	4,62 (0,46)	-4,62**
• Godīgums /savstarpīgums	3,81 (0,83)	4,02 (0,61)	-1,96	4,32 (0,55)	-4,29**
• Lojalitāte / piederība grupai	3,43 (0,84)	3,62 (0,67)	-1,45	3,77 (0,78)	-1,79
• Autoritāte /cieņa	3,19 (0,88)	3,49 (0,81)	-2,11*	3,66 (0,94)	-1,54
• Tīrība /svētums	3,65 (0,83)	3,84 (0,67)	-1,64	4,11 (0,79)	-2,80**
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	1,10 (0,96)	1,20 (1,06)	-0,86	1,05 (1,13)	1,49
• Godīgums /savstarpīgums	1,43 (1,01)	1,60 (1,05)	-1,27	1,38 (1,11)	1,73
• Lojalitāte / piederība grupai	1,56 (1,02)	1,44 (0,96)	0,75	1,35 (0,98)	1,06
• Autoritāte /cieņa	1,59 (1,16)	1,47 (0,99)	0,71	1,37 (1,11)	1,04
• Tīrība /svētums	1,32 (1,02)	1,22 (0,96)	0,66	1,11 (1,04)	1,02

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

t¹ ar „1” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar zemu un vidēju mainīgā līmeni

t² ar „2” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar vidēju un augstu mainīgā līmeni

12. tabula. Aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji grupām pēc saistību morāles pamatu indeksa

Mainīgie lielumi	1. grupa ar zemu SMP n=141	2. grupa ar vidēju SMP n=110	t ¹	3. grupa ar augstu SMP n=136	t ²
Dzimums (M, SD)	1,35 (0,48)	1,35 (0,48)	0,01	1,25 (0,43)	1,71
Vecums (M, SD)	24,22 (6,91)	23,95 (6,31)	0,33	27,46 (8,95)	-3,62**
Tautība (M, SD)	1,67 (0,47)	1,44 (0,49)	3,74**	1,36 (0,48)	1,31
Reliģijas nozīmīgums (M, SD)	0,45 (0,55)	0,54 (0,59)	-1,33	0,88 (0,67)	-4,36**
Izglītība (M, SD)	1,70 (1,00)	1,60 (0,88)	0,84	1,75 (0,96)	-1,33
Ideoloģiskā orientācija (M, SD)	3,44 (1,41)	3,86 (1,51)	-2,29*	3,80 (1,47)	0,27
Morāles pamati (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	3,34 (0,63)	3,52 (0,59)	-3,04	4,05 (0,49)	-6,95**
• Godīgums /savstarpīgums	3,16 (0,58)	3,35 (0,58)	-3,05	3,81 (0,52)	-6,45**
• Lojalitāte / piederība grupai	2,24 (0,47)	2,86 (0,43)	-10,90**	3,38 (0,43)	-9,58**
• Autoritāte /cieņa	2,12 (0,52)	2,90 (0,48)	-12,78**	3,38 (0,48)	-7,96**
• Tīrība /svētums	2,44 (0,50)	3,00 (0,40)	-10,08**	3,72 (0,47)	-12,73**
Uzskati par labu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	4,29 (0,75)	4,31 (0,78)	-0,45	4,42 (0,56)	-1,52
• Godīgums /savstarpīgums	4,01 (0,74)	4,04 (0,79)	-0,55	4,15 (0,56)	-1,33
• Lojalitāte / piederība grupai	3,36 (0,77)	3,68 (0,84)	-3,11**	3,84 (0,62)	-1,77
• Autoritāte /cieņa	3,07 (1,02)	3,54 (0,89)	-3,92**	3,75 (0,71)	-2,32*
• Tīrība /svētums	3,55 (0,89)	3,95 (0,78)	-3,75**	4,16 (0,58)	-2,47*
Uzskati par ļaunu cilvēku (M, SD)					
• Kaitējums /rūpes	0,94 (0,95)	1,05 (0,94)	-0,82	1,28 (1,22)	-1,52
• Godīgums /savstarpīgums	1,24 (1,00)	1,45 (1,01)	-1,73	1,68 (1,12)	-1,61
• Lojalitāte / piederība grupai	1,30 (0,94)	1,48 (0,95)	-1,75	1,54 (1,05)	-0,32
• Autoritāte /cieņa	1,34 (1,03)	1,53 (1,08)	-1,60	1,53 (1,14)	0,24
• Tīrība /svētums	1,06 (0,89)	1,18 (0,97)	-1,11	1,32 (1,12)	-1,02

^a ar „a” apzīmēts Mana-Vītneja U kritērijs morāles pamatiem, kuri neuzrāda normālu sadalījumu

* p<0,05. ** p<0,01

t¹ ar „1” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar zemu un vidēju mainīgā līmeni

t² ar „2” ir apzīmēts t-kritērijs, salīdzinot grupas ar vidēju un augstu mainīgā līmeni

13. tabula. Uzskatu par labu un ļaunu cilvēku Kolmogorova-Smirnova tests grupās pēc sociālā konservatīvisma indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Uzskati par labu cilvēku						
Zems SK	Z	2,07	1,48	1,26	0,89	1,24
	p	0,00	0,02	0,08	0,40	0,09
Augsts SK	Z	2,75	1,61	1,17	1,21	1,20
	p	0,00	0,01	0,12	0,10	0,10
Uzskati par ļaunu cilvēku						
Zems SK	Z	1,58	1,07	1,38	1,51	1,79
	p	0,01	0,19	0,04	0,02	0,00
Augsts SK	Z	2,40	1,77	1,50	1,46	1,86
	p	0,00	0,00	0,02	0,02	0,00

14. tabula. Morāles pamatu Kolmogorova-Smirnova tests grupās pēc sociālā konservatīvisma indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Zems SK	Z	1,01	0,94	0,70	1,05	0,74
	p	0,25	0,33	0,70	0,21	0,63
Augsts SK	Z	1,47	0,95	1,07	1,04	1,19
	p	0,02	0,31	0,20	0,22	0,11

15. tabula. Uzskatu par labu un ļaunu cilvēku Kolmogorova-Smirnova tests grupās pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Uzskati par labu cilvēku						
Zems atbalsts brīvajam tirgum	Z	2,41	1,57	1,02	1,54	1,21
	p	0,00	0,01	0,24	0,01	0,10
Zems atbalsts brīvajam tirgum	Z	1,88	1,56	0,79	0,95	0,98
	p	0,00	0,01	0,54	0,32	0,28
Uzskati par ļaunu cilvēku						
Zems atbalsts brīvajam tirgum	Z	1,79	1,30	1,30	1,22	1,57
	p	0,00	0,07	0,06	0,09	0,01
Zems atbalsts brīvajam tirgum	Z	1,82	1,18	1,16	1,28	1,69
	p	0,00	0,11	0,13	0,07	0,00

16. tabula. Morāles pamatu Kolmogorova-Smirnova tests grupās pēc atbalsta brīvajam tirgum indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Zems atbalsts BT	Z	1,25	1,18	0,87	0,97	0,82
	p	0,08	0,11	0,43	0,29	0,50
Augsts atbalsts BT	Z	1,01	0,95	0,73	1,05	0,81
	p	0,25	0,32	0,65	0,21	0,52

17. tabula. Uzskatu par labu un ļaunu cilvēku Kolmogorova - Smirnova tests grupās pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Uzskati par labu cilvēku						
Liberāla politiskā orientācija	Z	1,52	1,16	1,21	0,94	1,54
	p	0,01	0,13	0,10	0,32	0,01
Konservatīva politiskā orientācija	Z	1,23	1,00	0,76	0,69	1,46
	p	0,09	0,26	0,61	0,71	0,02
Uzskati par ļaunu cilvēku						
Liberāla politiskā orientācija	Z	1,33	1,19	1,06	1,52	1,52
	p	0,06	0,11	0,20	0,01	0,01
Konservatīva politiskā orientācija	Z	0,96	0,93	1,19	1,17	1,23
	p	0,30	0,34	0,11	0,12	0,09

18. tabula. Morāles pamatu Kolmogorova-Smirnova tests grupās pēc politiskās orientācijas pašnovērtējuma

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Liberāla politiskā orientācija	Z	0,85	1,37	0,75	0,98	0,79
	p	0,46	0,04	0,61	0,28	0,54
Konservatīva politiskā orientācija	Z	1,03	0,85	0,82	0,81	0,71
	p	0,23	0,45	0,50	0,52	0,69

19. tabula. Uzskatu par labu un ļaunu cilvēku Kolmogorova - Smirnova tests grupām pēc individuālo morāles pamatu indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Uzskati par labu cilvēku						
IPM zems	Z	1,43	1,09	0,75	0,97	0,83
	p	0,03	0,18	0,62	0,29	0,49
IMP augsts	Z	2,20	1,30	0,85	1,40	1,11
	p	0,00	0,07	0,45	0,04	0,16
Uzskati par ļaunu cilvēku						
IPM zems	Z	1,29	1,15	1,08	1,20	1,29
	p	0,07	0,14	0,19	0,11	0,07
IMP augsts	Z	1,94	1,34	0,90	1,28	1,74
	p	0,00	0,06	0,39	0,07	0,00

20. tabula. Morāles pamatu Kolmogorova-Smirnova tests grupām pēc individuālo morāles pamatu indeksa

Mainīgie		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
IMP zems	Z	0,98	1,85	0,88	0,87	1,03
	p	0,28	0,00	0,41	0,42	0,23
IMP augsts	Z	1,42	1,34	1,22	1,10	0,94
	p	0,03	0,05	0,09	0,17	0,34

21. tabula. Uzskatu par labu un ļaunu cilvēku Kolmogorova - Smirnova tests grupām pēc saistību morāles pamatu indeksa

Mainīgie		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
Uzskati par labu cilvēku						
SPM zems	Z	1,93	1,28	0,58	0,73	1,18
	p	0,00	0,07	0,89	0,65	0,12
SMP augsts	Z	1,79	1,11	0,71	0,72	0,94
	p	0,00	0,16	0,68	0,66	0,34
Uzskati par ļaunu cilvēku						
SPM zems	Z	1,70	1,14	1,21	1,07	1,50
	p	0,00	0,14	0,10	0,19	0,02
SMP augsts	Z	1,39	1,13	1,03	0,98	1,54
	p	0,04	0,14	0,23	0,29	0,01

22. tabula. Morāles pamatu Kolmogorova-Smirnova tests grupām pēc saistību morāles pamatu indeksa

		<i>Kaitējums</i>	<i>Godīgums</i>	<i>Iekšgrupa</i>	<i>Autortāte</i>	<i>Tīrība</i>
SMP zems	Z	0,85	1,05	1,11	1,20	1,03
	p	0,45	0,21	0,16	0,11	0,23
SMP augsts	Z	1,20	1,09	1,22	0,98	0,77
	p	0,10	0,18	0,09	0,28	0,59